

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΟΥΧΩΝ ΑΝΩΤΑΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ
ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑΣ ΕΝΩΣΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ
Βρυσακίου 15 & Κλάδου, 105 55 Αθήνα
τηλ.: 210 3215 146 / fax: 210 3215 147
e-mail: sadas-pea@tee.gr • www.sadas-pea.gr

'ARCHITEKTONES'
JOURNAL OF THE ASSOCIATION OF GREEK ARCHITECTS
Issue 45, Cycle B, May/June 2004
Vrussakiou 15 & Kladou, 105 55 Athens
tel.: +30 210 3215 146 / fax: +30 210 3215 147

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

Πρόεδρος: Παναγιώτης Γεωργακόπουλος
Αντιπρόεδρος: Παναγιώτης Δεσποτόπουλος
Γεν. Γραμματέας: Θανάσης Παππάς
Ταμίας: Βασίλης Καλλονιάτης
Ειδ. Γραμματέας: Αλέκος Βράκας
Μέλη: Μηνάς Αγγελίδης
Δημήτρης Αναστασιάδης
Δημήτρης Μαραβέας
Κώστας Μπαρδάκης
Κώστας Μπελιμπασάκης
Παντελής Νικολακόπουλος
Ειρήνη Σιγάλα-Μαγιάφα
Αλέκος Χαλικιάς
Βασίλης Χατζηκίδης
Φραγκίσκα Χρυσολούρη

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ-ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ
ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ
Παναγιώτης Γεωργακόπουλος

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν
τις απόψεις των συντακτών τους.
Οι επίσημες θέσεις του ΣΑΔΑΣ και των άλλων
Συλλόγων Αρχιτεκτόνων δημοσιεύονται στη
σπίλη Δραστηριότητες του συλλόγου.

Τιμή τεύχους 0,003 €

ΕΚΔΟΤΗΣ

Σωτήρης Δημακόπουλος
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΚΔΟΣΗΣ-ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΙΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΗ 3D P. Δημακοπούλου & ΣΙΑ ΕΕ
Βουλαγαμένης 49, 116 36 Αθήνα
τηλ.: 210 9931 839, 9235 487
fax: 210 9222 743
ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ
Όλγα Σημαιοφορίδου
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Γιώργος Καλομνίδης
ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
Κυριάκος Κοσμάς
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΩΝ
ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΙΣ
Λάμπης Δορλής
Βάνα Διαμαντοπούλου,
Αρετή Κατή, Μέλπω Παπαδοπούλου,
Χρυσούλα Μουσουράκη
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ
Νίκη Δανιηλίδου
DTP SERVICE

Sharpen

Φίλωνος 64 Δάφνη, τηλ.: 210 9709 586
ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
Αφοι Αθ. Τσακίρη ΑΕ
Κηφισού 18 ΑΘΗΝΑ
τηλ.: 210 5124 578, 210 5126 570
ΑΠΟΣΤΟΛΗ: Ευάγγελος Μοσχόφης

αρχιτέκτονες

Περιοδικό του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ | τεύχος 45 – περίοδος Β | Μάιος/Ιούνιος 2004

Περιεχόμενα

18 «Σημείωμα της σύνταξης»

Ε Π Ι Κ Α Ι Ρ Α

- 20 «Δραστηριότητες Δ.Σ. ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ»
25 **Θ. Κ. Παππάς** «Πρώτο σχόλιο για την πορεία του Συλλόγου»
26 **Μ. Παπαδοπούλου-Λυκούδη**, «Ένα ανέκδοτο δημόσιο έγγραφο»
27 **Κ. Τσιβίσι**, «Παρεμβαίνοντας στο Γκάζι και Κεραμεικό»
29 **Χαρίκλεια Χάρη**, «Νέα δεδομένα στην αρχιτεκτονική έρευνα»
32 **Α. Δημητρακόπουλος**, «Ανατολή και Δύση στη μοντέρνα αρχιτεκτονική»
34 «Περιβαλλοντική αρχιτεκτονική και Βιώσιμες πόλεις»

Α Φ Ι Ε Ρ Ω Μ Α

Διάλογοι αρχιτεκτονικής μνήμης

[Επιμέλεια: Α. Κωτσάκη]

- 52 **Ρ. Φατσέα**, «Ιστορία - Μνήμη - Αρχιτεκτονική: Μια θεμελιακή σχέση για τη διασφάλιση τόπων συλλογικού νοήματος σήμερα»
55 **Α.-Ι. Δ. Μεταξάς**, «Η ομιλία των ερειπίων»
57 **Π. Πάγκαλος**, «Ιδεολογία και Μνήμη»
59 **Α. Κωτσάκη**, «Συνδιαλλαγές ιστορίας και μνήμης σε μια υποχωρημένη πρόσοψη»
62 **Β. Πετρίδου**, «Η αρχιτεκτονική ως μνήμη στο έργο του Aldo Rossi»
65 **Π. Τουρνηκιώτης**, «Πρέπει να ξεχνάς για να θυμάσαι»
68 **Α. Κουβελά-Παναγιωτάτου**, «Η δόμηση της ταυτότητας»
71 **Π. Αστρεϊνίδου-Κωτσάκη**, «Μνήμες και αστικοί μύθοι για τη Θεσσαλονίκη»
74 **Ε. Πορτάλιου**, «Πόλη και Μνήμη: Το παράδειγμα της Φλωρεντίας»
77 **Λ. Μάρθα**, «Ενεργός Μνήμη»
80 **Ρ. Λευκαδίτου**, «Μακρόνησος: Ιστορικός τόπος - Ιστορική μνήμη»
83 **Π. Κούρος**, «Μνημονικές διαδράσεις ως πρακτικές σύγχρονης τέχνης στην πόλη»

Εξώφυλλο: Πάνος Κούρος, Πασιφιλή-Πανδεκτική αυλή-Επόχειαθαι +2 Θέατρα Μνήμης, Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης Ιλεάντα Τούντα, Αθήνα, 1998

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Όλγα Βενετσιάνου
Μιχάλης Α. Βιδάλης
Αριάδνη Βοζάνη
Αριστοτέλης Δημητρακόπουλος
Φάνια Δορκοφύκη
Μιχάλης Δωρής
Διονύσης Καννάς
Νεκτάριος Κεφαλογιάννης
Ειρήνη Κουφέλη
Αμαλία Κωτσάκη
Έλενα Λαϊνά
Μιχάλης Λεφαντζής
Άννα Μελανίτου
Νάντια Μωραΐτη
Βασιλική Παναγιωτοπούλου
Αναστασία Πεπέ
Κυριάκος Πιπίνης
Δημήτρης Πολυχρονόπουλος
Γιώργος Μ. Σαρηνιάννης
Νίκος Σιαπκίδης
Χαρίκλεια Χάρη

Υπεύθυνοι από Δ.Σ.:
Παναγιώτης Γεωργακόπουλος,
Θανάσης Παππάς,
Φραγκίσκα Χρυσολούρη

Γραμματεία Σ.Ε.: Στέλλα Ρίζου

Επιθυμία του Συλλόγου είναι, να αξιοποιήσει τις απόψεις όλων των συναδέλφων μέσα από τις σελίδες του περιοδικού. Είναι δυνατόν, όλες οι συνεργασίες που θα αποστέλλονται στο περιοδικό, είτε υπό μορφή παρουσιάσεων έργων, θέσεων και επιστολών να καταχωρούνται στις σελίδες του.

Η Σ.Ε. ενημερώνει όλους τους συναδέλφους που επιθυμούν να αποστείλουν υλικό, να τηρούν τις αναγκαίες τεχνικές προδιαγραφές που ισχύουν για το περιοδικό.

Κάθε συνάδελφος που εκδηλώνει την πρόθεσή του για αρθρογραφία στα προγραμματισμένα αφιερώματα πρέπει να αποστέλει πρώτα ενημερωτική περιλήψη του άρθρου του.

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΑΠΟΘΗΚΕΥΜΕΝΑ ΣΕ ΔΙΣΚΕΤΑ ΚΑΙ ΝΑ ΣΥΝΟΔΕΥΟΝΤΑΙ ΑΠΟ PRINT-OUT ΚΑΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ. ΓΙΑ ΑΡΘΡΑ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΩΝ Η ΕΚΤΑΣΗ ΤΟΥΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΚΥΜΑΙΝΕΤΑΙ ΑΠΟ 1000-1200 ΛΕΞΕΙΣ (ΣΥΜΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΜΕΝΩΝ ΤΩΝ ΠΑΡΑΠΟΜΠΩΝ Η ΤΩΝ ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ), ΓΙΑ ΑΡΘΡΑ ΕΠΙΚΑΙΡΩΝ 700 ΛΕΞΕΙΣ ΚΑΙ ΓΙΑ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ 400 ΛΕΞΕΙΣ. ΕΙΝΑΙ ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΗ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΗ ΓΙΑ ΠΕΡΑΙΤΕΡΟ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ Σ.Ε. ΤΟ ΥΛΙΚΟ ΝΑ ΑΠΟΣΤΕΛΛΕΤΑΙ ΜΟΝΟ ΣΤΗΝ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ. ΤΟ ΙΔΙΟ ΙΣΧΥΕΙ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΓΙΑ ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ.

Θα είναι πολύ χρήσιμο για όλους το περιοδικό να ΔΙΑΒΑΖΕΤΑΙ και να ασκείται κριτική για το περιεχόμενο και την εμφάνισή του από όλους τους συναδέλφους.

Η επίκληση της μνήμης αλλά και η βύθιση στη λήθη αντανακλούν επιλογές των κοινωνιών και παράγονται σε συνάρτηση με τις κυρίαρχες αντιλήψεις. Η αρχιτεκτονική συμμετέχει σε αυτό το παιχνίδι και όπως μπορεί κανείς να ανιχνεύσει στην ιστορία της, μπορεί να θυμάται ή να ξεχνά ανάλογα με τις συμμαχίες που αναπτύσσει στο εσωτερικό των κοινωνικών δομών. Από την πλευρά της η εξουσία συνειδητοποιεί τη σημασία του χώρου ως υλικής πραγματικότητας που στηρίζει και διαιωνίζει τη μνήμη των μελών μιας κοινότητας συγκροτώντας ένα ακόμα πλαίσιο κοινωνικής αναφοράς, οπότε ο ρόλος που κάθε φορά διεκδικεί δεν μπορεί παρά να είναι πρωταγωνιστικός.

Στην αυγή του 21ου αιώνα οι αστικές κοινωνίες αντιμετωπίζουν μια νέα πραγματικότητα, όπου τα φαινόμενα της ετερότητας και της πολυπολιτισμικότητας προβάλλουν εντονότερα. Οι διασπασμένοι και υπό διάμρφωση κοινωνικοί συνεκτικοί δεσμοί μοιάζουν να καταλύουν την υπόσταση του δημοσίου χώρου ως φυσικού υποδοχέα της συλλογικής μνήμης. Η ανάγκη δημιουργίας νέων κοινωνικών δεσμών θέτει ένα ζήτημα επαναπροσδιορισμού της μνήμης, της λειτουργίας της, των εικόνων και των τεχνικών της.

Το φαινόμενο προβάλλει εντονότερο στη χώρα μας όπου ο ιστορικός χρόνος παρουσιάζεται χωρικά συμπυκνωμένος, το παρελθόν μιλάει ακόμα ζωντανά με όρους του παρόντος και η έννοια της «μνήμης» είναι παρούσα, βιωματική και σε συνεχή διαφοροποίηση.

Το αφιέρωμα συζητά αρχιτεκτονικές, πολεοδομικές και καλλιτεχνικές πρακτικές στο δημόσιο χώρο σε σχέση με τρόπους διαπραγμάτευσης της πολιτισμικής, ιστορικής και συλλογικής μνήμης, αναζητώντας την ιδεολογική σχέση του ιδανικού μέλλοντος με το επιλεγμένο παρελθόν του.

Τεύχος 47/Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2004, αφιέρωμα «Αρχιτεκτονική Κληρονομιά», επιμελητές: Δ. Καννάς – Ε. Κουφέλη

Η προστασία και αξιοποίηση της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς μεμονωμένων κτισμάτων, συνόλων και οικισμών είναι αντικείμενο προβληματισμού που θα αναπτυχθεί στο αφιέρωμα αυτό.

Η μέχρι τώρα πολιτική «προστασίας» από την Πολιτεία ελάχιστα βοήθησε στην κατεύθυνση αυτή. Αντίθετα θα μπορούσαμε να αναφερθούμε σε πολλά παραδείγματα «κακοποίησης» και καταστροφής. Ένας νέος κύκλος έρευνας-συζήτησης ίσως συντελέσει στην αναβάθμιση του έργου μας.

Αναλυτικότερα εξετάζουμε:

- Φιλοσοφία κήρυξης
Βαθμοί διατήρησης – στοιχεία διατήρησης

- Μεθοδολογία κήρυξης
Νομοθεσία διεθνής-ελληνική
Φορείς κήρυξης

Αναφορές και κριτική

- Φιλοσοφία αποκατάστασης
Αρχές αποκατάστασης
Μελέτες αποκατάστασης
Αρμόδιοι φορείς διαχείρισης της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς

Κριτική – προτάσεις

- Επανάχρηση
- Παραδοσιακοί οικισμοί – χωροταξική ένταξη
- Αρχιτεκτονική κληρονομιά συνύπαρξη με τη σύγχρονη αρχιτεκτονική

Το περιοδικό *Αρχιτέκτονες* προτίθεται να οργανώσει Ημερίδα με το πιο πάνω θέμα. Με ενδιαφέρον περιμένουμε τις προτάσεις σας.

Κεραμεικός, φωτ. Πάνος Κούρος, 1987

Πρωτοβουλίες προς την πολιτική ηγεσία Υπουργείων

ΥΠΕΧΩΔΕ

Το Δ.Σ. απέστειλε επιστολή προς τον Υπουργό κ. Γ. Σουφλιά, τους Υφυπουργούς κ. Στ. Καλογιάννη και Θ. Ξανθόπουλο, όπου μεταξύ των άλλων αναφέρει:

«...εκφράζουμε τις ευχές μας για επιτυχία στο έργο σας και σας ζητάμε να ορίσετε μία συνάντηση για να σας εκθέσουμε τις θέσεις – προτάσεις μας για τα θέματα αρχιτεκτονικής, μελετών και κατασκευών».

Στις 24 Μαρτίου 2004 πραγματοποιήθηκε συνάντηση εργασίας με τον υφυπουργό κ. Ξανθόπουλο στον οποίο υπεβλήθη πλήρης φάκελος με τις θέσεις, προτάσεις, παρεμβάσεις μας για τα μείζονα θεσμικά και επαγγελματικά θέματα. Ειδικότερα για τα θέματα:

- Αρχές και κατευθύνσεις για τη διαμόρφωση νέου Θεσμικού Πλαισίου στην παραγωγή δομημένου περιβάλλοντος
- Ο ρόλος και η αξιολόγηση της αρχιτεκτονικής μελέτης
- Σχέδιο Π.Δ. «Μητρώα Μελετητών και Εταιρειών Μελετών, ανάθεση και εκτέλεση μελετών και συναφών υπηρεσιών»
- Πλαίσιο θέσεων για τα Πολεοδομικά Γραφεία
- Δελτίο Τύπου σχετικά με το νόμο 3212/31.12.2003
- Συγκρότημα προσφυγικών κατοικιών στη Λεωφόρο Αλεξάνδρας
- Μητροπολιτικό Πάρκο στο Γουδί και το γήπεδο του Παναθηναϊκού
- Μητροπολιτικό Πάρκο και πολεοδομική ανάπτυξη Ελληνικού
- Χαρακτηρισμός των κτιριακών έργων του ΕΟΤ ως διατηρητέων

ΥΠΠΟ

Επίσης απέστειλε επιστολές προς τον Υπουργό Πολιτισμού κ. Κ. Καραμανλή, την αναπλ. Υπουργό Πολιτισμού κ. Φ. Πετραλιά, τον Υφυπουργό κ. Π. Τατούλη και τον Γεν. Γραμματέα κ. Χρ. Ζαχόπουλο, όπου μεταξύ των άλλων αναφέρει:

«...εκφράζουμε τις ευχές μας για επιτυχία στο έργο σας.

Ο Πολιτισμός σε όλες του τις εκφράσεις και ειδικότερα η ανάδειξη της Αρχιτεκτονικής, ως πολιτιστικής αξίας με συνεκτικό και διαχρονικό τρόπο, ενδιαφέρει άμεσα την Πανελλήνια Ένωση Αρχιτεκτόνων.

Το Δ.Σ. συνεργάζεται με το Υπουργείο Πολιτισμού και έχει υποβάλλει πολλές προτάσεις και μέσα από το Δίκτυο Αρχιτεκτονικής...

Για όλα τα θέματα που συνιστούν ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο, είμαστε έτοιμοι και πρόθυμοι να ανταλλάξουμε απόψεις...

Επίσης με επιστολή προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠΠΟ ζητά, με τεκμηρίωση, τη συμμετοχή αρχιτεκτόνων στο Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο και στο Συμβούλιο Νεωτέρων Μνημείων. Συγκεκριμένα:

«Με το Ν. 3028/28.6.2003/ΦΕΚ 153/Α' /προβλέπεται η συγκρότηση των παραπάνω αναφερόμενων Συμβουλίων.

Η αρχιτεκτονική διαπερνά τις δραστηριότητες και το αντικείμενο των παραπάνω Συμβουλίων και η εμπειρία φανερώνει ότι κρίσιμες αποφάσεις λαμβάνονται εξετάζοντας ενδελεχώς και την παράμετρο αρχιτεκτονική.

Ο ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνια Ένωση Αρχιτεκτόνων θεωρεί πρωταρχική ανάγκη την ενσωμάτωση της αρχιτεκτονικής επιστήμης στις αρμοδιότητες του Υπουργείου Πολιτισμού, όπως γίνεται και στις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές Χώρες. Η ενδυνάμωση των δράσεων και πρωτοβουλιών για τη διεύρυνση και διάχυση της αρχιτεκτονικής στην Ελληνική Κοινωνία αποτελεί ζητούμενο.

Με βάση τα παραπάνω το Δ.Σ. του ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνιας Ένωσης Αρχιτεκτόνων ζητά να διερευνηθεί η δυνατότητα συμμετοχής εκπροσώπων μας στο ΚΑΣ και στο ΚΣΝΜ ως απαρχί μιας νέας σχέσης με το Υπουργείο Πολιτισμού για την εποπτεία της σύγχρονης αρχιτεκτονικής με τη συμμετοχή των καθ' ύλην αρμοδίων».

Παρεμβάσεις για θεσμικά – επαγγελματικά θέματα

✓ *Με παρέμβασή του το Δ.Σ. προς το ΥΠΕΧΩΔΕ, ζήτησε την αναστολή του Ν.3164/03. Συγκεκριμένα:*
«...επανερχόμαστε έχοντας υπόψη τις προγραμματικές ανακοινώσεις στη Βουλή, από τον Υπουργό ΠΕΧΩΔΕ, και ζητάμε την αναστολή του Ν.3164/2003, ώστε να αντιμετωπιστούν άμεσα τα νομικά κενά στην προκήρυξη νέων μελετών και στα προβλήματα που δημιουργούνται.

Η αναστολή έναρξης ισχύος του Ν. 3164/2003, για ένα εύλογο χρονικό διάστημα, θα δώσει την ευχέρεια κατάθεσης των απόψεων όλων των φορέων των μηχανικών για όλο το πλέγμα διαμόρφωσης του Θεσμικού Πλαισίου για την παραγωγή του δομημένου περιβάλλοντος».

✓ *Έκφρασε τη διαμαρτυρία του για την κατάταξη πτυχίων πρασίνου. Συγκεκριμένα:*
«Σχετικά με το παραπάνω θέμα, που προέκυψε ξαφνικά και αναίτιολόγητα, ο ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνια Ένωση Αρχιτεκτόνων τονίζει ότι οι αρχιτέκτονες, που δύνανται να κατέχουν εργοληπτικό πτυχίο στις κατηγορίες οικοδομικών και πρασίνου, έχουν όλα τα δικαιώματα όπως και οι άλλες κατηγορίες τεχνικών επαγγελμάτων.

Οι «ρυθμίσεις» για τα πτυχία των αρχιτεκτόνων, που πρέπει να «μπολιαστούν» με πτυχία ΜΕΚ γεωπόνων ή δασολόγων, πρέπει πάραυτα να αποσυρθούν...

Καλούμε τους αρμόδιους του ΥΠΕΧΩΔΕ να αποκαταστήσουν την τάξη και τους λοιπούς κλάδους του ΤΕΕ να αντιδράσουν άμεσα».

✓ *Απέστειλε διάβημα στο Δήμο Αθηναίων σχετικά με αναθέσεις μελετών. Τονίζει σχετικά:*
«Παρακαλούμε για την άμεση εξόφληση των μελετητών των οποίων η επί χρόνια παρατεταμένη οικονομική εκκρεμότητα έχει θέσει σε δυσχερή οικονομική κατάσταση...»

✓ *Με εισήγησή του, παρενέβη στη Διημερίδα του ΤΕΕ «Πολεοδομικές εφαρμογές και Δόμηση Σχολιασμός διατάξεων Ν.3212/31-12-03 ΦΕΚ 308Α: άδεια δόμησης, πολεοδομικές και άλλες διατάξεις θεμάτων αρμοδιότητας του ΥΠΕΧΩΔΕ» όπου ανέπτυξε τις απόψεις του Συλλόγου ο συν. Β. Χατζηκίδης μέλος του Δ.Σ. και εκπρόσωπος της Μ.Ε. Επαγγελματικών Θεμάτων.*
Η εισήγηση βρίσκεται στο site του Συλλόγου.

Παρεμβάσεις για διάφορα κοινωνικά και πολεοδομικά θέματα

ΝΑ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΘΕΙ ΤΟ ΓΚΑΖΟΧΩΡΙ

Σε σχέση με το πολεοδομικό και κοινωνικό πρόβλημα που χρονίζει στην περιοχή, το Δ.Σ. του ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνια Ένωση Αρχιτεκτόνων...

1. Θεωρεί ότι το Ελληνικό Κράτος και ο Δήμος Αθηναίων έχουν βαρύτερες ευθύνες για τις παλινωδίες σχετικά με την ανάπτυξη της περιοχής... Είναι σκανδαλώδης ο τρόπος αλλά και η προχειρότητα με την οποία προωθούνται οι κατά εποχές «λύσεις»... Το Δ.Σ. επαναλαμβάνει την αντίθεσή του προς «την εξαγγελία μεγάλων έργων εντυπωσιασμού της κοινής γνώμης, που πολύ απέχουν από το να είναι απότοκα ενός θετικού και ρεαλιστικού σχεδιασμού» και υποστηρίζει σταθερά τη σύγχρονη πολεοδομική αντίληψη για την επαναφορά της κατοικίας στα παλαιά ιστορικά κέντρα των πόλεων.

2. Ειδικότερα... υποστηρίζει την εφαρμογή των αρχών της «ήπιας αστικής ανάπτυξης» με διατήρηση του μεγαλύτερου αριθμού των υπαρχόντων κτιρίων, εξυγίανση από τα κέντρα διασκέδασης που έχουν εισβάλει στο χώρο, γενικότερα απομάκρυνση σε τακτό χρόνο των υφισταμένων οχλουσών χρήσεων,

καθορισμό χρήσεων γης με έμφαση στην κατοικία, χωροθέτηση των λοιπών λειτουργιών αποκλειστικά για την εξυπηρέτηση των κατοίκων και τέλος ενίσχυση του πρασίνου...

3. ...συμπαρίσταται στους κατοίκους της περιοχής... Επειδή το θέμα είναι εξαιρετικής σπουδαιότητας ο ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ, σε συνεργασία με φορείς και επιστημονικές ενώσεις, θα διοργανώσει ειδική ημερίδα για την ανάδειξη όλων των παραμέτρων του προβλήματος.

ΑΝΕΓΕΡΗ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Ο ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνια Ένωση Αρχιτεκτόνων από το 1995 έχει διατυπώσει τις θέσεις του σχετικά με την ανέγερση Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης...

...πρέπει οριστικά να σταματήσει η λογική της ανοικοδόμησης των τελευταίων ελεύθερων χώρων. Σε κάθε περίπτωση το Άλσος Ριζάρη δεν πρέπει να οικοδομηθεί.

Καλούμε την Πολιτική Ηγεσία του ΥΠΠΟ και του ΥΠΕΧΩΔΕ, να δώσουν τελεσίδικη λύση σε ένα χρονίζον πρόβλημα αποκλείοντας την ανέγερση κτιρίων στο Άλσος...

ΛΥΡΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

...διαπιστώνουμε και επισημαίνουμε τα ακόλουθα:

1. Η χωροθέτηση του γηπέδου γίνεται πλησίον του αεροδρομίου της Κέρκυρας, σχεδόν επάνω στον αεροδιάδρομο και εκτός του πολεοδομικού ιστού και του ιστορικού κέντρου της πόλης... τέτοια χρήση δεν προβλέπεται σ' αυτή την πολεοδομική ενότητα....

Αντιθέτως, στο Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο και στην Πολεοδομική Μελέτη Επέκτασης και Αναθεώρησης Κέρκυρας προβλέπονται χώροι για πολιτιστικές και πολιτισμικές λειτουργίες στον ιστό της πόλης και σε περιοχές πλησίον του ιστορικού κέντρου, περιοχές που αρμόζουν στη συγκεκριμένη χρήση...

2. Η προκήρυξη για συμμετοχή σε διαγωνισμό με ανοικτή διαδικασία... πόρρω απέχει από την προκήρυξη αρχιτεκτονικού διαγωνισμού...

Το νέο Δημοτικό ή Λυρικό Θέατρο Κέρκυρας θα είναι ένα σημαντικό απόκτημα για την πόλη της Κέρκυρας και τους Κερκυραίους και του αξίζει η ορθή χωροθέτηση στην πόλη της Κέρκυρας και η συγκριτικά καλύτερη επιλογή του αρχιτεκτονήματος...

ΟΧΙ ΣΤΗΝ ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΗ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΟΥ ΒΥΡΩΝΑ

...Τα δύο Δημοτικά Σχολεία μαζί με το Δημαρχείο, τμήμα της παλιάς αγοράς και το εκκλησάκι του Αγίου Λαζάρου είναι τα μοναδικά πέντε ιστορικά δημόσια κτίρια τα οποία έχουν απομείνει στο ιστορικό κέντρο του Δήμου...

Τα σχολεία αυτά είναι δείγματα της πρώτης εισαγωγής του μοντέρνου κινήματος της Αρχιτεκτονικής στη χώρα μας...

Σύγχρονα σχολεία όμως δεν σημαίνει κατεδάφιση των ιστορικών μνημείων της πόλης ούτε όμως και η κήρυξη των σχολείων αυτών ως διατηρητέων θα εμποδίσει τη συνέχιση της λειτουργίας τους...

ΧΩΡΟΙ ΣΤΑΘΜΕΥΣΗΣ ΣΕ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ Π.Δ. 111/04

Ο ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνια Ένωση Αρχιτεκτόνων από τις 18 Ιουλίου 2002 τοπο-

θετήθηκε δημόσια υπέρ της πρόβλεψης θέσεων στάθμευσης υποχρεωτικά στις νεοαναγειρόμενες οικοδομές.

Θεωρεί ότι οποιαδήποτε σκέψη για αναστολή του Π.Δ. 111/04 και παραπομπή του θέματος σε επιτροπές, θα επιδεινώσει ανεπανόρθωτα την κατάσταση...

Πρέπει να ενισχυθούν και να εμπλουτιστούν τα μέτρα για την επιβολή θέσεων στάθμευσης σε όλα τα κτίρια, να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα στις κορεσμένες πολεοδομικά περιοχές... Ο στόχος πρέπει να είναι η ενίσχυση των μέτρων, ο εκσυγχρονισμός των δομών, η αναβάθμιση των αστικών χώρων και όχι η σπέκουλα και η υπερδόμηση όλων των χώρων που έχουν απομείνει αδιαφορώντας για τη στάθμευση...

Συνεργασία με Συλλόγους και Τμήματα Αρχιτεκτόνων Διεθνής εκπροσώπηση ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ

✓ Επιστολή για τη δημιουργία Τμήματος Ξάνθης, όπου μεταξύ των άλλων τονίζεται:

...με χαρά διαπιστώσαμε τη δημιουργία ενός ακόμα αρχιτεκτονικού συλλόγου στη χώρα μας...

Το Δ.Σ. του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ έχει εγκρίνει ένα πρόγραμμα δράσεων για τη διεκδίκηση επίλυσης των μεγάλων επαγγελματικών και θεσμικών προβλημάτων ενώ προωθεί ένα πρόγραμμα αρχιτεκτονικών εκδηλώσεων με σκοπό την προβολή της αρχιτεκτονικής...

✓ Ενίσχυση για την υλοποίηση δράσεων αρχιτεκτονικής προς Συλλόγους

Στο Σύλλογο Αρχιτεκτόνων Ν. Αχαΐας για τη διοργάνωση της Δ' Έκθεσης Αρχιτεκτονικού έργου.

Στο Σύλλογο Αρχιτεκτόνων Θεσσαλονίκης για την έκδοση ημερολογίου.

Στο Σύλλογο Αρχιτεκτόνων Ν. Μαγνησίας για την Β' Έκθεση Αρχιτεκτονικού Έργου στη Θεσσαλία.

Στο Σύλλογο Αρχιτεκτόνων Ν. Ημαθίας για τη διοργάνωση Ημερίδας «Χωροταξία και Ανάπτυξη για την Ημαθία του μέλλοντος».

✓ Διοργάνωση επόμενου Συντονιστικού στη Βέροια, σε συνεργασία με το Σύλλογο Αρχιτεκτόνων Ν. Ημαθίας

...οριστικοποιήθηκε το πρόγραμμα και η ημερομηνία του επόμενου Συντονιστικού.

Το Σάββατο 19 Ιουνίου θα πραγματοποιηθεί Ημερίδα με θέμα «Χωροταξία και Ανάπτυξη για την Ημαθία του μέλλοντος» ενώ την Κυριακή 20 Ιουνίου η συνεδρίαση του Συντονιστικού...

✓ Πραγματοποίηση της Γ.Σ. του CAE στο Μιλάνο 6-7/5/2004

Η Γενική Συνέλευση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου των Αρχιτεκτόνων (ACE) πραγματοποιήθηκε την Παρασκευή 7 και το Σάββατο 8 Μαΐου, στο Μιλάνο στις αίθουσες της Τριεννάλε.

...Την Ελληνική Αντιπροσωπεία αποτέλεσαν εκ μέρους του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ ο Θανάσης Παππάς, Γενικός Γραμματέας του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ, ο Κώστας Μπελιμπασάκης, μέλος του Δ.Σ. του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ και ο Σωτήρης Παπαδόπουλος, εκπρόσωπος του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ στη Μόνιμη Επιτροπή 2 του ACE, ενώ εκ μέρους του ΤΕΕ, οι συνάδελφοι Ράνια Κλουτσιανιώτη και Κορίνα Δαγκλή.

Τα σημαντικότερα θέματα της ημερήσιας διάταξης που απασχόλησαν τους αντιπροσώπους των οργανισμών που εκπροσωπούν τους αρχιτέκτονες της Ευρώπης ήταν:

• Η πρόωθηση των διαδικασιών για την τροποποίηση του καταστατικού

σύμφωνα με τις αποφάσεις της προηγούμενης Γενικής Συνέλευσης των Βρυξελλών...

• Η εξέλιξη στα θέματα της νέας οδγίας για «τις υπηρεσίες στην εσωτερική αγορά και τον ανταγωνισμό»...

• Η παρουσίαση της νέας Λευκής Βίβλου με την πολιτική του ACE για την αρχιτεκτονική με τίτλο: «:Αρχιτεκτονική και ποιότητα ζωής»

• Η ενημέρωση και αναλυτική παρουσίαση της προόδου των εργασιών και επεξεργασιών των Ομάδων Εργασίας...

Η επόμενη Γενική Συνέλευση του ACE θα πραγματοποιηθεί στις Βρυξέλλες το Νοέμβριο του 2004.
Αναλυτική παρουσίαση στο site.

Συνεργασία με ΤΕΕ και κλαδικούς Συλλόγους

Το Δ.Σ. απέστειλε συχαρητήρια επιστολή προς τον Πρόεδρο και τη Δ.Ε. του ΤΕΕ.

...Συχαρητήρια για την εκλογή σας και ευχόμαστε μία γόνιμη συνεργασία για την αντιμετώπιση των οξυμένων προβλημάτων των μηχανικών και των αρχιτεκτόνων...

Το Διοικητικό Συμβούλιο του ΣΑΔΑΣ-Πανελληνίας Ένωσης Αρχιτεκτόνων... επιθυμεί την πραγματοποίηση μιας συνάντησης εργασίας για την αντιμετώπιση κοινών θεμάτων.

Στις 19/5/2004 πραγματοποιήθηκε συνάντηση εργασίας στο ΤΕΕ με αντιπροσωπεία του Δ.Σ. όπου τέθηκαν όλα τα βασικά θέματα που απασχολούν τους δυο (2) φορείς. Από τον ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ τέθηκαν τα θέματα... Συμφωνήθηκε η εξειδίκευση της συνεργασίας και η καθιέρωση τακτικών συναντήσεων.

Επίσης πραγματοποιήθηκε συνάντηση με όλους του κλαδικούς συλλόγους, όπου τέθηκαν οι όροι μιας μόνιμης συνεργασίας και η απαραίτητη συζήτηση για τα φλέγοντα θεσμικά προβλήματα.

Θέματα αιχμής που θα τύχουν κοινής επεξεργασίας από μικτές Ο.Ε. είναι:

- Το νέο πλαίσιο μελετών δημοσίου
- Το πλέγμα ιδιωτικών έργων, έκδοσης οικοδομικών αδειών, ασφάλιση μελετών, ευθύνες μηχανικών.
- Το θεσμικό πλαίσιο του ΤΕΕ και το θεσμικό πλαίσιο επαγγελματικών δικαιωμάτων, υπό το φως της έγκρισης νέας οδγίας από το ΤΕΕ, σε αντικατάσταση της οδγίας των αρχιτεκτόνων.

Δράσεις για τα θέματα Αρχιτεκτονικής

✓ Διοργάνωση Καλοκαιρινών Σπουδαστηρίων 2004

Η Ένωση των Αρχιτεκτόνων της Μεσογείου (UMAR) οριστικοποίησε την τέλεση τριών Καλοκαιρινών Σπουδαστηρίων για τη φετινή χρονιά.

✓ Διοργάνωση Συμποσίου στην Κύπρο

Στα πλαίσια των δραστηριοτήτων μας... έχει υποβληθεί πρόταση για διοργάνωση Επιστημονικού Συμποσίου στη Λευκωσία, με θέμα: «Ανατομία και στρατηγική άρσης των αστικών διαχωρισμών στην Κύπρο»...
Προγραμματιζόμενη Ημερομηνία: Ιούλιος 2004

✓ Ανάλυση διοργάνωσης της Biennale στη Βενετία το Σεπτέμβρη

Ο ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ υπέβαλε πρόταση, η οποία ενεκρίθη από το ΥΠΠΟ και διοργανώνει την Biennale, με θέμα «Διατοπικότητες», με την ευθύνη ειδικής Ο.Ε. η οποία αποτελείται από τους:

- Αριστείδης Αντονάς
- Ζάφος Ξαγοράρης
- Χαρίκλεια Χάρη
- Φίλιππος Ωραιόπουλος

Το θέμα το οποίο επεξεργάζεται η φετινή Biennale βασίζεται στην εκτίμηση ότι είμαστε μάρτυρες ριζικών αλλαγών σχετικών με τη φύση της αρχιτεκτονικής.

Η πρόταση για την ελληνική συμμετοχή στην 9η Biennale αρχιτεκτονικής, λειτουργεί ως θεωρητική πλατφόρμα για να σκεφτεί κανείς για το περιβάλλον και την κοινωνία ως ένα δικτυακό, σύνθετο και χωρικά εκτεταμένο μοντέλο, που περιλαμβάνει τρόπους σκέψης, μεταβαλλόμενα όρια, μεταβάσεις και συσχετίσεις μεταξύ των διαφόρων περιοχών (νοπτικών, πολιτιστικών, γεωγραφικών).

Η παρουσίαση συγκεκριμένων δικτυακών υποδομών, όπως αυτές λειτουργούν και μετασχηματίζουν το ελληνικό τοπίο, και η κατάδειξη της σημασίας τους ως μέσων για τη χωρική οργάνωση ορισμένων θεματικών ενοτήτων, αποτελεί μέρος της έκθεσης.

Δίκτυα υποδομών (όπως σύνδεση φυσικού αερίου, έργα μεγάλης κλίμακας για τους Ολυμπιακούς Αγώνες, σύνδεση Ρίου–Αντιρρίου, Αττική οδός, Εγνατία οδός, περιφερειακός Υμηττού κ.ά.), δίκτυα πολιτιστικών υποδομών (νέα μουσεία) ή μετακίνησης πληθυσμών, τα οποία δημιουργούν ένα νέο τοπίο που αναμορφώνει ή, κατ' άλλους, εξαφανίζει αυτό που μέχρι τώρα θεωρούσαμε προεξάρχουσα ιδιαιτερότητα του Ελληνικού (και Αττικού) τοπίου.

Την τελευταία στιγμή ενημερωθήκαμε ότι έφυγαν από κοντά μας οι συνάδελφοι Ντίνος Παπαϊωάννου και Ελένη Παπαρρόδου.

Στο επόμενο τεύχος θα ψηλαφίσουμε μαζί ίκνη από τα έργα και τη ζωή των συναδέλφων.

Πρώτο σχόλιο για την πορεία του Συλλόγου

Θανάσης Κ. Παππάς, αρχιτέκτων, Γεν. Γραμματέας ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ

Ας το πούμε καθαρά.

Ο Σύλλογος διευρύνει τους ορίζοντές του, τις δράσεις του και πρέπει να αναμετρηθεί με τις νέες πραγματικότητες.

Τα μεγάλα επαγγελματικά και θεσμικά προβλήματα, η διεύρυνση της αρχιτεκτονικής στην ελληνική κοινωνία με την προβολή του αρχιτεκτονικού έργου και τη διοργάνωση εκδηλώσεων είναι στην πρώτη γραμμή, μαζί με την ανάγκη για αναζωογόνηση της θεσμικής μας υπόστασης, δηλαδή της ενίσχυσης του Πανελλαδικού μας φορέα με την τροποποίηση του καταστατικού για ανασυγκρότηση μιας ισχυρής Πανελληνίας Ένωσης.

Όλα αυτά και άλλα έχουν θορυβήσει τους εκπροσώπους στερεότυπων απόψεων που πάντα επιθυμούν ένα Σύλλογο κλειστό, φοβικό, διαχειριστή της καθημερινότητας, με αναφορές στο παρελθόν. Το λένε καθαρά και κάνουν ό,τι μπορούν για να καθυστερούν τις εξελίξεις:

- Όταν τους λες να οργανώσουμε Πανελλήνια Έκθεση Αρχιτεκτονικού έργου με δομή TRIENNALE και θέσπιση Βραβείων Αρχιτεκτονικής, κάνουν ό,τι μπορούν για να παγιδεύσουν την υλοποίησή τους. Σοφίσματα, ιδεολογήματα, γκρίνιες...
- Όταν λες να μετασχημάτισουμε την άμορφη μάζα Συλλόγων–Τμημάτων και του ΣΑΔΑΣ σε μια σύγχρονη Πανελλήνια Ένωση, διαρρηγνύουν τα ιμάτιά τους ότι θέλουμε να διαλύσουμε το Σύλλογο.
- Όταν τους λες ότι καλό είναι –επί τη βάσει των σκοπών του Συλλόγου– να πυκνώσουμε τις εκδηλώσεις με τη συνεργασία δημοσίων και ιδιωτικών φορέων... συμβαίνουν απερίγραπτα πράγματα.

- Δεν θέλουν εκδηλώσεις με τον ΟΤΕ λόγω χάριν για τη διοργάνωση ενημερωτικής εκδήλωσης για «τα έξυπνα κτίρια»
- Δεν θέλουν την έκδοση αρχιτεκτονικού λευκώματος για την αρχιτεκτονική κληρονομιά του ΕΟΤ, σε συνεργασία με τα Ε.Τ.Α.

Διαμαρτύρονται και καταγγέλλουν πως υπάρχει εκτροπή του Συλλόγου, πως γινόμαστε υπεργολάβοι, πως γίνεται εμπορευματοποίηση και μετατρέπουμε το Σύλλογο σε μέσον διαφήμισης ιδιωτικών συμφερόντων. Έλεος!

• Όταν τους λες ότι πρέπει να αξιοποιήσουμε τον Ξενώνα Στάμου Στούρνα, στο Πήλιο, με ένα ολοκληρωμένο σχέδιο διαχείρισης που να αποτελεί σημείο συνάντησης φοιτητών, αρχιτεκτόνων (με εκδηλώσεις κ.λπ.) σου αντιπροτείνουν

μίζερα μερεμέτια και σε κατηγορούν ότι θέλεις να παραδώσεις τον Ξενώνα στο... ιδιωτικό κεφάλαιο και στα επιχειρηματικά συμφέροντα (όμως ο Ξενώνας μαραζώνει κάθε μέρα χρόνια τώρα).

Υπάρχουν πολλά ακόμα «όταν». Υπάρχει όμως και θέμα δημοκρατικής τάξης.

Παρότι η Συντακτική Επιτροπή λειτουργεί με ανοικτά παράθυρα και πλουραλισμό απόψεων, εντέχνως και με εμμονή προβάλλεται μία άποψη για το Νέο Μουσείο Ακρόπολης. Μάλιστα στο τεύχος αριθ. 44 αποσιωπάται η άποψη του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ τα τελευταία πέντε χρόνια (!!!) σε άρθρο – σημείωμα του κ. Σαρηνιάννη. Σκεφτείτε στην πρώτη σελίδα και με τέτοια παρουσίαση – σαλόνι να είχε τεθεί η επίσημη άποψη του ΣΑΔΑΣ. Θα είχε γίνει επανάσταση των «δημοκρατών εναντίον όλων όσων θέλουν να καταλύσουν το Σύλλογο». Η δημοκρατική νομιμότητα όμως δίδει το δικαίωμα στους θιασώτες της μιας άποψης συνεχώς και αδιαλείπτως να προβάλλουν την άποψή τους ελεύθερα.

Ας το διατυπώσω με σαφήνεια.

Δεν είναι κακό – αντιθέτως – να υπάρχουν πολλές απόψεις. Στο όνομα της δημοκρατίας όμως δεν είναι δυνατόν να υποκειμεθα όλες αυτές τις πιέσεις και διασυρμούς. Ο Σύλλογος πρέπει να αποφασίσει τελεσίδικα. Πρέπει οι αρχιτέκτονες να παρέμβουν. Θέλουμε νέους ορίζοντες στις δράσεις μας ή αναδίπλωση στα στερεότυπα του παρελθόντος που πάντως έχουν κριθεί και ιστορικά;

Σε κάθε περίπτωση όλοι κρινόμαστε. Καλό όμως είναι να γνωρίζουμε όλοι τα τεκταινόμενα στο Δ.Σ., να γνωρίζουμε πως τα αυτονόπη και η κοινή λογική δε θεωρούνται δεδομένα και δυστυχώς ο ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ δεν ξεδιπλώνει δράσεις και εκδηλώσεις που θα αναβαθμίσουν την αρχιτεκτονική, θα προβάλλουν την αρχιτεκτονική δημιουργία και θα καταστήσουν το Σύλλογο ως τον αποκλειστικό φορέα διαχείρισης της αρχιτεκτονικής στη χώρα όπως θα έπρεπε. Και αυτό γιατί η δημοκρατική μειοψηφία του Δ.Σ. έχει τέτοιες απόψεις που με κάθε τρόπο δεν αφήνει τίποτα να εξελιχθεί με πρεμία και νηφαλιότητα. Μάλιστα προκαταβολικά όταν συγκροτήθηκε το Δ.Σ. μας ονόμασαν «ολιγαρχία διατεταγμένων σε υπηρεσία, αδιάφορων για την καθημερινή βιοπάλη...». Μπροστά σε αυτή την κατάσταση οι συνάδελφοι πρέπει να στείλουν το μήνυμά τους. Ένα μήνυμα αντίστασης στην προσπάθεια ποδηγέτησης του προγραμματικού πλαισίου του Δ.Σ. που προσπαθεί να αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια με πολύ κόπο και κόστος. Ίδωμεν.

Ένα ανέκδοτο δημόσιο έγγραφο

Μαρία Παπαδοπούλου-Λυκούδη, αρχιτέκτων

Η Ακρόπολη και η γύρω αρχαιολογική περιοχή από πάντα αποτελούσε χώρο έλξης του πανελληνίου αλλά και του διεθνούς ενδιαφέροντος και οποιαδήποτε παρέμβαση σε αυτή την ιστορική περιοχή, έδινε αφορμή για κριτική. Γι' αυτό το λόγο η διαμόρφωση αυτού του ιστορικού χώρου αλλά και των λόφων του Φιλοπάππου από τον Δ. Πικιώνη αποτέλεσε για εμένα θέμα αναζήτησης σε διάφορα αρχεία κρατικά και μη, ύστερα κιόλας από τη βράβευσή του, τον περασμένο χρόνο απο τη Fondazione Benetton απονέμοντάς του το βραβείο Carlo Scarpa γι' αυτό του το έργο.

Το κλίμα αυτής της περιόδου όπως καταγράφεται είναι φορτισμένο. Το διαπιστώνουμε και από το εν λόγω δημόσιο έγγραφο, το οποίο φωτίζει την ιστορία της εποχής εκείνης παρουσιάζοντας μια πολεμική ενάντια στο έργο του Δ. Πικιώνη, προερχόμενη από μία βαθύτερη ίσως αντιπαράθεση ανάμεσα σε καθηγητές της Αρχιτεκτονικής σχολής του ΕΜΠ. Μέσα σ' αυτό το κλίμα ο Αγγ. Προκοπίου καθηγητής του Πολυτεχνείου, εμφανίζεται ως υπερασπιστής του έργου του Δ. Πικιώνη, αντικρούοντας δημοσιεύματα του Κ. Κιτσιίκη όπως καταγράφεται στον Αθηναϊκό τύπο της περιόδου.

Το θέμα όμως είχε και άλλες προεκτάσεις αφού τα έργα διαμόρφωσης του λόφου της Ακρόπολης υποστηρίχθηκαν από τον ίδιο το Βασιλιά Παύλο και από τον τότε Υπουργό Δημοσίων Έργων Κ. Καραμανλή.

Από το έγγραφο αυτό πληροφορούμαστε την ύπαρξη μίας ενδεκαμελούς επιτροπής, της οποίας μέλη αποτελούσαν οι παρακάτω προσωπικότητες της εποχής εκείνης:

- 1) Κωνσταντίνος Γεωργούλης, Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας (1952-1957) με σπουδές Φιλολογίας και Φιλοσοφίας στα Πανεπιστήμια Αθηνών, Βερολίνου και Φράμπουργκ
- 2) Αναστάσιος Ορλάνδος, Διευθυντής Διευθύνσεως Αναστηλώσεως Αρχαίων και Ιστορικών μνημείων του Υπ. Παιδείας (1927-1958). Σπούδασε Αρχιτέκτων στο Ε. Μ. Πολυτεχνείο και υπήρξε Ακαδημαϊκός και ομότιμος καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών και του Ε.Μ.Π.
- 3) Μαρίνος Καλλιγιάς, Διευθυντής Εθνικής Πινακοθήκης απο το 1949. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και ήταν Διδάκτωρ Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Βίρτσμπουργκ. Διατέλεσε και Γεν. Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας.
- 4) Γεώργιος Πάνζαρης, Διευθυντής Διευθύνσεως Τεχνικών Υπηρεσιών του Υπουργείου Παιδείας απο το 1941. Ολοκλήρωσε τις σπουδές του, το 1922 στην Αρχιτεκτονική σχολή του Ε.Μ.Π.
- 5) Γεώργιος Κουρνούτος, Διευθυντής Διευθύνσεως «Καλών Τεχνών» του Υπουργείου Παιδείας όπου ήταν ηγετικό στέλεχος.
- 6) Κώστας Κιτσιίκης, Καθηγητής Πολυτεχνείου. Σπούδασε Αρχιτέκτων στο Πολυτεχνείο του Σαρλόττενμπουργκ Βερολίνου. Κατά τα έτη 1940-1961 ήταν τακτικός καθηγητής της Γενικής Κτιριολογίας και Αρχιτεκτονικών Συνθέσεων του Ε. Μ. Πολυτεχνείου. Κοσμήτωρ της ανωτέρω σχολής και υπεύθυνος ύλης του περιοδικού «Αρχιτεκτονική» 1957-1959.

- 7) Παναγιώτης Μιχαήλ, Καθηγητής Πολυτεχνείου. Σπούδασε Αρχιτεκτονική στο Πολυτεχνείο της Δρέσδης. Τακτικός καθηγητής της Αρχιτεκτονικής Μορφολογίας και Ρυθμολογίας του Ε. Μ. Πολυτεχνείου από το 1941. Συγγραφέας πολλών θεωρητικών έργων αισθητικής και θεωρίας της Αρχιτεκτονικής.
- 8) Δημήτριος Ευαγγελίδης, Καθηγητής Πολυτεχνείου. Σπούδασε στη Φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Υπήρξε ως Έφορος Αρχαιοτήτων σε διάφορες ελληνικές πόλεις. Από το 1942-1957 διατέλεσε καθηγητής της Γενικής Ιστορίας της Τέχνης στην Ανωτάτη Σχολή Αρχιτεκτόνων του Ε. Μ. Πολυτεχνείου.
- 9) Ιωάννης Κεφαλληνός, χαράκτης, Καθηγητής της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών
- 10) Χαράλαμπος Σφαέλός, Διευθυντής Ε.Ο.Τ. Σπούδασε στην Αρχιτεκτονική Σχολή του Ε. Μ. Πολυτεχνείου και υπήρξε Διδάκτωρ Αισθητικής και Επιστήμης της Τέχνης του Πανεπιστημίου Παρισίων.
- 11) Βρασίδης Τσούχλος, πρόεδρος του Καλλιτεχνικού Επιμελητηρίου της Ελλάδος

Η επιτροπή αυτή αποτέλεσε τον πρόδρομο του Κεντρικού Συμβουλίου Νεοτέρων Μνημείων (ΚΣΝΜ). Η Επιτροπή συστάθηκε όπως αναφέρεται στην «Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος» στις 2 Αυγούστου 1950 βάσει του Νόμου 1469/50 του Υπουργού Εθνικής Παιδείας Γ.Αθανασιάδη-Νόβα «περί προσαρτήσεως ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενέστερων του 1830» αφού ο ισχύων μέχρι τότε Νόμος 5351 του 1932 «Περί Αρχαιοτήτων» έφθανε μόνο μέχρι το 1830 και έτσι πολύτιμα ιστορικά μνημεία και οικοδομήματα κινδύνευαν.

Με τα στοιχεία που ως τώρα έχουμε φαίνεται ότι οι αντιπαράθεσεις αυτές ήταν γνωστές στους αρχιτεκτονικούς κύκλους. Τώρα το γιατί το έργο αυτό του Δ. Πικιώνη κρίθηκε έτσι από τη συγκεκριμένη επιτροπή δεν είναι ακόμα εύκολο να φωτιστεί, δηλαδή αν ήταν προϊόν προσωπικών θεωρητικών αντιθέσεων (και είναι γνωστές σ' αυτό το πεδίο οι αντιθέσεις Π. Μιχαήλ, Κ. Κιτσιίκη, Δ. Πικιώνη), ή υπερβολικής συντηρητικότητας της τότε Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Δυστυχώς δεν έγινε δυνατή η ανεύρεση και του προηγούμενου εγγράφου (53716/2280/16.5.56) στο οποίο αναφέρεται η Επιτροπή.

Παρεμβαίνοντας στο Γκάζι και Κεραμεικό

Κωνσταντίνα Τσιβίκη, αρχιτέκτων

Οι παρεμβάσεις στις γειτονιές του Γκαζιού και του Κεραμεικού, τα αίτια και οι επιπτώσεις

Το Γκάζι και ο Κεραμεικός συγκαταλέγονται ανάμεσα στις ιστορικότερες γειτονιές της Αθήνας. Η ιστορία τους, συνδεδεμένη με τη διαδρομή των «χαμηλών», ως επί το πλείστον, στρωμάτων της αθηναϊκής κοινωνίας στο χρόνο και το χώρο της πρωτεύουσας, βρίσκεται έντονα αποτυπωμένη στη μορφή και στο βλέμμα των πιο παλιών από τους κατοίκους της. Ενώ η πρωτεύουσα άλλαζε, με ρυθμούς που ξεπερνούσαν ακόμη και την ίδια, η κεντρική αυτή περιοχή δε μπορούσε παρά να έχει τη μοίρα μιας ιστορικής εργατικής συνοικίας σε καιρούς που ούτε η ιστορία και σίγουρα ούτε οι εργάτες γίνονται σεβαστά. Αυτή της «πίσω αυλής» της πόλης, δεξαμενής υποτιμημένης γης όπου σταδιακά συγκεντρώνονται ανεπιθύμητες για το υπόλοιπο αθηναϊκό κέντρο, οχλούσες χρήσεις που αναπαράγουν και εντείνουν την υποβάθμιση της ποιότητας ζωής στη γειτονιά.

Οι κρατικοί σχεδιασμοί διόλου ενοχλούνται από την ύπαρξη στο κέντρο της πόλης ενός πυρήνα υποβάθμισης, που φιλοξενεί όμως χρήσεις απαραίτητες για τη λειτουργία της πρώτης, κυρίως δε στον τομέα της κυκλοφορίας και της διακίνησης προϊόντων. Όσο εκεί μπορούν να απομονώνονται οι χρήσεις –μα και οι άνθρωποι– που οποιαδήποτε αλλού θα «οχλούσαν» τους φιλή-

σους πολίτες αυτής της πόλης... Σταδιακά εσωτερικοί κι εξωτερικοί μετανάστες, μουσουλμάνοι, αποθήκες, συνεργεία, μπουρδέλα, καταλαμβάνουν το ολοένα υποβαθμιζόμενο οικιστικό απόθεμα, μα είναι η κρατική εξουσία αυτή που τελικά μεθοδεύει και επιτείνει τη συνεχιζόμενη υποβάθμιση. Όχι μόνο με την επιδεικτική αδιαφορία για τις συχνά άθλιες συνθήκες ζωής και τις υποδομές, μα και με παρεμβάσεις όπως πολυετείς αναστολές χορήγησης οικοδομικών αδειών ενόψει άπειρων σχεδίων που ποτέ δε γίναν πράξη (σώζοντας βέβαια άθελά της τη περιοχή από ένα άλλο είδος υποβάθμισης, αυτό της πολυκατοικιοποίησης), κατατεμαχισμό της περιοχής με διαπλατύνσεις οδών και εγκατάσταση οχλουσών χρήσεων, η κρατική εξουσία επιλέγει να διατηρήσει τη περιοχή με το τόσο έντονα προβλήματα αλλά και τις ιδιαίτερα ευνοϊκές παρακαταθήκες –κεντρικότητα, γειτνίαση με αρχαιολογικά μνημεία, χαμηλή –αραιή δόμηση, υποτιμημένη αξία γης-σε «αναμονή μέχρι νεωτέρας», καταδικάζοντας και συντηρώντας τη μέχρι τότε «βολική» –τόσο για τις «προοπτικές» του μέλλοντος όσο και για την «εύρυθμη λειτουργία της πόλης» του παρόντος– υποβάθμιση.

Και τώρα... που ήρθε ο καιρός το κέντρο της Αθήνας να αποκτήσει την αϊγλή που του αξίζει, τώρα που οι κοινωνικές χρηματοδοτήσεις για προγράμματα αστικής ανανέωσης ρέουν και η

πάνω αριστερά: Η επικρεμασμένη απειλή της ... ανάπτυξης
πάνω δεξιά: Ένα σπικτικό στο Κεραμεικό

αστική γη, στα πλαίσια του ανταγωνισμού ανάμεσα στις μεγάλες ευρωπαϊκές πόλεις για τη προσέλκυση επενδυτικού ενδιαφέροντος, μετατρέπεται σε ιδιαίτερα επικερδές κεφάλαιο – η «σωστή αξιοποίηση» του οποίου δεν αποδίδει μόνο χρήμα αλλά και «κύρος» στην πόλη – τώρα τέλος πάντων που και εν όψει ολυμπιακών αγώνων η επιχείρηση «κερδοσκοπήσε και συ με την πόλη σου, μπορείς!» αποκτά νέα ώθηση (μα και μια νέα «ηθική δικαίωση»), ενώ ο χώρος του μέχρι τώρα αξιοποιημένου-αρκούντως εμπορευματοποιημένου κέντρου της πόλης μοιάζει να έχει κορεστεί, όλα είναι έτοιμα... Απόθεμα γης και αναξιοποίητου σ.δ., χαμηλές τιμές, ένας πληθυσμός και παραγωγικές λειτουργίες που εύκολα θα απομακρυνθούν –ο μεν λόγω της οικονομικής εξαθλίωσης και κοινωνικής απομό-

νωσής του, οι δε λόγω του καθεστώτος ημιπαρνομίας στο οποίο πάντα επιμελώς διατηρήθηκαν – σε μία γειτονιά που σε πρώτη φάση δε θέλει παρά λίγο ρετουσάρισμα και βελτίωση των υποδομών για να αλλάξει χρήστες, χρήση και... κλάση.

Τα πιο απλά βήματα προς αυτή την κατεύθυνση έχουν γίνει. Με ολίγο εξωραϊσμό, ένα καινούριο σταθμό του Μετρό και μόλιση ρητορική με άρωμα παλιάς και όραμα νέας Αθήνας, το προϊόν είναι έτοιμο προς κατανάλωση, πράγμα που μέχρι τώρα μεταφράζεται σε... άνηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας που φυτεύει κέντρα «αναψυχής και πολιτισμού» επιπέδου, επεκτείνοντας τη μπαρούνη του Ψυρρή που σα σφήνα έρχεται να απο-δομήσει αυτό που μέχρι τώρα και σε πείσμα όλων των δυσμενών συνθηκών, ήταν μία γειτονιά.

Επειδή όμως το «φιλέτο» είναι μεγάλο (και ο χώρος άπλετος αν σκεφτεί κανείς «μπροστά», στο μέλλον περιοχών όπως ο Ελαιώνας ή οδικών αξόνων όπως η Πειραιώς) και το μέχρι τώρα μοντέλο «ρυθμιστικές παρεμβάσεις και παράδοση στην ιδιωτική πρωτοβουλία» ανεπαρκές για την εξάντληση των δυνατοτήτων που προσφέρονται, οι κρατικοί φορείς δεν αρκούνται σε αυτή την περίπτωση στην πολεοδομική –μπολιτική που μας είχαν συνηθίσει και προετοιμάζουν παρεμβάσεις στην περιοχή υπό κλίμακα και όρους που μόλις πρόσφατα ξεκίνησαν να δοκιμάζονται στην πράξη στην Ελλάδα. Μία δημόσια εταιρεία, υπό το καθεστώς ανωνύμου εταιρείας, με ό,τι αυτό συνεπάγεται σε επίπεδο «ευελιξίας» – απουσίας ελέγχων και ορίων στον τρόπο λειτουργίας της, αναλαμβάνει το ρόλο του διαμεσολαβητή και... μικραίνει την απόσταση ανάμεσα στην κρατική παρέμβαση για τη διαμόρφωση του χώρου, και τη μετέπειτα εμπορική εκμετάλλευσή του από δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς, και το κάνει όπως είναι φυσικό, σκεπτόμενη με όρους οικονομικής ανταποδοτικότητας της παρέμβασης αυτής, μα εκφραζόμενη με όρους κοινωνικής ωφελιμότητάς της...

Η αναγκαστική εν όψει Ολυμπιάδας απαλλοτρίωση των παρά την Ιερά Οδό –εδώ και χρόνια υπό Αναστολή χορήγησης οικοδομικών αδειών– οικοδομικών τετραγώνων καθώς και του χώρου της Κορεατικής Αγοράς με σκοπό τη διαμόρφωση πλατείας, χώρων στάθμευσης, κτιρίων «πολιτιστικών λειτουργιών» (αγνώστων λοιπών στοιχείων), η κατασκευή του νέου σταθμού του Μετρό και ένα σωρό άλλες παρεμβάσεις που γίνονται ή προγραμματίζονται εντός και εκτός των πλαισίων της Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων, σημαίνουν οριστικά την άφιξη στην περιοχή μίας νέας σειράς από χρήσεις, χρήστες και τρόπους αξιοποίησης του χώρου, με βασικά χαρακτηριστικά, τη μεγαλύτερη δυνατή οικονομική ανταποδοτικότητα, κοινωνική «ελεγχιμότητα» και τελικά αναπαραγωγή της κυρίαρχης πραγματικότητας τόσο όσον αφορά στους οικο-

Νέα δεδομένα στην αρχιτεκτονική έρευνα

Χαρίκλεια Χάρη, αρχιτέκτων

Ένας ενδιαφέρων θεσμός που έχει καλλιεργηθεί ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια με την πρωτοβουλία και τη συνεργασία αρχιτεκτόνων, καλλιτεχνών, αρχιτεκτονικών τμημάτων και άλλων φορέων, όπως το Δίκτυο Αρχιτεκτονικής και το Κέντρο Αρχιτεκτονικής Μεσογείου, είναι αυτός των θερινών αρχιτεκτονικών σεμιναρίων. Είναι έντονος, στα περισσότερα από αυτά, ο

ριο επιτόπιας (in situ) αρχιτεκτονικής θεωρίας και πράξης.

Υπεύθυνος του εργαστηρίου ήταν ο αρχιτέκτων Φίλιππος Ωραιόπουλος, ο οποίος συνεργάστηκε με μία ομάδα διδασκόντων: τους αρχιτέκτονες Αριστείδη Αντονά, Πάνο Κούρο, Σπύρο Παπαδόπουλο και τον εικαστικό καλλιτέχνη Ζάφο Ξαγορά.

πάνω αριστερά: Εργαστήριο «Διατόπια», Στεμνίτσα, Ιούλιος 2003
πάνω δεξιά: Δράση στα πλαίσια του θερινού εργαστηρίου Αρχιτεκτονικής με θέμα το «Όριο», Ναύπλιο, Ιούλιος 2003

ερευνητικός χαρακτήρας σε κρίσιμα θέματα τρέχουσας αρχιτεκτονικής πραγματικότητας (όπως η επανάχρηση του παλιού αεροδρομίου) ή σε κείρια στοιχεία του διεθνούς αρχιτεκτονικού διαλόγου (όπως οι θεματικές του «ορίου», του «σώματος-χώρου» ή του «δικτύου-web»). Σ' αυτά πρέπει να προσθέσουμε την κοινή τάση επαναπροσδιορισμού και εμπλουτισμού της αρχιτεκτονικής μέσα από το άνοιγμά της σε άλλα επιστημονικά πεδία.

Συνεκτικό στοιχείο όλων των σεμιναρίων παραμένει η προτεραιότητα της ομαδικής εργασίας όσο και η συγκέντρωση in situ πάνω σε ένα άξονα διερεύνησης.

Το Κέντρο Αρχιτεκτονικής Μεσογείου (Κ.Α.Μ.), τον Αύγουστο του 2003, με την υποστήριξη του Δικτύου Αρχιτεκτονικής/ΥΠ.ΠΟ. και του Δήμου Χανίων, οργάνωσε το δεύτερο θερινό εργαστή-

Το εργαστήριο επικεντρώθηκε στην έννοια του εσωτερικού ορίου της πόλης (βενετσιάνικα τείχη και τάφος) με βάση μια διεπιστημονική θεωρητική προσέγγιση (τέχνη, φιλοσοφία, μαθηματικά, ανθρωπολογία, ιστορία, γραμματολογία, πολεοδομία, αναπαραστατικές τέχνες). Για το σκοπό αυτό πραγματοποιήθηκαν μια σειρά παρουσιάσεις, διαλέξεις και συζητήσεις πάνω στη μορφολογική του ίχνους του ορίου, από αρχιτέκτονες που διδάσκουν σε διάφορα πανεπιστημιακά και αρχιτεκτονικά τμήματα της χώρας όπως ο Ανδρέας Κούρκουλας και η Βίλμα Χαστάογλου και ομάδες όπως οι Multiplicity και οι Stalker που συνέβαλαν στη μεθοδολογική νοηματοδότηση των δυνατών χωρικών αφηγήσεων.

Στη θεματική του ορίου ήταν και το σεμινάριο που διοργάνωσε στο Ναύπλιο για τέταρτη χρο-

αυτονόμια το μέτρο για την επιβίωση του περιβάλλοντος χώρου. Του χώρου της κατοίκησης και της δημιουργικότητας, της εργασίας και της κοινωνικής ζωής».

Η βιωματική εμπειρία, η δράση του σώματος και η εμπλοκή με το φυσικό χώρο ήταν οι θεματικοί άξονες του εργαστηρίου που διοργάνωσε για δεύτερη φορά το Σεπτέμβριο του 2003 στο Άνω Πετάλι Σίφνου η αρχιτέκτων Ελένη Τζιτζιλάκη, σε συνεργασία με τις προσκεκλημένες διδάσκουσες Τζίλη Τραγανού (αρχιτέκτων) και Χαριτίνη Καρρά (ψυχολόγο). Μέσα από τη «βιωματική διαδικασία της διαδρομής – περιπλάνησης, οι φοιτητές ενεπλάκησαν σε θέματα που αφορούν στον τόπο, τις διαδικασίες ζωής σ' αυτόν όπως η κατανόηση της τοποθεσίας, η κλίμακα και οι ανθρωπολογικές δομές».

Το Τμήμα Αρχιτεκτόνων του Πανεπιστημίου Πατρών με την υποστήριξη του Δικτύου Αρχιτεκτονικής οργάνωσε το 4ο Αρχιτεκτονικό Εργαστήριο του ευρωπαϊκού προγράμματος Gaudí που επικορηγείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το πρόγραμμα Culture 2000.

Στο πρόγραμμα Gaudí συμμετέχουν ως συνδιοργανωτές, εκτός του Τμήματος Αρχιτεκτόνων του Πανεπιστημίου Πατρών (υπεύθυνοι αρχιτέκτονες Γιάννης Αισώπος, Πάνος Δραγώνας, Νίκος Πολυδωρίδης), το Μεταπτυχιακό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής Berlage, το Ίδρυμα Mies van der Rohe, η Αρχιτεκτονική Σχολή της Βαρκελώνης, το Institut Francais d' Architecture του Παρισιού και η Αρχιτεκτονική Σχολή της Lille.

Αντικείμενο του σεμιναρίου, που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα και τις Σπέτσες το Σεπτέμβριο του 2003, είναι η μετα-Ολυμπιακή χρήση και ο σχεδιασμός της έκτασης του παλαιού Αεροδρομίου του Ελληνικού στην Αθήνα σε ένα νέου τύπου Μητροπολιτικό Πάρκο.

Στα πλαίσια του εργαστηρίου οργανώθηκε στο Βυζαντινό Μουσείο διήμερο Συμπόσιο με σημαντικούς ομιλητές μεταξύ των οποίων ήταν οι Alejandro Zaera-Polo, Adriaan Geuze, Ηλίας Ζέγγελης και Jean-Louis Cohen.

πάνω: Δεύτερο θερινό εργαστήριο Αρχιτεκτονικής με θέμα το «εσωτερικό όριο» της πόλης, στο ΚΑΜ, Χανιά, Αύγουστος 2003

μέσα: Εικόνα από την παρουσίαση της ομάδας Ε. Αντωνοπούλου, Χ. Γουζέλν, Μ. Εγγλέζος, Ν. Κεφαλογιάννης, Φ. Λαζαρίδου-Χατζηγάγα, στα πλαίσια του Δεύτερου θερινού εργαστηρίου Αρχιτεκτονικής στο ΚΑΜ, Χανιά, Αύγουστος 2003

δίπλα πάνω: Εργαστήριο Gaudí με θέμα το σχεδιασμό του Μητροπολιτικού Πάρκου Ελληνικού, Αναργύρειος Σχολή, Σπέτσες, Σεπτέμβριος 2003
δίπλα κάτω: Μακέτα πρότασης Τμήματος Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Πατρών

νιά η αρχιτέκτων Εύα Μανιδάκη και η μη κερδοσκοπική εταιρεία Άλας, με την υποστήριξη του Δικτύου Αρχιτεκτονικής/ΥΠ.ΠΟ. και του Δήμου Ναυπλίου. Περιλάμβανε εισηγήσεις-διαλέξεις ανοικτές στο κοινό από τους αρχιτέκτονες Αριστείδη Αντονά και Φίλιππο Ωραιόπουλο, την θεατρολόγο Δνώ Καγγελάρη και τον σκηνοθέτη Βασίλη Παπαβασιλείου και ένα κλειστό εργαστήριο σωματικών ασκήσεων από τις Αγγελική Στελλάτου (χορογράφος) και Εύα Μανιδάκη, που απευθυνόταν σε φοιτητές αρχιτεκτονικής και νέους αρχιτέκτονες.

Σ' αυτή την περίπτωση το όριο διερευνήθηκε σε σχέση με τη «σωματική δραστηριότητα μέσα από την οποία γίνεται η λειτουργική αξιολόγηση του αρχιτεκτονημένου περιβάλλοντος. Το σώμα μας –φορέας εμπειρίας και αίσθησης– είναι

Το εργαστήριο και έργο σε εξέλιξη «Διατόπια, Διανύοντας το τοπίο, παράγοντας δίκτυα τόπου» (έργο σε εξέλιξη), πραγματοποιήθηκε τον Ιούλιο του 2003 στη Στεμνίτσα Αρκαδίας με την υποστήριξη του Ινστιτούτου Τεχνολογίας Υπολογιστών και της Γκαλερί GazouRouge στην Αθήνα. Οργανώθηκε από το Εργαστήριο Εικαστικών Τεχνών του Τμήματος Αρχιτεκτόνων του Πανεπιστημίου Πατρών, με πρωτοβουλία των εικαστικών Πάνου Κούρου, Δήμου Δημητρίου και τη συμμετοχή της εικαστικού Βάντας Χαλυβοπούλου. Το Εργαστήριο διερεύνησε σύγχρονα ζητήματα αναπαράστασης και ερμηνείας του τοπίου, χρησιμοποιώντας προσημιακούς βιωματικούς τρόπους και αναπαραγωγή της εμπειρίας διαμέσου του διαδικτύου, με κριτική, αντιπαραθέσεις και ερωτήματα από ομάδες

προσκαλεσμένων καλλιτεχνών και ερευνητών από Πανεπιστήμια και Ερευνητικά Κέντρα της Ευρώπης και της Αμερικής.

Συμπερασματικά, αυτό που παρατηρείται μέσα από την πρακτική των εργαστηρίων είναι η διέγερση των αρχιτεκτονικών αντιλήψεων οι οποίες φανερώνουν τα ίχνη τους στα υλικά και αποτελέσματα του σχεδιασμού. Οι έννοιες της μητροπολιτικής κλίμακας, της σωματικότητας, των ρευστών-μεταβατικών καταστάσεων, του κυβερνοχώρου, της διεπιστημονικότητας, οι συγκλίσεις της αρχιτεκτονικής με τη σύγχρονη τέχνη, δοκιμάζονται και αποκτούν εμπράγματη υπόσταση. Στον πολλαπλό αυτό διάλογο καταγράφονται διαφορετικοί τρόποι παρατήρησης, καταγραφής και σχεδιασμού καθώς και νέες συλλογικές εμπειρίες συνεργασίας.

Ανατολή και Δύση στη μοντέρνα αρχιτεκτονική

Αριστοτέλης Δημητρακόπουλος, αρχιτέκτων

do.co.mo.mo

Στα πλαίσια των δραστηριοτήτων της Ελληνικής Ομάδας του Do.Co.Mo.Mo. οργανώθηκε, υπό την αιγίδα του Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πανεπιστημίου Πατρών, επιστημονική συνάντηση με θέμα «Ανατολή και Δύση στη Μοντέρνα Αρχιτεκτονική», στις 8 Μαΐου 2004, στο χώρο διαλέξεων του Σχεδιαστηρίου 5 του Τμήματος, στην Πανεπιστημιούπολη του Ρίου.

Στόχος της συνάντησης ήταν η προβολή του προβληματισμού πάνω στο δίπολο Ανατολή – Δύση υπό το πρίσμα του Μοντέρνου και του εκμοντερνισμού εν γένει. Ευρύτερα θέματα, όπως έννοια της ελληνικότητας, της πολιτισμικής ταυτότητας του νέου – αλλά ταυτόχρονα παλαιότερου – τύπου μας και οι γενικότερες ιδεολογικές συγκρούσεις, αντιφάσεις ή συνειδησιακές κρίσεις, αντανακλώνται στο σχίσμα που προβάλλει το δίπολο Ανατολής – Δύσης και τις υποκειμενικές αξίες που οι έννοιες αυτές περιλαμβάνουν εκάστοτε. Ο ορισμός των δύο εννοιών αποτελεί καθεαυτό ευφυολόγημα της μοντέρνας σκέψης, οπότε η αμφισβήτηση και κριτική του διπόλου (ή για άλλους διπτύχου) αναδειχτηκε ως παράλληλη θέση.

Στην ημερίδα αναπτύχθηκε ευρύτερος διάλογος εστιασμένος στην εισαγωγή και εξαγωγή, την απορρόφηση ή αποβολή πολιτισμικών και αρχιτεκτονικών προτύπων, μορφών και οργανωτικών δομών στη νεώτερη Ελλάδα, στην εγχώρια προσπάθεια επαναπροσδιορισμού θεμελιωδών εννοιών όπως ο συμβολισμός, η κατασκευή, η λειτουργικότητα, κ.ά. υπό το πρίσμα του μοντερνισμού και του πνεύματος του νεωτερισμού, και στην επιρροή που άσκησαν μη-μοντέρνα τοπικά γεωγραφικά ιδιώματα και μορφές – Εγγύς Ανατολή, Άπω Ανατολή, Βαλκάνια – στην εγχώρια σκέψη και δημιουργία. Αντίστροφα, εξετάστηκαν οι υπερτοπικές επιδράσεις και διαδράσεις της ελληνικής αρχιτεκτονικής στον υπόλοιπο κόσμο, τόσο μέσω απτών έργων, όσο και με ακαδημαϊκή δραστηριότητα.

Παρουσιάζονται εδώ επιγραμματικά οι επιμέρους ανακοινώσεις:

Η Βασιλική Πετρίδου (Π. Πατρών) διατυπώνοντας παράλληλα μια εισαγωγή στο θέμα της ημερίδας ανέφερε πως «ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση η αρχιτεκτονική αναπτύσσει μία πολύπλοκη και πολύπλευρη δραστηριότητα που κυριαρχείται από τα ταξίδια, τις αναζητήσεις, τις απόψεις. Όλα προσπαθούν να ισορροπήσουν ανάμεσα στους δύο αυτούς κόσμους που είναι άλλοτε πολύ κοντά και άλλοτε πολύ μακριά ο ένας από τον άλλο».

Ο Αριστείδης Αντονάς (Π. Θεσσαλίας) στην εισήγησή του «Η χαλασμένη πιξίδα ή Αποστάσεις

από την ταυτότητα» με μια ιδιαίτερη ανάγνωση δύο κειμένων του Kant και του Proust, κατέθεσε την άποψη πως «οποιοσδήποτε λογικός προσδιορισμός της ανατολής μπορεί να είναι δόκιμος αν συμβουλευόμαστε μια πιξίδα που φτιάχνει συναρτήσεις της ανατολής: με κάποια απόφαση επιλέγεται τότε εκείνος ή ο άλλος προσανατολισμός».

Ο Παναγιώτης Πάγκαλος (Π. Πατρών) στην ομιλία του «Ανατολή – Δύση, Απολλώνιο – Διονυσιακό», μεθερμηνεύοντας το δίπολο, αναφέρθηκε στην «προσπάθεια απελευθέρωσης, κατακερματισμού και επανασύνθεσης των μορφών στη μοντέρνα αρχιτεκτονική μέσα από την αναγκαστική συνύπαρξη αντίθετων δυνάμεων».

Ο Φίλιππος Ωραιόπουλος (Π. Θεσσαλίας) σε παρέμβαση του ανέπτυξε τη θέση πως «η ενότητα της γνωστικής παράδοσης της Λατινικής Δύσης και της ελληνικής Ανατολής (μέσα στην οποία περιλαμβάνεται και η μουσουλμανική παράδοση) θα μπορούσε να αποτελέσει θετική υπέρβαση του ψευδοδιλήμματος Δύση – Ανατολή. Η πραγματοποίηση μιας τέτοιας υπέρβασης στηρίζεται στην ανοικτότητα που με τη σειρά της στηρίζεται στη «μεταφορά» του τοπικού και ειδικού στο γενικό και στο καθολικό».

Η Κική Φαρμάκη (Π. Πατρών) στην παρουσίαση «Αρχιτεκτονική του Μεσοπολέμου στην Πάτρα» προβάλλοντας εκτενές οπτικό και ιστορικό υλικό από συνεχιζόμενες μελέτες, ανέλυσε την πολιτισμική γεωγραφία της πόλης και τις ετεροθαλείς δυναμικές που τη διέπουν.

Ο Ηλίας Κωνσταντόπουλος (Π. Πατρών) στην ανακοίνωση «Ο εσωτερικός χώρος – καθρέφτης μιας διεγκυστίνας» αναφέρθηκε στις αντιθετικές τάσεις στο πεδίο των εσωτερικών χώρων στην Ελλάδα κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, ανάμεσα στην εκσυγχρονιστική επιρροή δυτικών προτύπων (έπιπλα των Mies, Le Corbusier, Eames, κ.ά.) και εντόπιων, παραδοσιακών αναφορών.

Ο Σάββας Τσιλένης (Πρόεδρος Τεχνικής Υπηρεσίας Γ.Γ.Ε.Τ.) στην εισήγηση «Τα όρια της μνήμης στην Τουρκική αρχιτεκτονική του Μεσοπολέμου», παραβάλλοντας ιστορικά και αυτοβιογραφικά στοιχεία, παρουσίασε έργο Ελλήνων και Τούρκων αρχιτεκτόνων με επίκεντρο την Κωνσταντινούπολη, προβάλλοντας τις ετερόκλητες επιρροές, τις αλληλεπιδράσεις και τις σταδιακές μεταπλάσεις ή αλλοιώσεις της αστικής και πολιτισμικής ταυτότητας.

Ο Γιώργος Πανέτσος (Π. Πατρών) στην ανακοίνωση «Από την Ελλάδα στην Ευρώπη: η περίπτωση Malaparte» παρουσίασε αδημοσίευτα αρχαικά τεκμήρια, βάσει των οποίων απέδωσε

την καταγωγή της περίφημης Casa Malaparte (1938) στο Capri της Ιταλίας, όχι στα τοπικά προηγούμενα – όπως υποστηριζόταν ως σήμερα, μετά την αναθεώρηση της αρχικής απόδοσης στον Adalberto Libera – αλλά σε πρόταση παραθαλάσσιας μονοκατοικίας (1934) του Γεωργίου Κοντολέοντος, με τον οποίο σχετίστηκε ο Curzio Malaparte την ίδια περίοδο.

Ο Παναγιώτης Τουρνικιώτης (Ε.Μ.Π.) στην ανακοίνωση με τίτλο «Άσπρα Σπίτια» ανέπτυξε ένα συσχετισμό αρχών και οργανωτικών δομών σε οικιστικά έργα με κοινό άξονα το λευκό χρώμα, με αφετηρία την περίφημη έκθεση του Weissenhof και τους ασβεστωμένους οικισμούς των Κυκλάδων, εστιάζοντας στα Άσπρα Σπίτια Βοιωτίας του Κωνσταντίνου Δοξιάδη ως το κατ' εξοχήν έργο οργανωμένης δόμησης στην ελληνική επικράτεια, με παράλληλες αναφορές στην Chandigarh και στις προτάσεις για το Islamabad.

Ο Ανδρέας Γιακουμακάτος (Α.Π.Θ.) αναφέρθηκε στην «Οντολογία της νεωτερικότητας στο έργο του Νίκου Βαλαμάκη» προβάλλοντας και αναλύοντας τα εξελικτικά στάδια των εξωτερικών και ιθαγενών επιρροών και προτύπων στη συνθετική δουλειά του αρχιτέκτονα, με παράλληλες αναφορές σε σαφή βιογραφικά του στοιχεία, μέσα από ταξίδια, συναντήσεις, επαφές, αναγνώσματα.

Η Αργυρώ Λουκάκη (Π. Πατρών) στην ανακοίνωσή της «Ν. Χατζηκυριάκος-Γκίκας και Δ. Πικιώνης: Η “ανατολική” όψη μιας μοντέρνας ελληνικότητας», εστίασε στις «αμφισβησίες του μοντερνισμού απέναντι στην Ανατολή και στο σημερινό αίτημα για αντιγεμονική, συμμετοχική κοσμοαντίληψη ανάλογη με αυτή της ανατολικής και της ελληνικής παράδοσης. Κοινωνοί τους υπήρξαν οι δύο δημιουργοί, που μόχθησαν να τις συνθέσουν (ιδιαίτερα Ιαπωνικές και Βυζαντινές καταβολές) με τη Δύση στο έργο τους».

Ο Αριστοτέλης Δημητρακόπουλος (Π. Πατρών) στην εισήγηση «Horror Vacui: Στενοχωρία και συγχώνευση στο νεοελληνικό αστικισμό. Εκδοχές της πυκνότητας και πολιτισμική μνήμη» μεταθέτει το ζήτημα της ελληνικότητας από το πεδίο των θεωρητικών ευφυολογημάτων στην καθημερινή συλλογική πρακτική της αποσπασματικότητας και της σύγκρουσης μεταξύ του πρέποντος και του ιδιοτελούς. Αν το άδπλο είναι η αυθαιρεσία, τότε οι έννοιες συγχώνευση και στενοχωρία εισάγονται ως κεντρικές οργανωτικές αρχές, εξελικτικές τακτικές και ταυτόχρονα ως συνέπειες της βάνουσης αέναης επανα-αποίκησης της ελληνικής γης.

Ο Πάνος Κούρος (Π. Πατρών) στην ομιλία του «Διατόπια: Διανύοντας το τοπίο, παράγοντας δίκτυα τόπου» θέτει την άμεση προσωπική εμπειρία αναπαραγωγής του τοπίου υπό συνεχείς αλληλεπιδράσεις σ' ένα ευρύτερο, διεθνικό χώρο, ανοίγοντας ερωτήματα γύρω από τις σημαντικές διαδράσεις της μοντερνικότητας και γύρω από τη δυνατότητα της τέχνης να παράγει νέες συλλογικές αφηγήσεις στο χώρο,

νέες τοπικότητες, στο σύστημα των παγκόσμιων πολιτισμικών ροών των εθνοτοπίων και μιντιατοπίων, έξω από τα ηγεμονικά σχήματα των καθαρών πολιτισμών και την ιδεολογία του έθνους-κράτους.

Ο Νίκος Αναστασόπουλος (Π. Πατρών) στην παρουσίαση «Δημόσιοι χώροι και εθνοτικές παρουσίες στη Νέα Υόρκη: Διαφορά ή ομογενο-

ποίηση» πρόβαλε το βιοτικό ιδίωμα ιδιαίτερων εθνικών ομάδων – Πορτορικάνοι ή Λατίνοι, Έλληνες και Κινέζοι – οι οποίες προσαρμόζουν την εθνική τους συνείδηση στο μητροπολιτικό περιβάλλον του Manhattan, μεταπλάθοντας τα ήθη τους και την έννοια του τόπου ή του τοπικού.

Οι πλήρεις ανακοινώσεις της ημερίδας πρόκειται να δημοσιευθούν άμεσα.

Με αφορμή τη συνάντηση του Do.Co.Mo.Mo. οργανώθηκε τριήμερο εκδηλώσεων (6-8 Μαΐου) που περιλάμβανε τις δύο διαλέξεις από τους Ιταλούς καθηγητές Pirro Ciorra και Carlo Aymonino την Πέμπτη 6 Μαΐου καθώς και ολοήμερο ανοικτό εργαστήριο στο θέμα της ημερίδας την Παρασκευή 7 Μαΐου. Απορροφώντας το ενδιαφέρον μεγάλου αριθμού πολυμελών φοιτητικών ομάδων από όλα τα έτη, και την αφοσίωση πολλών διδασκόντων της σχολής, κατά τη διάρκεια του workshop έγινε μια σειρά προσεγγίσεων και συσχετισμών με επίκεντρο τις κεντρικές έννοιες – Δύση και Ανατολή – καθώς και του ενδιαφέροντος ή του μεταβατικού, καταλήγοντας σε μια σειρά παρουσιάσεων και εικαστικών δράσεων με ευρηματικές εφαρμογές ευρέως φάσματος εκφραστικών μέσων.

Η Διεθνής Ομάδα Εργασίας της UIA-ARES (Architecture and Renewable Energy Sources) ανακοινώνει στα πλαίσια των δραστηριοτήτων της, την οργάνωση μιας Διεθνούς Διαπανεπιστημιακής Έκθεσης προπτυχιακών και μεταπτυχιακών φοιτητικών εργασιών-προτάσεων με θέμα: «Environmental Architecture & Sustainable Towns – Environmental Friendly Architecture and Urban Design» σε συνεργασία με το Ελληνικό Τμήμα UIA, το Τεχνικό Επιμελητήριο, τη Σχολή Αρχιτεκτόνων του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου και το Τμήμα Αρχιτεκτόνων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

Η Διεθνής Έκθεση απευθύνεται σε όλες τις αναγνωρισμένες αρχιτεκτονικές σχολές των κρατών-μελών της UIA και έχει άμεση σχέση με τον «Εορτασμό των Πόλεων – Celebration of Cities», που είναι κύριο θέμα της UIA για την τριετία 2002-2005. Οι συμμετοχές στη Διεθνή Έκθεση ARES θα παρουσιαστούν στο 22ο Παγκόσμιο Συνέδριο Αρχιτεκτονικής της UIA, στην Κωνσταντινούπολη, τον Ιούνιο του 2005.

Η Διεθνής Έκθεση ανακοινώθηκε σε όλα τα Εθνικά Τμήματα UIA και φιλοξενείται ήδη στο διαδίκτυο, στο δικτυακό τόπο www.arch.ntua.gr/ares, όπου υπάρχουν όλες οι σχετικές πληροφορίες για τη συμμετοχή στην έκθεση.

Οι κύριες θεματικές περιοχές της Διεθνούς Έκθεσης είναι:

1. Βιοκλιματική Αρχιτεκτονική και Αειφορία
2. Βιώσιμοι Δημόσιοι Υπαίθριοι Χώροι και Βιοκλιματικός Σχεδιασμός
3. Νέες λύσεις Καινοτόμες προτάσεις – Νέα Υλικά κατασκευής, σε σχέση με την ανακύκλωση, την επανάχρηση και τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας
4. Βιώσιμα κτίρια χαμηλού κόστους για τις αναπτυσσόμενες χώρες

Τρεις είναι οι στόχοι της έκθεσης αυτής:

- Διερεύνηση της ένταξης των παραπάνω στην εκπαίδευση του αρχιτέκτονα, μέσα από την ανάδειξη της συγγένειας ή διαφοροποίησης των προσεγγίσεων στις αρχιτεκτονικές σχολές του κόσμου
- Εδραίωση διαύλου επικοινωνίας μεταξύ των αρχιτεκτονικών σχολών σε ό,τι αφορά τις κύριες θεματικές περιοχές
- Ενθάρρυνση ώστε να δοθεί περαιτέρω έμφαση από τις αρχιτεκτονικές σχολές στο κρίσιμο θέμα του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού και των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

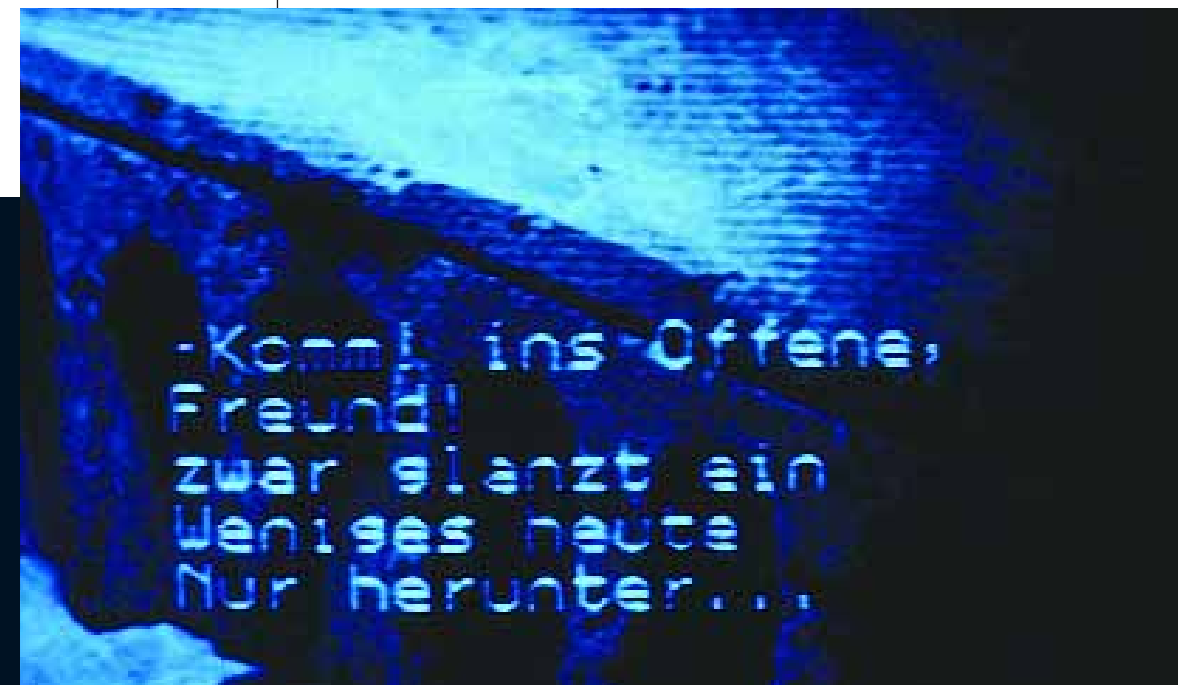
Την οργανωτική Επιτροπή της Διεθνούς Έκθεσης αποτελούν οι:

- Νίκος Φιντικιάκης, αρχιτέκτων, Διευθυντής Διεθνούς Ομάδας Εργασίας UIA-ARES
- Γιάννης Πολύζος, καθηγητής ΕΜΠ
- Ευάγγελος Ευαγγελινός, αν. καθηγητής ΕΜΠ
- Δημήτρης Πολυχρονόπουλος, επίκ. καθηγητής ΔΠΘ
- Κυριάκος Πιπίνης, αρχιτέκτων, Γραμματέας Διεθνούς Ομάδας Εργασίας UIA-ARES
- Σ. Γεωργοπούλου, Μ. Κολίρη, Ν. Κρίκου, Φ. Μπουγιατιώτη, Μ. Ξενάκης, Α. Οικονόμου, Δ. Παπαντώνη, Β. Στούμπου, αρχιτέκτονες

Η Τιμητική Επιτροπή της Διεθνούς Έκθεσης αποτελείται από τους:

- Γιάννης Αλαβάνος, Πρόεδρος Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας
- Λίζα Σιόλα, αρχιτέκτων, Πρόεδρος Ελληνικού Τμήματος UIA
- Γεώργιος Γεράκης, αν. καθηγητής ΕΜΠ, Πρόεδρος Σχολής Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ
- Χρήστος Αθανασόπουλος, καθηγητής ΔΠΘ, Πρόεδρος Τμήματος Αρχιτεκτόνων ΔΠΘ
- Owen Lewis, καθηγητής University College Dublin
- Marco Sala, καθηγητής Πανεπιστημίου Φλωρεντίας
- Ματθαίος Σανταμούρης, αν. καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών
- Σάββας Τσιλένης, αρχιτέκτων, ΓΓΕΤ, Διευθυντής Τεχνικών Υπηρεσιών
- Simos Yannas, καθηγητής AA School of Architecture, Λονδίνο

αφιέρωμα

Πάνος Κούρος-Κίμων Σκάσις (in memoriae), Ανασκαφή στον Κεραμεικό, 1987

...έλα, στ' ανοικτά φίλε, αν και σήμερα ακνοφέγγει κάτ' λίγο, μόνο προς τα κάτω...

Fr. Hölderlin, Der Gang aufs Land (Εκδρομή στην εξοχή), 1800

Διάλογοι αρχιτεκτονικής μνήμης

Επιμέλεια: Αμαλία Κωτσάκη

Ιστορία - Μνήμη - Αρχιτεκτονική:

Μια θεμελιακή σχέση για τη διασφάλιση τόπων συλλογικού νοήματος σήμερα

της **Ρένας Φατσέα**, αρχιτέκτονας, Phd MIT

Το κύμα της μεταπολεμικής ανοικοδόμησης της Ελληνικής πρωτεύουσας, ταυτισμένο πλέον με την άναρχη διάβρωση του προγενέστερου αστικού τοπίου της και την άκριτη ενδοτικότητα των τότε κατοίκων της στις επιταγές μιας πρωτόγνωρης οικονομικής πρόκλησης με αντικείμενο συναλλαγής την έγγεια ιδιοκτησία τους, μας φέρνει σήμερα αντιμέτωπος με το εξής παράδοξο: η προπολεμική φάση της πόλης –και ιδιαίτερα ο δέκατος ένατος αιώνας της– να φαντάζουν σαν ένα μακρινό και απροσπέλαστο παρελθόν, σαν η «προϊστορία» της κατά παραδοχήν «μοντέρνας» ασότητάς μας. Το φαινόμενο προβάλλει εντονότερο μέσα από τη σύγκριση με άλλες πόλεις,¹ όπου ο ιστορικός χρόνος παρουσιάζεται χωρικά συμπυκνωμένος και όπου το παρελθόν μιλάει ακόμα ζωντανά με όρους του παρόντος, μέσα στο οποίο παρόν η μοντέρνα –ή ακόμα και η μεταμοντέρνα– άποψη εντάσσεται με τρόπο που συνηγορεί ότι στην αναίρεση, αλλά στην επιβεβαίωση ενός σημαντικού ιστορικού ορίζοντα. Είναι άραγε δυνατή η επούλωση του μνημονικού αυτού κενού που μας κληροδότησε η πρόσφατη ιστορία; Οποιαδήποτε προσπάθεια προσέγγισης του θέματος επισύρει πρώτα την ανάγκη διασαφήνισης των εμπλεκόμενων εννοιών. Τι είναι μνήμη; Τι είναι ιστορία; Ή τι σημαίνει ιστορική μνήμη για μια πόλη τόσο ιστορικά βεβαρμένη όπως η Αθήνα;

Αφορμή για έναν τέτοιο προβληματισμό την παρούσα

στιγμή δίνει η εσπευσμένη και επιλεκτική επέμβαση πάνω στην αρχιτεκτονική φυσιογνωμία της πρωτεύουσας ενόψει των Ολυμπιακών Αγώνων, μια επέμβαση που στο όνομα της ιστορικής ταυτότητας της πόλης δεν διατάζει να προβεί αφενός σε αυθαίρετες σκηνογραφικές ερμηνείες, αφετέρου σε άκριτες απαλείψεις ή αλλοιώσεις τμημάτων του φυσικού της ιστού, συνεχίζοντας έτσι εν πολλοίς τη διαβρωτική τακτική του παρελθόντος.²

Η σχέση μνήμης και Αρχιτεκτονικής

Το ότι «η κάθε συλλογική μνήμη ξετυλίγεται μέσα σ' ένα χωρικό πλαίσιο» και το ότι «τυχόν αλλαγές στον αστικό ιστό, όπως η κατεδάφιση ενός σπιτιού, αναπόφευκτα επιδρούν στις συνήθειες μερικών ανθρώπων προκαλώντας τους σύγχυση και σκοτούρα», υπήρξαν εύλογες διαπιστώσεις του κοινωνιολόγου Maurice Halbwachs σε μια εποχή όπου η σχέση μνήμης και Αρχιτεκτονικής δεχόταν ισχυρούς κλονισμούς, δηλαδή στη μεταπολεμική έξαρση του μοντέρνου κινήματος.³ Η αλληλεξάρτηση μνήμης και χώρου όμως, είναι μια σχεδόν αυτονόητη συνθήκη που η καταγωγή της χάνεται στα βάθη των αιώνων. Αναγνωρισμένη ιδιαίτερα από την κλασική γραμματεία,⁴ η συνθήκη αυτή στάθηκε το θεμέλιο της τεχνικής της απομνημόνευσης (ars memorativa) και της βαθύτερης γνώσης των κειμένων.⁵ Η αντιστοίχιση παραστατικών εικόνων με αρχιτεκτονικούς τόπους, σύμφωνα με τη Σιμωνίδεια παράδοση της τεχνητής μνήμης,⁶ σκοπό είχε όχι μόνο να διασφαλίζει την τάξη των σημείων κάθε λογικής διαδικασίας εκφρασμένης μέσα από την εμπειρία της επεισοδιακής περιδιάβασης, αλλά κυρίως να διατηρεί το νου στο στάδιο της ενάργειας που απαιτεί κάθε νοητική προσπάθεια με στόχο την κατανόηση, την πειθώ, ή τη γνώση.

Στα πλαίσια της νεωτερικότητας, η Αρχιτεκτονική μείωσε αισθητά το συγκινησιακό ρόλο που διατηρούσε κατά τη μακραίωνη κλασική παράδοση, ενώ παράλληλα όξυνε στοιχεία που την προβάλλουν ως αυτόνομη γνωστική περιοχή, όπως τον υλικό της χαρακτήρα, τις δομικές της νομοτέλειες, και τις συντακτικές της ιδιότητες – δηλαδή στοιχεία μνήμης της ίδιας της της «επιστήμης».⁷ Για τις σύγχρονες κοινωνίες της Δύσης, το κτισμένο περιβάλλον δεν είναι πια μόνο φορέας μνήμης αλλά και γνώσης, και σαν τέτοιο οφείλει να μεταδίδει τα όποια μηνύματά του. Η τεχνο-λογία του, όταν δεν εκφυλίζεται σε χυδαία τεχνοκρατία, παρακολουθεί τις τεχνο-λογίες του επικοινωνιακού λόγου και τις ποικίλες μεταλλαγές του από το προφορικό στο γραπτό στάδιο. Έτσι, η Αρχιτεκτονική του σήμερα, πολύ περισσότερο από εκείνην του χθές, ζητά να ενσωματώσει τα κλειδιά –τα καθοδηγητικά ίκνη– που θα διευκολύνουν την ανάγνωση, την ερμηνεία, και την πιθανή επανεγ-

κάτω αριστερά: Μνημοτεχνική συνάρτηση στοιχείων ενός μοναστηριού χωρίς εμφανή συνοχή (Johann Romberch, Congestorium artificiosae memoriae, έκδ. Βενετίας, 1533)
κάτω δεξιά: Το μοναστήρι-κατασκευή στην υπηρεσία της μνημοτεχνικής (Johann Romberch, Congestorium artificiosae memoriae, έκδ. Βενετίας, 1533)

γραφής της σε άλλους τόπους. Παρά το γεγονός ότι το κύριο ενδιαφέρον της έχει μεταταθεί από τις εναργείς εικόνες-σύμβολα στη σχέση που τα μνημονικά τεκμήρια βρίσκονται με το πλαίσιο αναφοράς τους, οι άνθρωποι συνεχίζουν να θυμούνται με αυτήν. Εκείνο όμως που έχει αλλάξει είναι ο ειδικός μηχανισμός της ενθύμησης, καθώς το μνημονικό ίκνος της Αρχιτεκτονικής μιλάει τώρα περισσότερο σαν σημάδι απουσίας της αρχικής του αναφοράς, παρά σαν στοιχείο επιβεβαίωσης της άφθαρτης υπόστασής της ή του πρωτογενούς της μύθου.

Η αναγκαιότητα της Ιστορίας για τη μνήμη

Η ιστορία οφείλει να διαφωτίζει τη μνήμη και να τη βοηθάει να επανρθώνει τα σφάλματά της.

Jacques le Goff, Ιστορία και Μνήμη

Όσο και αν η μνήμη των ομάδων φροντίζει να περιφρουρεί την ακεραιότητά της με το να εδραϊώνει τις αναφορές της στο περιβάλλον της άμεσης εμπειρίας, δεν παύει να εμπειρέχει σφάλματα – σφάλματα που σχετίζονται κυρίως με τις δυναμικές που καθόρισαν την τρέχουσα μορφή της. Αυτό συμβαίνει ίσως γιατί η ενταξίση του παρελθόντος από τη σκοπιά του παρόντος έχει μια κατευναστική επίδραση που τείνει να συγκαλύπτει στάδια που κρίνονται προβληματικά. Άρα η μνήμη (όπως και η ίδια η κοινότητα που τη συντηρεί και συντηρείται από αυτήν) επιβιώνει καλύτερα ξεχνώντας.

Για τον Halbwachs –και για πολλούς ακόμα ερευνητές⁸– ο εντοπισμός και η αποκάλυψη των «τραυματικών» σταδίων της μνήμης αποτελούν το επιβεβλημένο καθήκον της Ιστορίας. Η Ιστορία κατέχει ρόλο διαφωτιστικό απέναντι στη μνήμη, άρα υπερτοπικό και υπερχρονικό. Με αυτή την ιδιότητά της η Ιστορία μπορεί να δράσει παρεμβατικά στο εκάστοτε κοινωνικο-πολιτικό γίνεσθαι. Πολύ περισσότερο, μπορεί και πρέπει να «καταγγέλει» περιστατικά σφετερισμού της μνήμης μιας κοινότητας ή ενός λαού από την οποιασδήποτε μορφής εξουσία, είτε πρόκειται για τη βιο-

μηχανία της αγοράς, είτε για το ίδιο το κράτος,⁹ αφού έτσι ή αλλιώς οι μεθοδεύσεις που η εξουσία ακολουθεί είναι παρόμοιες: γνωρίζοντας τη ροπή του απλού ανθρώπου προς τη νοσταλγία που εγείρει το παρελθόν, αισθητικοποιεί επιλεκτικά κάποια κατάλοιπά του επενδύοντάς τα με νέα, προκαθορισμένα νοήματα.

Σημαντικό αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι ότι οι άνθρωποι λησμονούν την πραγματική φύση μιας απαλλοτριωμένης παράδοσης και μαθαίνουν να δεσμεύονται όχι στις παραδόσεις όπως ήταν κάποτε, αλλά στα αναδιαμορφωμένα πανομοιότυπά τους.¹⁰

Το συνηθέστερο αποτέλεσμα για την Αρχιτεκτονική είναι αφενός η υπαγωγή σημαντικών μορφών της στη σημειολογία κάποιας πολιτικής προπαγάνδας και αφετέρου ο υποβιβασμός ορισμένων αρχιτεκτονικά και νοηματικά πλούσιων στοιχείων σε εύληπτα στερεότυπα, σε εικόνες-φετίχ μιας πλασματικά αδιατάρακτης παράδοσης. Τα εκούσια αυτά «σφάλματα» της μνήμης μπορούν να γίνουν πιο εύκολα διακριτά μέσα από την κριτική διάσταση του χρόνου. Αυτό αποτελεί έργο της Ιστορίας.

Η αναγκαιότητα της μνήμης για την Ιστορία

Σε αντίθεση με το αφήγημα της Ιστορίας που ξεπερνά τον βιωματικό χρόνο και που διέπεται από σχέσεις γραμμικής αιτιότητας με συνήθη άξονα ερμηνείας το απλουστευτικό δίπολο «συντήρηση – πρόοδος», η μνήμη δομεί το υλικό της πάνω στην αρχή της αέναης επανάληψης και της αναδιάταξης. Η μνήμη ανακαλεί, και έτσι επανερμηνεύει και επαναπροσδιορίζει σχέσεις χωρικές και χρονικές εντάσσοντάς τις στα πλαίσια της άμεσης εμπειρίας.

Η Ιστορία, δρώντας σαν ενεργοποιητής του δομημένου περιβάλλοντος μέσα από πρακτικές διατήρησης, αποκατάστασης και ένταξης νέων στοιχείων, οφείλει να διαχειρίζεται το υλικό της μνήμης με διακριτικότητα και ευαισθησία όχι μόνο ως προς τη φυσική του υπόσταση, αλλά και ως προς

πάνω: Καθ' οδόν προς την Ακρόπολη, λεπτομέρεια από το έργο του Δ. Πικιώνη, 1954-1957

την ίδια τη λογική που το συνέχει. Σύμφωνα με αυτή τη λογική, η κριτική παράθεση αρχιτεκτονικών σημείων που καλούν τον «αναγνώστη» σε ανακυκλωτικές πορείες και ολοένα καινούργιες ερμηνείες δημιουργεί μια δημοκρατικότερη συνθήκη για τα υποκείμενά της από οποιαδήποτε άλλη συσχέτιση που μεροληπτεί υπέρ ενός λαμπερού παρόντος απέναντι σε ένα θαμπό και μελαγχολικό παρελθόν.

«Ιστορική μνήμη» και Αρχιτεκτονική

‘Έτσι, «οικειοποιούμενη» κάποιους από τους ειδικούς μηχανισμούς της μνήμης, η Ιστορία και την ερμηνευτική της δεινότητα επαυξάνει και επιστημολογικά εξελίσσεται καθώς καταφέρνει να συμβιβάσει το αφηρημένο σύμπαν της επιστήμης με το πραγματικό των ανθρώπων. «Ιστορική μνήμη»¹ ονόμασε ο Halbwachs τον ορθολογικό μηχανισμό ενθύμησης που, αν και παραμένει αποκομμένος και θεωρητικά ανεπηρέαστος από τη συναισθηματική μνήμη των κοινωνικών χώρων που εποπτεύει, συνεχίζει και μιλάει τη γλώσσα τους μέσα από μια μακροσκοπικότερη θεώρησή τους. «Ιστορική» πρέπει να είναι η «μνήμη» που ζητά να ανακαλέσει σήμερα ο αρχιτέκτονας-μελετητής της σύγχρονης ελληνικής πόλης, αν σκοπεύει να αντιμετωπίσει το παρελθόν της σαν μια δυναμική και ακόμα ζωντανή οντότητα, και όχι σαν μια συλλογή αδρανών αναπαραστατικών εικόνων, ούτε σαν ένα χώρο στείρων συναισθηματικών αναπολήσεων και νοσταλγικών διαδρομών.

Σημειώσεις

1. Πόλεις μεγάλες όπως η Νέα Υόρκη, το Παρίσι, ή το Βερολίνο, αλλά και μικρότερες, όπως το Άμστερνταμ, η Δρέσδη, ή το Λουξεμβούργο.
2. Βλ. σχετική δημοσίευση-καταγγελία της γενικής συνέλευσης της Σχολής Αρχιτεκτόνων του Ε.Μ.Π. στο δελτίο του Τεχνικού Επιμελητηρίου της Ελλάδας με τίτλο «Καταστρέφεται η πολιτιστική και αρχιτεκτονική κληρονομιά», επιμ. Βάσω Χαραλαμπίδου (Δελτίο ΤΕΕ, 2288, 22/03/2004, σ. 8-11) με αναφορές σε κτίρια της Αθήνας αλλά και της περιφέρειας με την ίδια τύχη.
3. Maurice Halbwachs, *The Collective Memory*, Harper & Row

Publishers, New York, 1980, σ. 140. Μετάφραση στα ελληνικά δική μου. Το έργο πρωτοκυκλοφόρησε στη Γαλλική γλώσσα το 1950 ως *La Mémoire collective* (Presses Universitaires de France, Paris).

4. Βλ. σχετικό σχολιασμό σε αναφορά με τη λυρική ποίηση από τη Φοίβη Γιαννίση, «Το κτίσμα, ο λόγος, και η μνήμη», στο 'Όριον. Τιμητικός Τόμος στον Καθηγητή Δ. Α. Φατούρο (τόμ. Α), επιμ. Γ. Ζ. Ζαφειρόπουλος, Α.Π.Θ., Πολυτεχνική Σχολή, Τμ. Αρχιτεκτόνων, Επιστημ. Επετηρίδα, τόμ. ΙΕ, 1998, σ. 167-170.
5. Frances Yates, *The Art of Memory*, University of Chicago Press, Chicago, Ill., 1966.
6. Cicero, *De Oratore* (ll, Ιxxvii).
7. Για την ανάλυση των δύο εννοιών, «(κοινωνική) μνήμη δια της Αρχιτεκτονικής» και «αρχιτεκτονική μνήμη», βλ. τα άρθρα του Stanford Anderson: «Memory in Architecture/ Erinnerung in der Architektur», περ. *Daidalos* (Βερολίνο), τ. 58, 12/1995, σ. 22-37, και «Memory without Monuments», στο 'Όριον, ό.π.π., σ. 55-65.
8. Η αναφορά εδώ είναι κυρίως σε ιστορικούς της Γαλλικής σχολής των Annales (π.χ. Lucien Febvre, Marc Bloch, Fernand Braudel, Pierre Nora, κλπ.), αλλά και σε πιο ανεξάρτητους διανοητές όπως τον Michel Foucault.
9. Με το ζήτημα αυτό έχουν ασχοληθεί πολλοί μελετητές με γνωστότερο το έργο των Eric Hobsbawm και Terrence Ranger (επιμ.), *The Invention of Tradition* (Cambridge University Press, Cambridge, U.K., 1983). Μια κριτική επανεκτίμηση της παράδοσης επιχειρεί ο David Gross στο *Ta Ερείπια του Παρελθόντος*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 2003 (ελληνική μετάφραση από τον Κων. Γεώργιο του *The Past in Ruins: Tradition and the Critique of Modernity*, Univ. of Massachusetts Press, 1993). Στο χώρο της αρχιτεκτονικής θεωρίας ενδεικτικά αναφέρω: Lawrence Vale, *Architecture, Power and National Identity*, Yale University Press, New-Haven/ London, 1992, Barbara Miller Lane, *Architecture and Politics in Germany, 1918-1945*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1968, Joan Ockman (επιμ.), *Architecture, Criticism, Ideology*, Princeton Architectural Press, Princeton, NJ., 1985. Στην ελληνική βιβλιογραφία προσέθηκε πρόσφατα η μελέτη του Α.-Ι. Δ. Μεταξά, *Η Υφαντική των Μορφών: Από την Πολιτική ομιλία του Κλασικισμού*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1993.
10. Gross, ό.π.π., σ. 133.
11. Halbwachs, ό.π.π., σ. 85.

Η ομιλία των ερειπίων

του **Α.-Ι. Δ. Μεταξά**, καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών

Τα άθικτα μνημεία δείχνουν να συγκρατούν, μέσα από τη διασωθείσα αρτιότητά τους, την πληρότητα του αρχικού νοήματός τους. Τα ερείπια όμως; Αυτά, ως υπόλοιπα, πώς μιλούν; Πώς κατεξουσιάζουν; Η όψη τους, ελλειπτική, μοιάζει να σκιαγραφεί εκείνο που τώρα δεν υπάρχει. Αλλά η ρητορική αποδοτικότητα της εικόνας τους –γι' αυτόν ακριβώς το λόγο– μπορεί να είναι πιο υπαινικτική. Το ερειπωμένο μνημείο μπορεί να προσέκυψε, ως τέτοιο, είτε ως αδιόρατη συνέπεια μιας άδολης φυσικής φθοράς, για την οποία συχνά αγνοούμε τις λεπτομέρειες της συντέλεσής της, είτε ως το αποτέλεσμα μιας ηθελημένης ή και αθέλητης αλλά αιφνίδιας καταστροφικής δράσης. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση ό,τι διασώθηκε, «υποστηρίζεται»

«Ερείπια της Ρώμης και χαρακτήρες από τσίρκο και μάσκες» (1928), φανταστική σύνθεση από κλασικόμορφα υπαρκτά ερείπια και σύγχρονες μορφές, όχι χωρίς μεταφυσικές αναφορές, του Gino Severini από το βιβλίο του Jan Tabor (Hrsg.), *Kunst und Diktatur, Architektur, Bildhauerei und Malerei in Österreich, Deutschland, Italien und der Sowjetunion 1922-1956*, Verlag Grasl, Baden 1994 στον 2ο Τόμο, σελ. 741

συχνά και από την κριτική μας στάση απέναντι στους λόγους που προκάλεσαν την ερείπωσή του. Τώρα όμως το μνημείο συσσωματώνει μια πολύ πιο πλούσια ομιλία αφού, πέρα απ' όσα το «υπόλοιπο» του εκθέτει, είναι και τα γεγονότα που συνδηλώνει, κάποτε πιο δραματικά από τους λόγους που προκάλεσαν την ανέγερσή του. Και στη μια όμως περίπτωση, όπως και στην άλλη, ένα απαρτιωμένο μνημείο, την ίδια στιγμή που το παρατηρούμε ή το σκεφτόμαστε, όσοι τουλάχιστον στην αξία του ολοκληρωμένου έχουμε μαθητεύσει, νοερά το «αποκαθιστούμε». Δεν το κάνουμε όμως αυτό με φαντασία αυθαίρετη, αλλά το επαναφέρουμε στην απαγορευμένη από το ίδιο το ερείπιο υποθετική σκέρρη μορφή του. Του νου το μάτι δεν ψάχνει ελεύθερα αλλά προς ορισμένη υποδεικνυόμενη κατεύθυνση πηγαίνει και κοιτάζει. Τα διατηρηθέντα υπόλοιπα ή τα θραύσματα των σπασμένων πραγμάτων διακατέχουν, όχι σπάνια, κάτι πολύ πιο υποβλητικό από το χαμένο όλο.

Η ανάγκη νοεράς επαναρτίωσης του μνημείου όμως υποχωρεί –χωρίς και να εξουδετερώνεται εντελώς– όταν η ερειπιώδης κατάσταση έχει τόσο διαρκέσει, και τόσο αυτονομηθεί ως ιδιαίτερη αισθητική παρουσία, ώστε η βιωμένη ελλειμματικότητα ενός κτιρίου να έχει αναχθεί σε καταξωμένη ελλειπτική πλαστικότητα, σε μια διάχυτα επικυρωμένη λιτότητα. Συχνά αυτή η αντικειμενική λιτότητα, ανεξάρτητα από τους λόγους που την προκάλεσαν, ανεξάρτητα δηλαδή από το κατά πόσο είναι αθέλητη ή ηθελημένη, μπορεί να θεωρηθεί, να κριθεί από κάποιους, ως ενδιαφέρουσα *αισθητική διόρθωση*. Πρόκειται όμως για μια διόρθωση η οποία επιχειρείται στη βάση ενός «σύγχρονου γούστου», μιας αντίληψης για το ωραίο, που μπορεί να μην αντιστοιχεί προς εκείνη της εποχής της άθικτης του εικόνας. Αυτό μπορεί να έχει ως συνέπεια η διορθωτική πρόσληψη, που η αυτονομημένη από το χρόνο ερείπωση επιβάλλει ή υποβάλλει, να εμποδίζει την Επιστήμη της Ιστορίας ως διαδικασία γνωστικής αποκατάστασης. Να μην ξεχνάμε δηλαδή ότι όλες οι φάσεις της ζωής ενός μνημείου, οι ενδεχόμενες διαδοχικές του καταστάσεις, είναι και οι ίδιες *ακέραιες συνέχειες* της συνολικής του ιστορίας. Αυτές οι τελευταίες μας επιτρέπουν να αισθανθούμε τις διάφορες εποχές του χωρίς να τις υποχρεώνουμε νοερά να φύγουν από τα μάτια μας, να απορροφηθούν είτε στην άρτια υπόθεση της εικόνας του μνημείου, είτε στην τελευταία κατάσταση με την οποία το συμβιώνουμε. Καμιά από αυτές τις ενδιάμεσες υπάρξεις του δεν επιτρέπεται να αγνοείται ανεξάρτητα από τις αισθητικές κρίσεις που τις παρακολουθούν. Αυτές διέπονται από τους αισθητικούς κανόνες που είναι ομόχρονοι με εκείνους που τώρα τις εκφέρουν. Γι' αυτό και η πραγματική ή και νοερά αποκατάσταση ενός μνημείου μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τη βίαιη αφαίρεση ή ανάρτηση των διελθόντων χρόνων.

πάνω αριστερά: Χάρτης των Αγίων Τόπων, ψηφιδωτό δάπεδο, Ιορδανία, π. 560
πάνω δεξιά: Ο ποιητής συνομιλεί με την προσωποποιημένη πόλη. Από εικονογραφημένο χειρόγραφο του 15ου αιώνα του ποιήματος *Dittamondo* του Fazio degli Uberti (π. 1350)

Ιδεολογία και Μνήμη

του **Παναγιώτη Πάγκαλου**, αρχιτέκτονα

Το ερειπωμένο μνημείο, όταν μάλιστα είναι σημαντικό, προκαλώντας την πραγματική ή τη νοερή επαναρτίωσή του, δεν παραπέμπει μόνο στη δική του άθικτη εικόνα, αλλά και στην εξίσου άθικτη αναπαράσταση μιας ολόκληρης εποχής. Σε αυτή στην οποία παράχθηκε το έργο και η οποία, δε μπορεί να συλληφθεί στην ακρίβειά της, την πολιτισμική, πολιτική ή κοινωνική, παρά φαντασικά. Όσο όμως πιο τέλει είναι το μνημείο τόσο περισσότερο οδηγεί κάποιους –ευτυχώς όχι όλους– να εξιδανικεύουν την εποχή και να την ωραιοποιούν μέσα από τη γενικά παραδεκόμενη αισθητική αξία του ερειπίου. Ο λόγος του τελευταίου λειτουργεί τότε είτε αθωωτικά είτε και αλλοθιτικά και

πάνω: Gordon Matta-Clark, *Conical Intersect*, 27-29, rue Beaubourg, Paris, 1975

ται ίσως κάπου αλλού. Είναι ότι ενεργοποιεί τη νοσταλγία ως ελπίδα ήπιας και ίσως και άκριτης επανένταξης σ' έναν «ιδεαλισμένο» χώρο του χρόνου μέσα στον οποίο είναι χαμένες, αλλά όχι εντελώς νεκρές, όλες οι ευδαιμονίες. Η νοσταλγική λειτουργία των ερειπίων ενισχύεται μάλιστα ακόμα περισσότερο όσο, οι τόποι, μέσα στους οποίους τώρα υπάρχουν, είτε δεν συχνάζονται καθημερινά είτε είναι σχετικά δυσπρόσιτοι. Εδώ το ερείπιο δεν είναι μόνο κάτι μισό-χαμένο από το χρόνο, αλλά και κάτι πιο ακριβό στην προσπέλαση και στην απόλαυσή του. Γι' αυτό η επαφή με τα απόμερα ερειπωμένα μνημεία είναι κάτι πολύ περισσότερο από μια συνήθη οπτική επαφή. Αντίθετα, ερείπια που βρίσκονται μέσα σε κατοικημένες περιοχές χάνουν ίσως κάτι από τη νοσταλγική τους λειτουργία. Στο μέτρο που καθημερινά συνδιαλέγονται με τα παρόντα κτίσματα, επειδή δηλαδή κατά κάποιο τρόπο αναγκαστικά συγχρονίζονται με αυτά, *αποδιακρίνονται*.

Την πλήρη νοσταλγική του λειτουργία αποκτά το ερειπωμένο μνημείο όταν όχι μόνο είναι μοναχικό αλλά και όταν είναι σε μια θέση όχι από μακριά ή προοδευτικά ορατή, ή σε κάποια που στο μεταξύ έχει καλυφθεί με τη βοήθεια της φύσης. Η συνάντηση με αυτό μπορεί να έχει τότε κάτι το αιφνιδιαστικό, κάτι που να εκπλήσσει. Όταν πίσω από κάποιο λόφο, ή στην αλλαγή μιας πορείας, το ερειπωμένο μνημείο κάπως απρόσμενα εμφανίζεται, άλλοτε μπορεί να θαυμάσει και άλλοτε να φοβίσει. Κάτι βέβαια που εξαρτάται και από τη στιγμή που θα το δούμε, αφού όλες οι ώρες των ερειπίων δεν είναι ίδιες.

Όλα αυτά όμως δεν είναι απόλυτα στο μέτρο, που από μια εντελώς αντίθετη εκδοχή ή γνώμη, το ερειπωμένο μνημείο, ως εξασθενημένο επίτευγμα, συχνά εξουδετερώνει την εντύπωση της οπτικής επιβολής και μετριάζει τη συνεπόμενη αντίσταση ή αμφισβήτηση που ενδεχόμενα θα προκαλούσε ένα άθικτο πελώριο οικοδόμημα. Ο χρόνος «θέλοντας» να τα χρησιμοποιήσει και σήμερα, είναι γι' αυτό, άραγε, που τα «απομεγέθυνε»;

Το ερειπωμένο μνημείο είναι μια κατάσταση γένους με μια μεγάλη ποικιλία ειδικών μορφών, ελλειμματικών διαβαθμίσεων και ελλειπτικών προσλήψεων. Άλλα ερείπια είναι ελλειμματικά κατά ένα τρόπο κρίσιμο και άλλα όχι, ορισμένα, είναι από μια καθαρά δομική άποψη, ενώ άλλα είναι περισσότερο από μια άλλη. Είναι για παράδειγμα η πολυσυζητημένη περίπτωση όπου τα υποθετικά ή ξεθωριασμένα ή οξειδωμένα χρώματά τους απλώς υποψιάζουν είτε για το αν πράγματι υπήρξαν είτε για το χρόνο που δόθηκε για να παραχθεί ένας τόνος ή μια φθορά και που τώρα όλα αυτά μετέχουν στη σύγχρονη έκφρασή τους.

Τα ερείπια, προσφερόμενα ως αισθητικά συστατικά ορισμένης πολιτικής ρητορικής, δεν χρησιμοποιήθηκαν πάντα προς το συμφέρον του ανθρώπου. Σε συνδυασμό με τη λειτουργία της νοσταλγίας στην οποία συμπτύσσονται, δεν υποκίνησαν πάντα την κριτική ομιλία. Συχνά συνέβαλαν σε μια εθνοκεντρική μυθοποίηση. Ερείπια όμως κινδυνεύουν πια να μην υπάρχουν. Τα σύγχρονα μέσα καταστροφής ερείπια δεν αφήνουν. Μέσα από διηγήσεις ή ζωγραφικές ή φωτογραφικές διασώσεις θα αναπαριστάσουμε τώρα μόνο τα άρτια έργα. Αυτά που ελλειπτικά ποτέ δεν θα μιλήσουν.

αποτρέπει κάποιους στο να δουν τα άσχημα του κόσμου, πέρα από τις όψεις των ιδεών και των πραγμάτων. Το αίσθημα αυτό της νομιμοποιητικής αισθητικοποίησης μιας εποχής είναι ίσως εντονότερο όταν η ερείπωση δεν είναι το άθελο έργο της φύσης ή της τύχης αλλά το αποτέλεσμα μιας ηθελημένης ασυγκώρητης καταστροφής, οπότε η υπατιότητα όποιου την προκάλεσε δικαιολογεί τη δίκαιη αγανάκτηση εκείνου που τώρα το παρατηρεί. Εδώ η παγιωτική ανάγκη νοεράς αποκατάστασης του μνημείου στην άθικτη μορφή του, ως επιθετική επανάκτηση της αδικωχάμενης αρτιότητάς του, ίσως να είναι πολύ εντονότερη. Το ερειπωμένο μνημείο ανήκει στη ρητορική κατηγορία του *ελλειπτικού λόγου*. Η ανακλητική δυνατότητα του τελευταίου, να «επαναφέρει» μια εικόνα, μια κατάσταση που δεν υπάρχει πια, είναι μεγάλη. Όμως η πιο σημαντική επικοινωνιακή λειτουργία της ανακλητικής δυνατότητας του άρτιου στην οποία το ερειπωμένο μνημείο διαμεσολαβεί, βρίσκει

Μνήμη-εξουσία

– **Μνημείο «Karl Liebknecht & Rosa Luxemburg»** (Mies van der Rohe), Βερολίνο. Κτίστηκε το 1926 με εντολή του Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας προς τιμήν των πεσόντων αγωνιστών κατά την εξέγερση των Σπαρτακιστών το 1919. Κατεδαφίστηκε από τους ναζιστές το 1933.¹

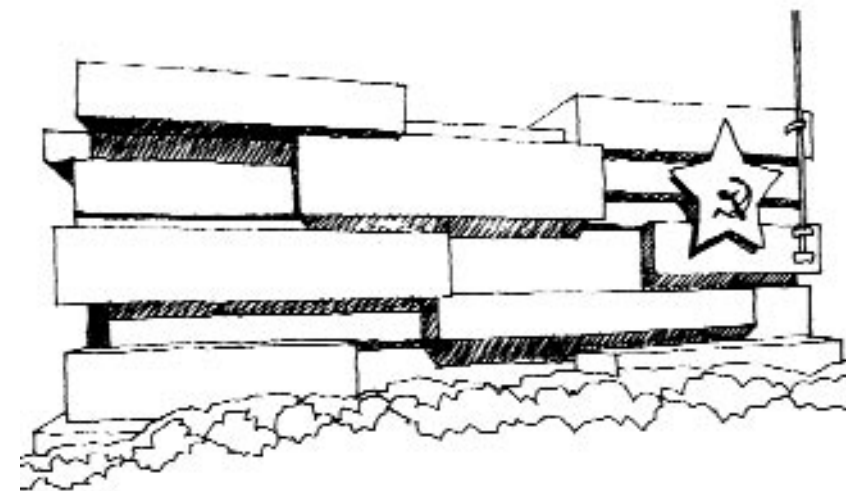
– **Μνημείο «Πεσόντων του Μαρτίου»** (Walter Gropius), κοιμητήριο Βαϊμάρης. Κτίστηκε το 1922 με απόφαση του Εργατικού συνδικάτου της Βαϊμάρης στη μνήμη των εργατών που σκοτώθηκαν στην πάλη ενάντια στο πραξικόπημα του Wolfgang Kapp, την 1η Μαρτίου του 1920. Καταστράφηκε από τους ναζιστές το 1933 και οικοδομήθηκε εκ νέου το 1946.²

– **Μνημείο της «III Σοσιαλιστικής Διεθνούς»** (Vladimir Tatlin), 1919. Πρόταση που δεν κατασκευάστηκε ποτέ, αλλά παρέμεινε ως το σύμβολο της σύμπραξης τέχνης και ζωής που πρέσβευε η νέα σοσιαλιστική κοινωνία μετά τη Ρώσικη Επανάσταση του 1917.

– **La Sagrada Familia** (Antoni Gaudi), Βαρκελώνη. Καθολικός ναός υπό κατασκευή από το 1882. Ανατέθηκε στον Gaudi το 1903 για τον οποίο αποτέλεσε ένα σταθερό και αδιάλειπτο πεδίο δημιουργίας και έρευνας νέων δυνατοτήτων στην τέχνη της κατασκευής με συμβολική διάσταση.

Η υλοποίηση και η καταστροφή του μνημείου των Karl Liebknecht και Rosa Luxemburg, η υλοποίηση, καταστροφή και ανοικοδόμηση του μνημείου των πεσόντων

κάτω: Μνημείο «Karl Liebknecht & Rosa Luxemburg» (Mies van der Rohe)

του Μαρτίου στη Βαϊμάρη, η πρόταση για το μνημείο της 3ης Διεθνούς και το ατελές μνημειακό έργο της Sagrada Familia, αναδεικνύουν ότι οι πράξεις που καθορίζουν την ιστορική μνήμη είναι αποτέλεσμα σύγκρουσης πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων. Οι παραπάνω ενέργειες αποδεικνύουν την αδυναμία του αρχιτεκτονικού λόγου να αντιπαρατεθεί στην άσκηση της εξουσίας, δηλαδή στη δύναμη που επιτρέπει σε μια ιδεολογία να πραγματώνεται.

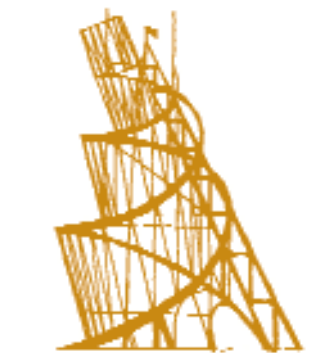
Στο μνημείο «Liebknecht-Luxemburg» ο Mies κτίζει ένα τούβλινο τοίχο γιατί με αυτό τον τρόπο «δομεί» μέσα στο μυαλό μας την εικόνα της πράξης που συνετέλεσε μπροστά σε έναν τέτοιο τοίχο. Αυτή είναι η πρόθεση και η σημασία της περιγραφής του. Η καταστροφή του από τους ναζιστές επιβεβαιώνει την ιδεολογική αντίθεση σε αυτή την πρόθεση. Η πολιτική ισχύς επιβάλλει την ημερομηνία λήξης της ύλης, έχοντας την ψευδαισθηση ότι έτσι θα σηματοδοτήσει και τη σημασιολογική λήξη του έργου χωρίς να αντιλαμβάνεται ότι με αυτό τον τρόπο η ύλη αποκτά μια επιπλέον εννοιολογική δύναμη.

Ακόμα πιο ισχυρή είναι αυτή η πολυ-σημασιολογική επιστρωμάτωση στο μνημείο των «πεσόντων του Μαρτίου» του Walter Gropius. Η πράξη ανοικοδόμησής του –η αναγέννηση– μετά την πτώση του, μαρτυρεί ένα «μνημείο εντός του μνημείου». Η αντίδραση στην καταστρεπτική δύναμη που θέλησε να το διαμελίσει, προκαλεί μια εννοιολογική παλινγενεσία που φορτίζει την ύλη με υστερογενείς συμβολισμούς. Η αντίσταση στην επιβαλλόμενη πτώση του, «μνημειοποιεί το πρώην μνημείο» και το ξαναπλάθει στο χώρο ως μια πράξη που υποδεικνύει ότι η μνήμη είναι ζήτημα ευθύνης. Παράγει έτσι ένα μήνυμα που μας καλεί να συνειδητοποιήσουμε ότι η απάρνηση της μνήμης δεν μας καθιστά αθώους, αλλά ανεύθυνους.

Ο ιδεολογικός αντικατοπτρισμός στην ύλη αποκαλύπτεται έντονα στην πρόταση του Tatlin. Πρόκειται για ένα μνημείο που μεταφέρει τον προβληματισμό που υπάρχει στη σχέση τέχνης, τεχνικής και πολιτικής, μέσα σε μια σοσιαλιστική κοινωνία. Αυτός ο μηχανικός πύργος εμφανίζεται ως ο «καθεδρικός ναός του σοσιαλισμού». Είναι ο συνδυασμός μιας συμβολικής μορφής και μιας ιδεολογικά φορτισμένης οργανωτικής δομής. Η ρώσικη πρωτοπορία βρίσκει έτσι στην αρχιτεκτονική δημιουργία την αποθέωση της ανατροπής των «παλαιών ιδεών». Για τον κονστρουκτιβισμό, το επαναστατικό περιεχόμενο είναι αναγκαία προϋπόθεση κάθε υλικής δημιουργίας. Μόνο έτσι επιτυγχάνεται η ικανοποίηση της ιδεολογικής συνθήκης που θέλει τα έργα του, σύμφωνα με τον Manfredo Tafuri, να *εκφράζουν την κοινή τάση να κοινωνήσουν τη «λύτρωση από την κατάρρα» ενός κόσμου κυριευμένου από την οργανωμένη και προγραμματισμένη εργασία. Η τεχνική, που θεωρητικοποιήθηκε από τους φορμαλιστές ως η αιτία της «αλλοτρίωσης», μεταφέρεται τώρα στο πεδίο της προπαγάνδας.*³

πάνω: La Sagrada Família (Antoni Gaudí)
μέση: Μνημείο της «III Σοσιαλιστικής Διεθνούς» (Vladimir Tatlin)
κάτω: Μνημείο «Πεσσόντων του Μαρτίου» (Walter Gropius)

Ένα έργο που εν τη γενέσει του επικαλείται την αιωνιότητα –όπως κάθε μνημείο– είναι η Sagrada Família. Ανεγείρεται πέτρα-πέτρα, σύμφωνα με μια μελέτη που συντίθεται μέρα με τη μέρα,⁴ αναδεικνύοντας την ισχυρή αντίθεση του δημιουργού της στις προσφερόμενες κατασκευαστικές καινοτομίες της εποχής. Ο Gaudí φοράει στο ναό το μανδύα του μνημείου υπό το βλοσυρό βλέμμα μιας ηθικής, θρησκευτικής, μεταφυσικής ιδεολογίας. Οι συμβολικές διαστάσεις του έργου φαίνεται να ξεπερνούν τα στενά όρια της απλής λειτουργίας ενός ναού: αφιερώνεται στην Αγία Οικογένεια ως παράδειγμα της αρετής της οικογενειακής ζωής, στον San Giuseppe ως προστάτη της εργατικής τάξης και στην κάθαρση των πιστών από την υλική διαφθορά της εποχής.⁵

Μνήμη-ιστορία

Σύμφωνα με τον γάλλο ιστορικό Ζακ Λε Γκόφ κατά τον ίδιο τρόπο που το παρελθόν δεν συνιστά την ίδια την ιστορία, αλλά το αντικείμενό της, έτσι και η μνήμη δεν είναι η ιστορία, αλλά ένα από τα αντικείμενά της.⁶ Η ανυπαρξία μίας και μοναδικής μνήμης, συνεπάγεται την ανυπαρξία μιας απόλυτης ιστορικής αλήθειας, την ανυπαρξία μιας Ιστορίας: η υποκειμενικότητα της μνήμης καταργεί την αντικειμενικότητα της ιστορίας.

Κατά τον Benjamin, ο τρόπος με τον οποίο οργανώνεται η ανθρώπινη αισθητηριακή αντίληψη για τον κόσμο δεν καθορίζεται μόνο από φυσικούς, αλλά και από ιστορικούς παράγοντες.⁷ Κάθε νέο στοιχείο που ξεπροβάλλει στο σήμερα, ενδέχεται να διαφοροποιήσει την ερμηνεία του σθες και ταυτόχρονα να μεταβάλλει τον τρόπο αντιμετώπισης του επερχόμενου αύριο. Η α-λήθεια των γεγονότων βρίσκεται στην εκάστοτε ερμηνεία τους.

Η σχετικότητα της ιστορίας οφείλεται στην αδυναμία αυτοεπιβεβαίωσής της. Η ιστορία δεν αποτελεί μια απόλυτη γνώση, ούτε μπορεί να «αυτο-σφραγισθεί» σε πολυτελείς τόμους. Η αληθινή ιστορία είναι σύνθεση, είναι σχεδίασμα, είναι μια διαδικασία συνεχούς επανερμηνείας και νέων ανακαλύψεων: είναι πρώτιστα διάλογος, προβληματισμός και διαρκής επεξεργασία των στοιχείων που μας κατευθύνουν στην κατασκευή του παρελθόντος. Εάν επομένως κατανοήσουμε ότι η ιστορία δεν αποτελεί μια βάση δεδομένων που συνθέτουν ένα και μοναδικό αφηγηματικό λόγο, θα έχουμε δικαίως αναγνωρίσει την σχετικότητά της. Ιστορία δεν είναι τα ίδια τα δεδομένα, αλλά η μελέτη και επεξεργασία τους, ενέργειες που εξαρτώνται από το σύστημα αναφοράς και τη σχετική μας θέση μέσα στον πολιτιστικό, κοινωνικό και κυρίως ιδεολογικό χώρο και χρόνο.

Ιστορία-εξουσία

Ο Guy Debord υποστηρίζει ότι ο στοχασμός επί της ιστορίας, αναπόσπαστα, είναι στοχασμός σχετικός με την εξουσία.⁸ Η εξουσία είναι το τρόπαιο στη μάχη των ιδεολογικών δυνάμεων. Η δύναμη προϋποθέτει την ενότητα κάτω από μια κοινή ταυτότητα. Για τη διαμόρφωση μιας κοινής ταυτότητας απαιτείται η κοινή αντιμετώπιση της πραγματικότητας. Η εξουσία είναι ικανή να διαμορφώνει αυτή την πραγματικότητα. Η πραγματικότητα αλλοιώνεται και υποτάσσεται στην ιδεολογική θεώρηση. Η πραγματικότητα αντικαθίσταται από την ψευδαίσθηση της πραγματικότητας. Η κριτική σκέψη εξαφανίζεται μέσα στην κυρίαρχη αίσθηση. Ο λόγος υποτάσσεται στην εικόνα. Οι κυρίαρχες ιδέες πλάθουν τις εικόνες του δημόσιου χώρου. Η εξουσία επιβάλλει την ιστορία της, εκπαιδεύει και δημιουργεί τη

συλλογική μνήμη. Το μνημείο είναι ένα εργαλείο διαχείρισης αυτής της μνήμης: εικόνα χωρίς λόγο. Το μνημείο [monument] γίνεται μέσο μετάδοσης μιας στιγμιαίας ιστορικής πληροφορίας. Ο Δ. Ζήβας λέει: Μνημείο είναι καθετί που μπορεί να μεταδώσει μια πληροφορία για το παρελθόν μας.⁹ Αυτή η εικονο-πληροφορία καθορίζει την ανακατασκευή της ιστορίας.

Τα μνημεία λειτουργούν για τη συλλογική μνήμη όπως οι φωτογραφίες των οικογενειακών άλμπουμ που εκφράζουν την αλήθεια στην κοινωνική ανάμνηση. Είναι στιγμές (moments) ιστορίας. Ο Ζακ Λε Γκόφ εξηγεί: οι εικόνες από το παρελθόν, ταξινομημένες σύμφωνα με τη χρονολογική τάξη, «τάξη των λόγων» της κοινωνικής μνήμης, επικαλούνται και μεταδίδουν την ανάμνηση των γεγονότων που αξίζουν να διατηρηθούν επειδή η ομάδα βλέπει στα μνημεία της παρελθούσας ενότητας έναν παράγοντα ενοποίησης ή, πράγμα που ξαναγυρνά στο ίδιο, επειδή συγκρατεί από το παρελθόν της τις επιβεβαιώσεις της παρούσας ενότητας.¹⁰ Έτσι, το μνημείο όχι μόνο διηγείται ιστορία αλλά κυρίως δημιουργεί ιστορία προς διήγηση. Μια από τις πολλές ιστορίες. Μνήμη και φαντασία συνθέτουν ένα παραμύθι στην υπηρεσία της εξουσίας.

Σημειώσεις

1. Bl. Schulze, Franz, Mies Van Der Rohe - A Critical Biography, εκδ. Jaca Book, Milano, 1989, pp. 130-135.
2. Bl. Nerdinger, Winfried, Walter Gropius, εκδ. Electa, Milano, 1988, pp. 74-75.
3. Tafuri M., Dal Co F., Architettura Contemporanea, εκδ. Electa, Milano, 1976, σ. 173.
4. Αναφέρεται στο γράμμα-manifesto που εστάλη στην ισπανική εφημερίδα La Vanguardia στις 9 Ιανουαρίου του 1965 με αίτημα την οριστική παύση των εργασιών συνέχισης του έργου του Gaudí. Ανάμεσα στους υπογράφοντες οι Antoni de Maragas, Alfons Serrahima, Roberto Terrador, Nikolaus Pevsner, Gil Ponti, Bruno Zevi, Ernesto N. Rogers, Vittorio Gregotti, Carlos de Miguel, Afis Viladevell, Le Corbusier, Ludovico Quaroni, Paolo Portoghesi, Ludovico Belgioioso, David McKay, Joaquim Gili, Ricardo Bofill, Joan Miro, Antoni Tàpies, Josep Subirachs, Joan Prats, Roberto Pane, Gillo Dorfles, Giulio Carlo Argan, Sibyl Moholy.
5. Bl. Collins, George Robert, Antoni Gaudí, εκδ. Il Saggiatore, Milano, 1960. Πρόκειται για την πρώτη εκτενή μονογραφία που πραγματοποιήθηκε για τον Gaudí από ένα συγγραφέα μη καταλανό.
6. Πρβλ. Le Goff, Jacques, Ιστορία και μνήμη, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1998, σ. 182.
7. Bl. Benjamin, Walter, Το έργο τέχνης στην εποχή της τεχνικής αναπαραγωγής του, εκδ. Κάλβος, Αθήνα, 1978, σ. 15.
8. Πρβλ. Debord, Guy, Η κοινωνία του θεάματος, εκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2000, σ. 107.
9. Ζήβας, Διονύσης, Τα μνημεία και η πόλη, εκδ. Libro, Αθήνα, 1997, σ. 35.
10. Le Goff, Jacques, ο.π., σ. 133.

Πηγή εικονογράφησης για τις εικόνες 1, 2, 3: B. Risebero, Ιστορία της Δυτικής Αρχιτεκτονικής, εκδ. Φόρμα, Αθήνα, 1991

Η εικόνα 4 είναι σκίτσο του γράφοντα

Συνδιαλλαγές ιστορίας και μνήμης σε μια υποχωρημένη πρόσοψη

της **Αμαλίας Κωτσάκη**, αρχιτέκτονας

«και γαρ ει μη το σώμα εύρηται του δυστυχούς, αλλά νόμος ούτος αρχαίος Ελλήνων, ώστε και τους αφανείς τάφοις κοσμήν»
Θουκυδίδης, 4.1.3

Το έθιμο της ταφής των αφανών από τους αρχαίους χρόνους εμφανίζεται ως νόμος απαράβατος. Στα νεώτερα χρόνια η σκέψη για την ίδρυση Μνημείου του Αγνώστου Στρατιώτη στους Γάλλους και πραγματοποιήθηκε μετά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο.

Η πρωτοβουλία για την κατασκευή του Μνημείου του Αγνώστου Στρατιώτη στην ελληνική πρωτεύουσα ανήκει στον τότε Υπουργό Στρατιωτικών Θ. Πάγκαλο, ο οποίος στις αρχές του 1926 προκηρύσσει διαγωνισμό «διά την μελέτη ανεγέρσεως τάφου Αγνώστου Στρατιώτου, την διαρρυθμισμόν του χώρου της έμπροσθεν των Παλαιών Ανακτόρων (όπου προβλέπετο να εγκατασταθεί το Υπουργείο Στρατιωτικών) Πλατείας και των πέριξ αυτής οδών, ούτως ώστε το σύνολον να αποτελέσει αρμονικήν διάταξιν». Το πρώτο βραβείο απονέμεται στη μελέτη² του αρχιτέκτονα Εμμανουήλ Λαζαρίδη.³ Τον Ιούνιο 1926 δημοσιεύεται διάταγμα «περί εκτελέσεως του Μνημείου και των συναφών εργασιών εν τη Πλατεία», όπου αποφασίζεται «όπως το κτήριο των Παλαιών Ανακτόρων χρησιμοποιηθεί κατάλληλως διαρρυθμισμένο ως Μουσείο ή Πνακοθήκη ή δι' άλλων ανάλογον σκοπόν».

Με την αναστροφή της Παγκαλικής δικτατορίας (Αύγουστος 1926) το θέμα παγώνει, και ανακύπτει οξύτερο με την επάνοδο του Ελ. Βενιζέλου το 1928, οπότε αποφασίστηκε τελεσίδικα η εγκατάσταση της Βουλής στα Παλαιά Ανάκτορα. Έτσι ξεκινά η περιπετειώδης ιστορία του σημαντικότερου Μνημείου της ελληνικής πρωτεύουσας. Επίμαχο θέμα η θέση του μέσα στον αστικό ιστό και κυρίως η σχέση του ως προς τη χρήση των Παλαιών Ανακτόρων, η οποία είχε παραμείνει επί μακρόν εκκρεμής προκαλώντας πολιτικές αντιπαραθέσεις.

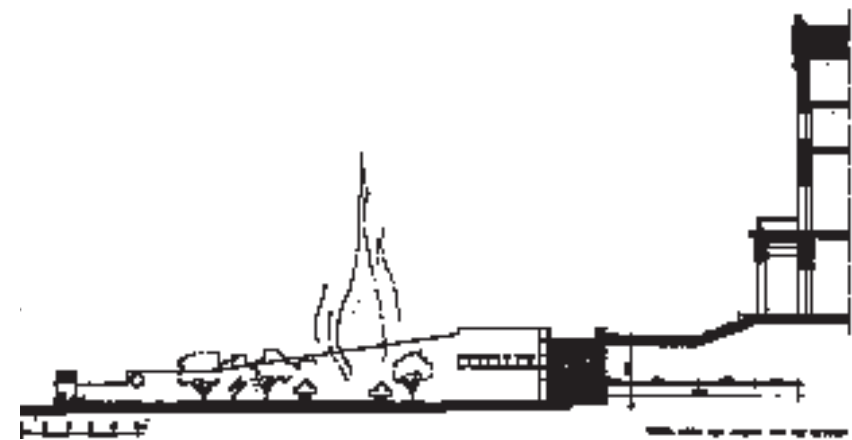
Η συγκεκριμένη επιλογή της θέσεως του Μνημείου και η

σχέση του με τη Βουλή, την οποία πλέον αποκόπτει οριστικά από την πλατεία Συντάγματος, θα προξενήσει την έντονη αντίδραση των φιλελευθέρων,⁴ αλλά και της κοινής γνώμης της εποχής, διότι συνδέθηκε με την Παγκαλική επιλογή και θεωρήθηκε ως πρωτοβουλία στρατοκρατική. Παρά τις σφοδρές αντιδράσεις ο Βενιζέλος δεν κάμπτεται. Δηλώνει ότι η θυσία του Αγνώστου Στρατιώτη αποτελούσε τη βάση της δημοκρατίας και ότι ο συσχετισμός του Μνημείου με το Σύνταγμα και τη Βουλή υποδεικνύει τη θυσία του «αγνώστου» για τους δημοκρατικούς θεσμούς, δεδομένου ότι το Σύνταγμα ορίζει την καθολική στράτευση των ανδρών, δηλαδή το καθήκον τους να πεθάνουν για την υπεράσπιση της πατρίδας.

Η επιλογή του ρεαλιστή πολιτικού αποτελεί μια από τις πλέον εύγλωττες αρχιτεκτονικές και πολεοδομικές εκφράσεις της συνταγματικής μεταστροφής του 1928, και της υιοθέτησης ενός συντηρητικού τρόπου διακυβέρνησης που πολύ απέεικε από εκείνον της κυβέρνησης του 1910.

Η έρευνα στον τύπο της εποχής αποδεικνύει ότι, αντίθετα από ότι συμβαίνει στις μέρες μας, η σημαντική αυτή πολεοδομική παρέμβαση συνοδεύεται από ιδεολογικές τοποθετήσεις των πολιτικών και δηλώσεις του ίδιου του Βενιζέλου, οι οποίες αποδεικνύουν την πίστη του (με αναφορά στον Hegel) στη δυναμική του αστικού χώρου ως εργαλείου διαμόρφωσης της συλλογικής συνείδησης, αλλά και στη δυνατότητα των αρχιτεκτόνων να υλοποιήσουν τα οράματά του.⁵

κάτω αριστερά: Τομή του κυρίου των Παλαιών Ανακτόρων και της Πλατείας με το Μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη. Βλ. Το Μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη, έκδοση Προεδρίας της Δημοκρατίας, Αθήνα, 2002, σελ. 27
κάτω δεξιά: Φωτογραφία από την έναρξη των εργασιών κατασκευής του Μνημείου του Αγνώστου Στρατιώτη (φωτ. αρχείο Ελ.Φεσσά-Εμμανουήλ)

Η αρχιτεκτονική παιδεία του Εμμ. Λαζαρίδη στην École des Beaux-Arts, όπου πρυτάνευε η πλατωνική αντίληψη περί «βασιλικού» αρχιτέκτονα, του εξασφαλίζει τη δυνατότητα να διστάσει την πολιτική βούληση και να την εκφράσει με τον πλέον ενδεδειγμένο τρόπο. Ο αρχιτέκτονας σε υπόμνημά του αναφέρει ότι «το μνημείο συμπληρώνει τη διάταξη της πλατείας Συντάγματος και εναρμονίζεται με τον άξονα της οδού Ερμού δίνοντας λύση στο “ασυμ-

περιπτώσεις θεαμικών κτιρίων, οπότε η πρόταση Λαζαρίδη ως επιτυχημένη έκφραση του λεγόμενου «μοντέρνου κλασικισμού» στην Ελλάδα, μια χώρα που σαφώς εμφανίζει υστέρηση ως προς τον ενστερνισμό καινοτόμων ιδεών ειδικά στην αρχιτεκτονική, μπορεί να χαρακτηριστεί έως και πρωτοποριακή. Η αναφορά στην αρχαιότητα θα γίνει με τρόπο υπαινικτικό και πιθανώς καινοτόμο για την εποχή, με την απομί-

από την άποψη ότι συνάδει απολύτως με το ύφος ενός Μνημείου για τους αφανείς νεκρούς. Έχει αποτελέσει άλλωστε «δεδομένο υπόβαθρο» σε κάθε προσπάθεια αναμόρφωσης της Πλατείας Συντάγματος, επιτυχημένης ή μη, με την οποία για λόγους καθαρά συμβολικούς σημαντικοί έλληνες πολιτικοί εποχούμενοι στο άρμα του εκσυγχρονισμού – εξευρωπαϊσμού, θέλησαν να συνδέσουν το όνομά τους.»

Το Μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη στην Πλατεία Συντάγματος είναι μία από τις λίγες περιπτώσεις όπου η επίσημη ιστορία που επιβάλλεται από την εξουσία συνδιαλέγεται καθημερινά και συνυπάρχει ισαξία με τη συλλογική μνήμη των απλών πολιτών, αναπαράγοντας ένα «αριστοτελικό μοντέλο» της μνήμης όπου η γνώση αναθεωρείται μέσα από την εμπειρία και το βίωμα.

πάνω αριστερά: Το Μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη στην Πλατεία Συντάγματος (φωτ. Α. Κωτσάκη, Μάιος 2004)
πάνω δεξιά: Συγκέντρωση πολιτών στην Πλατεία Συντάγματος το πρωί της 12ης Οκτωβρίου 1944, ημέρα της Απελευθέρωσης της Αθήνας (φωτ. αρχείο Καθημερινής)

νάρτητα» της περιοχής⁶⁶ και προτείνει μια μεγάλη εκκακφή στο φυσικό πρηνές μπροστά στην κυρία είσοδο των Παλαιών Ανακτόρων με στόχο «τη δημιουργία επίπεδης πλατείας που θα προσδώσει άνετη και επιβλητική θέα στο υπερκείμενο οικοδόμημα».

«και είναι ευμνημόνευτα όσα τ᾽ἔξιν τινά ἔχει, ὡςπερ τα μαθήματα (γεωμετρία), τα δε φαῖλα χαλεπῶς» αναφέρει ο Αριστοτέλης⁷ και ο αρχιτέκτονας το έχει πλήρως κατανοήσει μαζί με το ότι η χρονική εκτύλιξη ενός γεγονότος μπορεί να διατηρηθεί ευκολότερα στη μνήμη, αν οι διαδοχικές φάσεις του αποδοθούν χωρικά σε διατάξεις συμμετρικές τις οποίες και επιλέγει συνειδητά.

Το αίτημα για «ελληνικότητα» θα αντιμετωπιστεί από τον αρχιτέκτονα αφαιρετικά, και στην προσπάθειά του να είναι «σύγχρονος» καταφεύγει σε ρασιοναλιστικού τύπου επιλογές, εισάγει μια διάσταση «ορθολογισμού»⁸, δίνει έμφαση σε απλουστευμένα διακοσμητικά στοιχεία προέλευσης Art Déco, χωρίς ασφαλώς να προσχωρεί ανοικτά στο Μοντέρνο Κίνημα. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το Μοντέρνο Κίνημα, συνυφασμένο με την κρίση της αναπαράστασης⁹ εκφρασμένης κυρίως από τον Nietzsche ως χτύπημα του γερμανικού ιστορισμού του 19ου αι., είχε αρχίσει ήδη να κερδίζει έδαφος διεθνώς ακόμα και στις

μηση της σειράς από σπονδύλους κίωνων που έχει ενσωματωθεί στη βόρεια κλιτύ της Ακροπόλεως. Έτσι εμφανίζεται συμμετρικά στις δύο εσωτερικές γωνίες του Μνημείου σε μια διακοπή του κατακόρυφου αναλημματικού τοίχου μια παράταξη από υπερμεγέθεις ραβδώσεις η οποία αναλαμβάνει τη νομιμοποίηση του έργου ως ελληνικού. Δεν μπορούμε όμως να αντισταθούμε στην πρόκληση να την αντιπαραβάλουμε και με τις κατά πολύ μεταγενέστερες ειρωνικές μεταμοντέρνες αναζητήσεις, εκφράσεις της αβεβαιότητας του τέλους του 20ού αι., αποδίδοντάς της χαρακτηριστικά προδρομικά.

Ακόμη και η χρήση των αρχαϊκών γραμμάτων και του αδρού παρόλθου μας παραπέμπουν σε έναν ανανεωμένο κλασικισμό. Όπως αναφέρει ο Δημ. Φιλλιπιδης, η μετάθεση¹⁰ από την κλασική αρχαιότητα στην αρχαϊκή είναι ένα σύνθετο πολιτισμικό φαινόμενο που σχετίζεται αφ' ενός με τη θεωρία του Νίτσε για την ανωτερότητα του διονυσιακού στοιχείου και από την άλλη με τις διάφορες ανασκαφές όπου αποκαλύφθηκαν αρχαϊκά ή προϊστορικά ευρήματα. Ήταν πολύ λογικό μια τέτοια μόδα να παρουσιαστεί για πρώτη φορά στην Ελλάδα, κατ' ευθείαν από το Παρίσι μέσω Λαζαρίδη.

Αν και η τελική αίσθηση που αποδίδει το Μνημείο είναι αυτή του κενού, θα μπορούσε να θεωρηθεί επιτυχημένη

Χωρίς να χρειαστεί να περάσουν πολλά χρόνια από τα αποκαλυπτήριά του (1932) το Μνημείο μαζί με την Πλατεία Συντάγματος έμελλε να αποτελέσουν το σκηνικό για μεγάλες στιγμές της πολιτικής ιστορίας της νεωτέρας Ελλάδος. Σήμερα το σύμπλεγμά τους αφηγείται πολύτροπα και αποτελεί φορέα πολλαπλών νοηματοδοτήσεων, όπου στην ανάκληση της μνήμης συμβάλλουν καθοριστικά οι αναμνηστήριες τελετές, με μουσική, τελεστικές πράξεις, χειρονομίες, όλη την «κινησιακή μνήμη», την οποία αναπαριστά ο ιστορικός, κοινωνικός και πολιτισμικός λόγος που το παρόν προβάλλει στο παρελθόν.¹²

Τις μνήμες του κινήματος του 1843 με τον στρατηγό Μακρυγιάννη ακολουθούν εκείνες πριν από την κατάληξη στο Γουδί του 1909 και η ηρώ των πολυβόλων του Σκόμπυ το 1944 θα αντιλαλεί μαζί με τις ζητωκραυγές στην ομιλία του εθνάρχη Μακάριου για την ένωση της Κύπρου το 1955. Ίσως η γεμάτη ένταση φιγούρα του Αγνώστου Στρατιώτη έχει πολλά να μας αφηγηθεί αφού άγρυπνα έχει παρακολουθήσει όλες τις πολιτικές ομιλίες που εκφωνήθηκαν από τους εξώστες της Μεγάλης Βρετανίας από το 1950 μέχρι τις μέρες μας με αποκορύφωμα τις ενθουσιώδεις μεταπολεμικές συγκεντρώσεις του 1974, αλλά και το αντιαμερικανικό ξέσπασμα με την έλευση Κλίντον στα τέλη της δεκαετίας του 1990.

Σημειώσεις

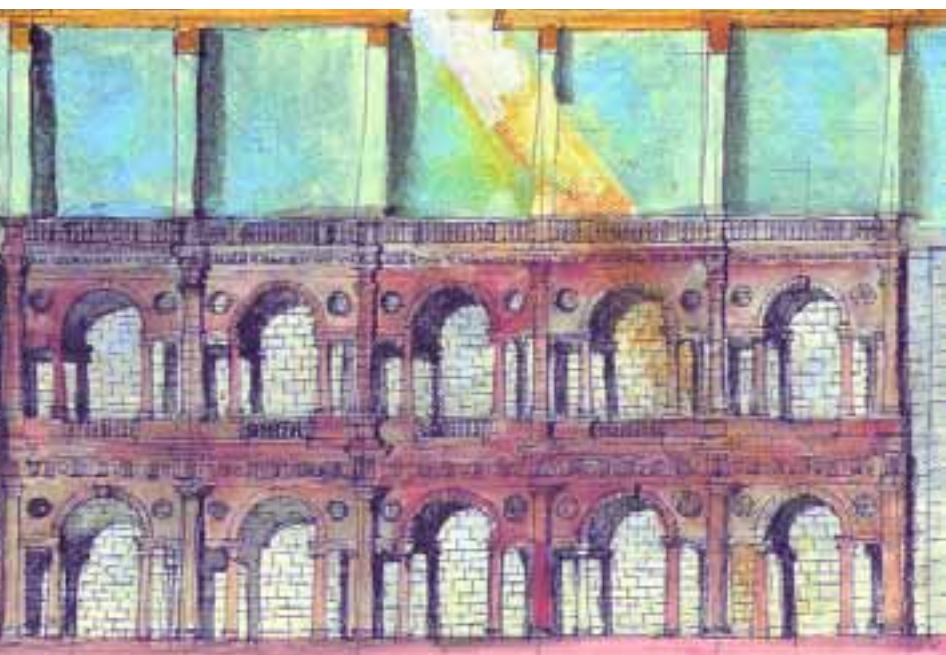
1. ΦΕΚ 28 Φεβρουαρίου 1926, φύλλο 51.
2. Την κριτική επιτροπή αποτελούσαν ο διευθυντής της Σχολής Καλών Τεχνών Γ. Ιακωβίδης, ο αρχιτέκτονας Αλ. Νικολούδης και δύο υπάλληλοι της πολεοδομικής υπηρεσίας. Βλ. περιοδικό ΕΡΓΑ, τ. 77, 15 Αυγούστου 1928. Η μελέτη Λαζαρίδη υπερβλήθη με το ψευδώνυμο «ΣΚΡΑ».
3. Εφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΒΗΜΑ, 24 Οκτωβρίου 1926 (αρχείο Βιβλιοθήκης της Βουλής).
4. Πρωτοστατούτος του Αλ. Παπαναστασίου.
5. Α. Κωτσάκη, Η αρχιτεκτονική και πολεοδομική έκφραση του βενιζελικού Κράτους Δικαίου, άρθρο στο Ελ. Βενιζέλος και Ελληνική Πόλη, πρακτικά συνεδρίου, Χανιά, 2004.
6. Περιοδικό ΕΡΓΑ, 15 Αυγούστου 1928, τ. 77.
7. Αριστοτέλης, Περί μνήμης και αναμνήσεως, 452a 2-3.
8. Ν. Θ. Χολέβας, Η Αρχιτεκτονική της «Μετάβασης» στην Αθήνα του Μεσοπολέμου, Αθήνα, 1998, σελ. 20.
9. Το περίφημο “Away from the monuments” του Friedrich Nietzsche, The use and the abuse of history, NY 1985, p. 14-17.
10. Δ. Φιλλιπιδης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Αθήνα, 1984, σελ. 166-167.
11. Αρχιτεκτονικός διαγωνισμός επί Υπ. Δημοσίων Έργων Κ. Καραμανλή, 1954, και επί πρωθυπουργίας Κ. Σημίτη, 2000. Μεσολόβησε ανακατασκευή με πρωτοβουλία του Δήμου Αθηναίων στα 1990.
12. Ρ. Μπενβένιστε, Μνήμη και ιστοριογραφία, άρθρο στο Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης, Αθήνα, 1999, σελ. 15-24.

Η αρχιτεκτονική ως μνήμη στο έργο του Aldo Rossi

της **Βασιλικής Πετρίδου**, αρχιτέκτονος, αν. καθηγήτριας Πανεπιστημίου Πατρών

Ο άνθρωπος, προσπαθώντας να φτάσει το χρόνο που προπορεύεται γυρνά πάντα προς την αρχή και μέσα από την επανάληψη επιδιώκει να διατηρεί για τον εαυτό του την πολυτέλεια της νεότητας. Το κενό που υπάρχει ανάμεσα στο χθες και το σήμερα, ανάμεσα στην ανάμνηση και την παρουσία, ανάμεσα στο ένα και τις πολλαπλές επαναλήψεις του, γεμίζει από τη μνήμη που ζει συνεχώς στο παρόν. Η μνήμη δεν είναι τίποτα άλλο παρά το σύστημα μέτρησης αυτού του κενού. Έτσι ο χρόνος του παρελθόντος μετριέται διαμέσου της μνήμης.

Η μνήμη μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να συγκρίνει, να

πάνω: Θέατρο Fenice στη Βενετία, 1997 (σκέτσο Aldo Rossi, πηγή: Paolo Portoghesi, Aldo Rossi, The sketchbooks, Federico Motta ed. Milano, 1999)

συνδέσει, να επαναφέρει ή ακόμα και για να δημιουργήσει με στοιχεία του παρελθόντος νέες καταστάσεις και συναισθήματα. Τα στοιχεία της μνήμης, δεν διαθέτουν μια δική τους σημασία και αυτονομία, αλλά αποκτούν το ρόλο τους και την ιδιαίτερη βαρύτητά τους σε σχέση με τις αιτίες που τα ανακαλούν στο παρόν.

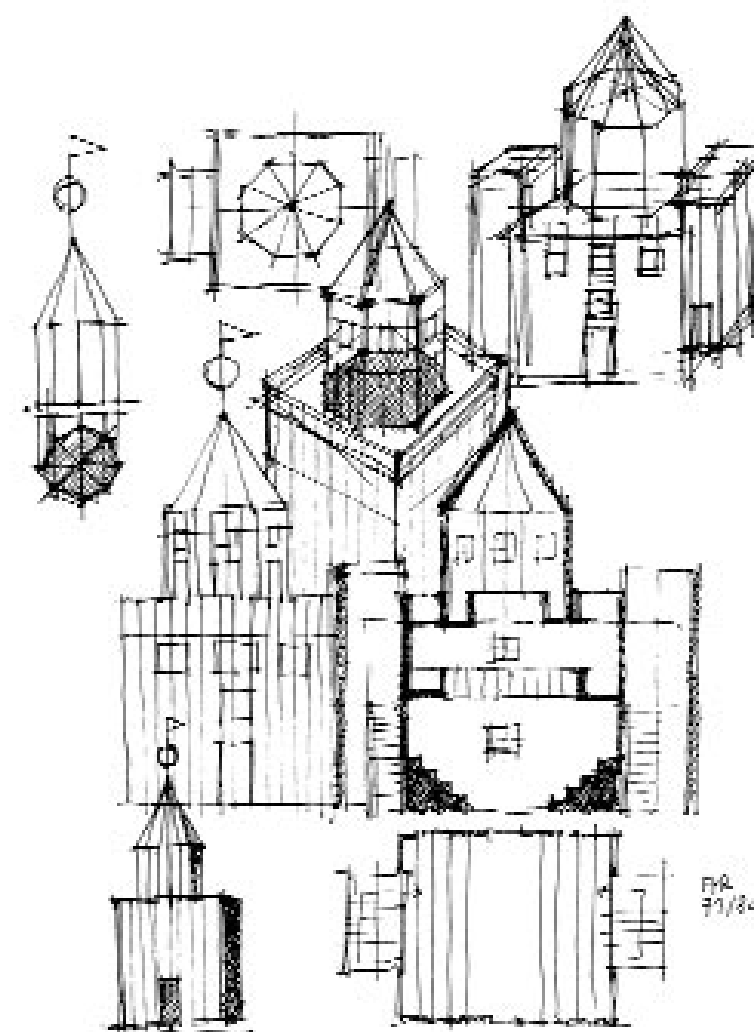
Η επίκληση της μνήμης ή η βύθιση στη λήθη αντανakλούν τις επιλογές των ατόμων ή και των κοινωνιών και παράγονται σε συνάρτηση με τις κυρίαρχες αντιλήψεις. Η αρχιτεκτονική συμμετέχει σ' αυτό το παιχνίδι και όπως μπορεί κανείς να ανιχνεύσει στην ιστορία της, θυμάται ή ξεχνά ανάλογα με τις συμμαχίες που αναπτύσσει στο εσωτερικό των κοινωνικών δομών.

Η μνήμη της αρχιτεκτονικής, όπως και τόσες άλλες μνήμες των ανθρώπων, δημιουργείται από ένα «αρχείο δεδομένων» που συγκεντρώνεται με πολλούς και ποικί-

λους τρόπους και παραμένει σε διαθεσιμότητα. Κατά τη δεκαετία του '60 εμφανίζεται μια κάμψη στη φαινομενική αμνησία και για άλλη μια φορά παρουσιάζεται με έμφαση η εκούσια και ηθελημένη επίκληση της μνήμης ως χαρακτηριστικό της ανάπτυξης ενός νέου αρχιτεκτονικού λόγου.

Για τον Aldo Rossi η αρχιτεκτονική αποτελεί μία διαδικασία που στηρίζεται σ' ένα λογικό σύστημα. Ένα από τα κυριότερα σημεία αυτού του συστήματος είναι η μελέτη των στοιχείων της πόλης, καθώς αυτά μεταβάλλονται ανάμεσα στο χθες και το σήμερα. Η πόλη θεωρείται ως ο τόπος όπου καταγράφεται «η συλλογική μνήμη των λαών». Είναι ένας τόπος γεμάτος από μνήμες που στοιβάζονται η μία πάνω στην άλλη, που μπορούν να υπάρχουν στο σήμερα μονάχα μέσα από την αντιστοιχία τους με το τώρα. Μία αντιστοιχία που προκαλείται από το «εγώ» του παρατηρητή, που μετράει συνεχώς μέσα από την ιδιαίτερη βιωματική εμπειρία τις εικόνες των πραγμάτων σε αναμνήσεις των πραγμάτων. Η αρχιτεκτονική της πόλης δημιουργείται από τον άνθρωπο που βιώνει το χρόνο. Η πόλη εμποτίζεται με τα ίχνη που αφήνει ο άνθρωπος και εκείνος με τα ίχνη που αφήνει ο χρόνος. Η χρησιμοποίηση της μνήμης αποτελεί βασικό μεθοδολογικό εργαλείο έρευνας της αρχιτεκτονικής του Aldo Rossi. Αυτή η σχέση της αρχιτεκτονικής με τη μνήμη είναι ένα καθαρό «αυτοβιογραφικό» παιχνίδι βούλησης και επιλογής.² Για τον Aldo Rossi ο καθένας μας θα πρέπει να βρει τις «αντιστοιχίες» («correspondences») και τις «μαρτυρίες» («testimonianze») ανάμεσα σε εκείνο που προϋπάρχει και σ' αυτό που αναζητούμε σήμερα, ανάμεσα στο καινούριο και στην ανάμνηση άλλων πραγμάτων, κυρίων, προσώπων. Τα δύο γίνονται ένα στο μυαλό του αρχιτέκτονα. Ο αρχιτέκτονας είναι ο «ερμηνευτής» αυτών των άλλων εικόνων, συναισθημάτων, καταστάσεων. «Έτσι, η ένωση του παρελθόντος με το μέλλον βρίσκεται στην ίδια την ιδέα της πόλης, που τη διατρέχει όπως η μνήμη διατρέχει τη ζωή ενός ανθρώπου και που για να συγκεκριμενοποιηθεί πρέπει πάντα να δίνει μορφή στην πραγματικότητα και να αποκτά τη μορφή της από αυτήν».³ Η αρχιτεκτονική είναι εκείνη που δίνει φωνή σ' αυτή την ένωση, που επιτρέπει εκείνες τις μνήμες να ζουν μέσα της. «Η μνήμη στο εσωτερικό της δομής της πόλης είναι η συνείδηση της πόλης» και «η ιστορία είναι η συλλογική μνήμη, με άλλα λόγια είναι η σχέση του κοινωνικού συνόλου με τον τόπο και με την ιδέα του τόπου».⁴

Η αναλογία και η αναφορά είναι τα δύο χαρακτηριστικά με τα οποία η μνήμη εκδηλώνεται στο έργο του Aldo Rossi. Μέσα από μία συνεχή «μορφολογική αφαίρεση» εμφανίζεται η δύναμη των απλών γεωμετρικών στερεών: κύβοι, κώνοι και κύλινδροι γίνονται αρχέτυπα που

Το Θέατρο του Κόσμου, Βενετία, 1979

«ζωντανεύουν κατ' αναλογία» από τη συλλογική μνήμη. Σιγά-σιγά η σχέση της αρχιτεκτονικής με το τόπο και τις πολλαπλές και αποσπασματικές μνήμες γίνεται όλο και πιο έντονη. Η αρχιτεκτονική του, όλο και περισσότερο, γίνεται μια *ars combinatoria* που στηρίζεται στην επίκληση τμημάτων της μνήμης.⁵ Ο Rossi υποστηρίζει όλο και εντονότερα ότι η αρχιτεκτονική σήμερα συμπληρώνει τον προϋπάρχοντα οργανισμό και αναμετρείται με την ιστορία των τμημάτων της πόλης. Οι πιο ενδιαφέρουσες δυνατότητες που έχουν απομείνει στον αρχιτέκτονα είναι εκείνες που δεν αναφέρονται στη σφαίρα της απλής αποκατάστασης αλλά ούτε και σε μια εξολοκλήρου νέα πρόταση. Αυτός ο χώρος είναι πολύ περιορισμένος, με μεγάλο όμως αρχιτεκτονικό πλούτο. Αυτή δεν είναι μία νοσταλγική αρχιτεκτονική, αλλά μία νέα πρόταση ανάγνωσης του κενού που ενώνει το χθες με το σήμερα. Αποτελεί την αντίληψή του για την αρχιτεκτονική του «αποσπάματος», για την αρχιτεκτονική της μνήμης που μετουσιώνεται κάθε φορά σε μία νέα πρόταση. «Όλο και περισσότερο αγαπώ τις αναφορές, ή τα κομμάτια του παρελθόντος, ακόμα και τα υλικά θραύσματα, τις επανακατασκευές, όλα αυτά που αποκτούν όμως μία καινούρια σημασία στον χώρο».⁶

Στην τελευταία του πρόταση που υλοποιήθηκε μετά το θάνατο του, στην επέμβαση στο Θέατρο Fenice της Βενετίας, ο Aldo Rossi πολλαπλασιάζει την έμφαση στη μνήμη και αφήνει να γεννηθεί η νέα αρχιτεκτονική του μέσα σ' αυτό το ελάχιστο κενό του χθες και του σήμερα. Συμφωνεί με την άποψη που υποστηρίζει να κτιστεί το Θέατρο «όπου ήταν» («don'era») και αναλαμβάνοντας να το πραγματοποιήσει «όπως ήταν» («com'era») τονίζει ότι κάθε επέμβαση είναι μια νέα αρχιτεκτονική, κάθε τι που γίνεται σήμερα μεταφέρει τα καινούρια δεδομένα. Στην έκθεση που συνόδευε την αρχιτεκτονική μελέτη είχε σημειώσει: «Εμείς έχουμε προσθέσει λίγες μόνο νότες: για παράδειγμα μία Νέα Αίθουσα, η οποία έχει για σκηνή ένα κομμάτι από τη Βασιλική του Παλλάντιο/ όχι μόνο γιατί είναι ωραία αλλά γιατί αναπαράγει τον εσωτερικό κόσμο της περιοχής του Βένετο, σχεδόν μια προσπάθεια να επανασυσταθεί στο κτίριο ένας βενετσιάνικος κόσμος ανάμεσα στην ιστορία και την επινόηση». Σύμφωνα με την «παλλαντιανή εκπαίδευση» ο σωστός επαγγελματι-

μέση: Κοιμητήριο στη Modena, 1972
κάτω: Συγκρότημα κατοικιών Gallaratese,
Μιλάνο, 1969-73 (φωτ. Β. Πετρίδου)

αμός του αρχιτέκτονα θα πρέπει να ξεπερνά τα κατασκευαστικά προβλήματα και να αναζητά «μία σημασία για την πλατεία, μία σημασία για τη στέγη, μία σημασία για το χώρο της πόλης και για το χώρο της υπαίθρου».⁷ Το Θέατρο Fenice της Βενετίας είναι για τον Rossi «Ένα οικογενειακό πορτρέτο με εσωτερικό»⁸ και το αναζητά μέσα στην ίδια τη δομή της πόλης, στην τυπολογία, στην ιστορία της.

«Η Βενετία είναι μια πόλη που αποτελείται από μεμονωμένα κομμάτια, από θραύσματα και ο Παλλάντιο είναι ο πρώτος που το κατάλαβε».⁹ Η αρχιτεκτονική του Παλλάντιο στη Βενετία είναι για τον Rossi, αυτή που αποδίδει

με τον καλύτερο τρόπο το επαναλαμβανόμενο, πολύπλοκο και αποσπασματικό πρόσωπο της πόλης. Σύμφωνα με τον Rossi η Βενετία πάντοτε συνδιαλέγεται με το παρελθόν της και για να το τονίσει επαναλαμβάνει στη σκηνή της Νέας Αίθουσας ένα τμήμα σε κλίμακα 1:3 από τη Βασιλική του Παλλάντιο στη Vicenza, θέλοντας έτσι να οδηγήσει ξανά σε μία νέα αναζήτηση της ίδιας της αποσπασματικής εικόνας της πόλης.

Έτσι πιστεύουμε ότι η συλλογική μνήμη για τον Aldo Rossi είναι η επιβεβαίωση της επιθυμίας του κατοίκου μιας πόλης να ζει ταυτόχρονα παντού: ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, ανάμεσα στο όνειρο και την πραγματικότητα, ανάμεσα στην αργή κίνηση και την ξέφρενη ταχύτητα, έξω και μέσα από τα τείχη της πόλης, ανάμεσα στη λήθη και την ανάμνηση.

Σημειώσεις

1. Aldo Rossi, *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 190.
2. M. Tafuri, *Storia dell' architettura italiana*, Einaudi, Torino 1981, σελ. 169.
3. Aldo Rossi, *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, ο.π. σελ. 193.
4. Aldo Rossi, *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, ο.π. σελ. 193.
5. Patrizia Montini Zimolo, "Per una educazione al Progetto" στο Aldo Rossi e Venezia, *il teatro e la città*, επιμ. G. Malacame, P. Montini Zimolo, ed. Unicopoli, Milano 2002, σελ. 63.
6. Patrizia Montini Zimolo, "La cornice veneziana", στο Aldo Rossi e Venezia, *il teatro e la città*, ο.π. σελ. 45.
7. Aldo Rossi, "Un'educazione palladiana", στο Aldo Rossi e Venezia, *il teatro e la città*, ο.π. σελ. 22.
8. Aldo Rossi, "Costruire sul costruito", συνέντευξη στο περιοδικό AREA, No 32, Μάιος-Ιούνιος 1997, σελ. 44-47.
9. Aldo Rossi, ο.π. σελ. 44-47.

Πρέπει να ξεχνάς για να θυμάσαι

του Παναγιώτη Τουρνικιώτη, αρχιτέκτονα, αν. καθηγητή ΕΜΠ

Σε μια χώρα γεμάτη από μνήμες και μνημεία είναι, ίσως, παράδοξο να μιλάς για τη θεμελιώδη σημασία της λήθης και να ισχυρίζεσαι ότι «πρέπει να ξεχνάς για να θυμάσαι». Και όμως, η νεώτερη ελληνική ιστορία είναι γραμμένη με τη λήθη εκείνων των στρώσεων του παρελθόντος που θα εξασφάλιζαν, με την απουσία τους, την επιθυμητή λειτουργία της μνήμης (του εγώ, του είναι, της ταυτότητας) στο εκάστοτε παρόν και το μέλλον μας. Δεν έχουν περάσει ούτε τριάντα χρόνια από την εποχή που η προστασία όλου του παρελθόντος θεωρήθηκε αυτονόητη και όμως η έννοια του όλου στηρίζεται στη λήθη ενός μεγάλου μέρους που εξαφανίζεται από τα μάτια μας πριν ακόμα αρχίσει να κατεδαφίζεται. Η συλλογική μνήμη είναι μια ιδεολογική σχέση που συνδέει το επιθυμητό μέλλον με το εξίσου επιθυμητό παρελθόν του. Με άλλα λόγια, εμείς «κατασκευάζουμε» και στη συνέχεια προστατεύουμε το παρελθόν που θέλει να έχει το παρόν μας. Η κατασκευή αυτή είναι μια φανταστική κατασκευή που ασυνείδητα ονομάζουμε μνήμη.

Λέγεται πως η Μοντέρνα αρχιτεκτονική αναζήτησε το εντελώς νέο στη ριζική άρνηση του παρελθόντος. Το τι ακριβώς σημαίνει αυτό και το πώς υλοποιήθηκε είναι μια τεράστια συζήτηση. Στη Χάρτα των Αθηνών διαβάζουμε ότι «οι αρχιτεκτονικές αξίες πρέπει να διαφυλάσσονται (μεμονωμένα κτίσματα ή αστικά σύνολα)», επειδή «είναι μέρος της ανθρώπινης κληρονομιάς, και αυτοί που τα έχουν στην κατοχή τους ή είναι επιφορτισμένοι με την προστασία τους έχουν ευθύνη και υποχρέωση να πράξουν ότι είναι θεμιτό για να μεταδώσουν ανέπαφο στους ερχόμενες αιώνες το ευγενές αυτό κληροδότημα». Στη συνέχεια διευκρινίζεται πως «ό,τι ανήκει στο παρελθόν δε δικαιούται εξορισμού να παραμείνει αιώνιο», γιατί «ο θάνατος, που δεν ξεχνάει κανένα έμβιο ον, χτυπάει και τα έργα των ανθρώπων». Οπότε καταλήγει ότι πρωτεύουν τα συμφέροντα της σύγχρονης πόλης και έτσι, «στις περιπτώσεις που έχουμε να κάνουμε με κτίρια που επαναλαμβάνονται σε πολλά αντίτυπα, θα διατηρήσουμε ορισμένα ως τεκμήρια και θα ριξουμε τα υπόλοιπα», ενώ «σε άλλες περιπτώσεις θα μπορεί να απομονωθεί μόνο το μέρος που αποτελεί ενθύμιο ή πραγματική αξία, και το υπόλοιπο θα αναπλαστεί για ωφέλιμους σκοπούς». Αυτή είναι μια τυπική περίπτωση κατασκευής της μνήμης που στηρίζεται στην ηθελημένη απώθηση ενός μεγάλου μέρους της παλιάς πόλης. Με συνειδητές διαδικασίες επιλογής αναδεικνύονται αποσπασματικά τεκμήρια του παρελθόντος που ονομάζονται «διατηρητέα» και προτείνουν μian αφήγηση του περασμένου χρόνου μέσα στη ζωή της σύγχρονης πόλης.

Μετά το 1960 άρχισε η κριτική του μοντέρνου και η γενικότερη επίκληση των αξιών του παρελθόντος, που αποτέ-

λεσε θεμέλιο της μεταμοντέρνας σκέψης και αρχιτεκτονικής. Η αναθεωρητική αυτή προσέγγιση στηρίχτηκε στη συστηματική μελέτη ιστορικών περιόδων που είχαν απορρίψει οι μοντέρνοι, τοποθετώντας στο ίδιο αν όχι σε υψηλότερο βάθρο από τα δικά τους έργα ολόκληρες οικογένειες κτιρίων που λίγο προηγουμένως ήταν καταδικασμένες σε εξαφάνιση. Και ταυτόχρονα ανέδειξε την πολύπλευρη γοητεία της ιστορικής διαστρωμάτωσης του αστικού ιστού, ιδίως στα κέντρα των παλιών ευρωπαϊκών πόλεων, δίνοντας σημασία στη συνύπαρξη των περιόδων, στην πολυπλοκότητα των δρόμων και των πλατειών και στην απλή οικιστική αρχιτεκτονική ως σύνολο, δηλαδή σε απλές αξίες της παλιάς πόλης που είχε απορρίψει η Χάρτα των Αθηνών. Ο αρχαισμός αυτός ανέδειξε τις έννοιες του ιστορικού κέντρου και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς υποστηρίζοντας το αίτημα της συνολικής διατήρησης.

Η υστερική απαίτηση να διατηρηθεί στη μνήμη ολόκληρο το παρελθόν φέρνει πάλι στο προσκήνιο την ερμηνεία της δυστυχίας του πολιτισμού που είχε διατυπώσει ο Freud το 1930. Περιγράφοντας ένα ιστορικό τόπο στον οποίο «τίποτε, που είχε δημιουργηθεί μια φορά, δεν έχει εξαφανισθεί, όπου δίπλα στην τελευταία φάση εξέλιξης διατηρούνται ακόμα όλες οι προηγούμενες», ο Freud καταλήγει «στο αδιανόητο και στο παράλογο», για να συμπεράνει πως «ο ίδιος χώρος δεν επιδέχεται διπλό γέμισμα» και να αναγνωρίσει πως «οι προηγούμενες φάσεις της εξέλιξης ... έχουν διαλυθεί στις κατοπινές, στις οποίες έχουν προσφέρει το υλικό».² Στη σκέψη του Freud το αναμφισβήτητο της υλικής αυτής πραγματικότητας μπορεί να αντραπεί επειδή «το παρελθόν μπορεί να διατηρηθεί στην ψυχική ζωή»,³ όπου «όλα διατηρούνται κατά κάποιον τρόπο, και κάτω από κατάλληλες συνθήκες, π.χ. με μια εκτεταμένη επαναστροφή, μπορούν να εμφανισθούν και πάλι στο προσκήνιο».⁴

Για εμάς, τους αρχιτέκτονες, το παρελθόν αυτό δεν διατηρείται ζωντανό, και σε όλες μάλιστα τις φάσεις του, που η κάθε μια κατέστρεφε ή μετέτρεπε την προηγούμενη, παρά μόνο μέσα από μια ιδιαίτερα σύνθετη και επιπλέον μετα-

λασσομένη νοητική πρακτική: την ιστορία. Μόνο που η επιβίωση του αρχικού δίπλα στο μεταγενέστερο, και η διατήρηση όλων των προηγούμενων δίπλα στην τελευταία φάση της εξέλιξης, με μια συγκεκριμένη τάξη που αφ' ενός αποκαθιστά τη χρονική σειρά των φάσεων και αφ' ετέρου τις αξιολογεί, είναι -πέρα και πάνω από κάθε ιστορική μέθοδο ή κριτήριο επιστήμης- μια φαντασική κατασκευή του παρελθόντος. Και με αυτή την έννοια, η ιστορία αποτελεί την πρωταρχική προστασία του παρελθόντος: η πρακτική της εξασφαλίζει την ταυτόχρονη διατήρηση όλων σχεδόν των φάσεων της εξέλιξης που διαλύθηκαν προσφέροντας το υλικό τους στις κατοπινές. Άλλωστε, είναι σε όλους γνωστό πως η ιστορία, όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα, διαμορφώθηκε και αναπτύχθηκε σε παράλληλη πορεία με τις αρχαιολογικές αναζητήσεις και με τις προσπάθειες για αναστήλωση ή αναβίωση του παρελθόντος, από τον 18ο αιώνα ως τις μέρες μας.

Μέσα από τη συστηματική και την εν μέρει τελετουργική συγκέντρωση των κάθε λογής τεκμηρίων για εκείνα που υπήρξαν στο παρελθόν και συνεχίζουν να υπάρχουν στο παρόν, και μέσα από τη μεθοδική διερεύνηση των εξελικτικών τους σχέσεων, που επιχειρείται από την ιστορία και από τις συναφείς πρακτικές, σαν την αρχαιολογία, αναζητούμε την ταυτότητά μας, αναζητούμε εκείνο που είμαστε στο φως εκείνου που δεν είμαστε πιά. Η ατομική και κυρίως η συλλογική μνήμη του ανθρώπου κατασκευάζεται μέσα από τη συγκρότηση ενός πλέγματος ταυτίσεων και διαφορών με τους προγόνους και τα έργα τους, δηλαδή μέσα από την επιλεκτική αναδημιουργία του παρελθόντος που στηρίζει τις συμβολικές αναφορές του παρόντος. Η συλλογική μνήμη της κοινωνίας κατασκευάζει τις σημασίες που εκείνη δίνει στον κόσμο, για να τον κάνει κόσμο της, αφ' ενός με τα λόγια, γράφοντας την ιστορία του, και αφ' ετέρου με τα έργα, ξεχνώντας, καταστρέφοντας, αλλάζοντας ή προστατεύοντας, δηλαδή «κατασκευάζοντας» το υλικό και ορατό παρελθόν του. Η υλοποίηση των σημασιών αυτών είναι υλοποίηση των βαθύτερων επιθυμιών της σύγχρονης κοινωνίας, που αναδημιουργεί το παρελθόν για να διορθώσει ορισμένες και συνήθως ανυπόφορες γι' αυτήν πλευρές του πραγματικού της κόσμου, αναγνωρίζοντας τη δυνατότητα της ευτυχίας στις πολιτισμικές συνθήκες άλλων εποχών. Η διαδικασία αυτή στηρίζεται αναγκαστικά σε μια εκτεταμένη απώθηση υλικών τεκμηρίων και πολιτισμικών συνθηκών που συνειδητά είτε ασυνείδητα αποποιείται η κοινωνία μας για να προστατευθεί ή για να λυτρωθεί από ένα μέρος του παρελθόντος της. Η λήθη αποτελεί το δομικό θεμέλιο της μνήμης. Όσο και αν φαίνεται παράδοξο, εκείνο που έχει επιλέξει να θυμάσαι είναι παράμετρος εκείνου που έχεις επιλέξει να ξεχάσεις. Και ακόμα περισσότερο, η λήθη είναι μια αναγκαία προϋπόθεση της μνήμης. Πρέπει να ξεχνάς για να θυμάσαι.

σελ. 63: Η νεωτερική κατασκευή του Σταθμού Λεωφορείων του Α' ΚΤΕΛ Αθηνών, που σχεδίασε ο Τάκης Ζενέτος το 1962 στη Λεωφόρο Κηφισίας, στο Μαρούσι, ξεχάστηκε από την κοινωνία και από τους αρχιτέκτονες, και γνώρισε την πλήρη απαξίωση πριν καταδειχθεί το 1996 για χάρη ενός λαμπρού Ηλεκτρο

πάνω: Η μοντέρνα βίλλα του Κοιμάνταρου, στην Πολιτεία, που σχεδίασε ο Ρένος Κουτσούρης το 1928, ξεχάστηκε τόσο πολύ ώστε να γκρεμιστεί για να μεγαλώσει η επιφάνεια του γκαζόν στο οικόπεδό της (φωτ. Μάρτιος 1988)

κάτω δεξιά: Το Παναθηναϊκό Στάδιο το καλοκαίρι του 1997 με μια ισχυρή προσθήκη αρχιτεκτονικής μνήμης για να μπορεί να τελεστεί επάξια το 6ο Παγκόσμιο πρωτάθλημα του κλασικού αθλητισμού

δίπλα πάνω και κάτω: Το ξεχασμένο κτίριο υγειονομικών υπηρεσιών του ΙΚΑ Αθηνών, που σχεδίασε ο Κυπριανός Μπίρης το 1962, περιμένει υπομονετικά μια νέα χρήση (φωτ. Ιούλιος 2003)

Σημειώσεις

1. Le Corbusier, *Η Χάρτα των Αθηνών*, μτφρ. Σταύρος Κουρεμένος, Αθήνα, Ύψιλον, 1987, σελ.91-94.
2. Σίγκμουντ Φρόυντ, *Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας* (1930), μτφρ. Γιώργος Βαμβαλής, 2η έκδοση, Αθήνα, Επίκουρος, 1994, σελ. 21-22.
3. Στο ίδιο, σελ. 23.
4. Στο ίδιο, σελ.1 9.

Η δόμηση της ταυτότητας

της **Αγνής Κουβελά-Παναγιωτάτου**, αρχιτέκτονας

Οι αλλαγές που συντελούνται, τόσο στο φυσικό περιβάλλον όσο και στο κοινωνικό, δηλαδή στις ανθρώπινες σχέσεις, δημιουργούν νέες συνθήκες στη δουλειά των αρχιτεκτόνων. Μέσα από διάφορους «μηχανισμούς» επιβάλλεται η επικράτηση μιας ομοιομορφίας που οδηγεί στην απώλεια της ιδιαίτερης ταυτότητας πολλών περιοχών. Σε εθνικό επίπεδο, με την εκφυλιστική αντιγραφική στοιχείων της παράδοσης που σκοπό δεν έχει να αναδείξει τον πλούτο του πολιτισμού μας αλλά να δώσει μια επιφανειακή κάλυψη «κουλούρας» ενώ, σε διεθνές επίπεδο, με τη γενίκευση της χρήσης τυποποιημένων υλικών και μορφών, εισαγόμενων κατασκευαστικών και πολιτιστικών προτύπων. Η ποικιλία των υλικοπολιτιστικών σχηματισμών, που ονομάζουμε πολιτιστικά τοπία, παράγεται από τη διαφοροποιητική αλληλεπίδραση μέσα στο χρόνο των πολιτιστικών χαρακτηριστικών, αναγκών και περιορισμών διαφόρων κοινωνικών ομάδων, με τα πλούσια δεδομένα της γης. Το

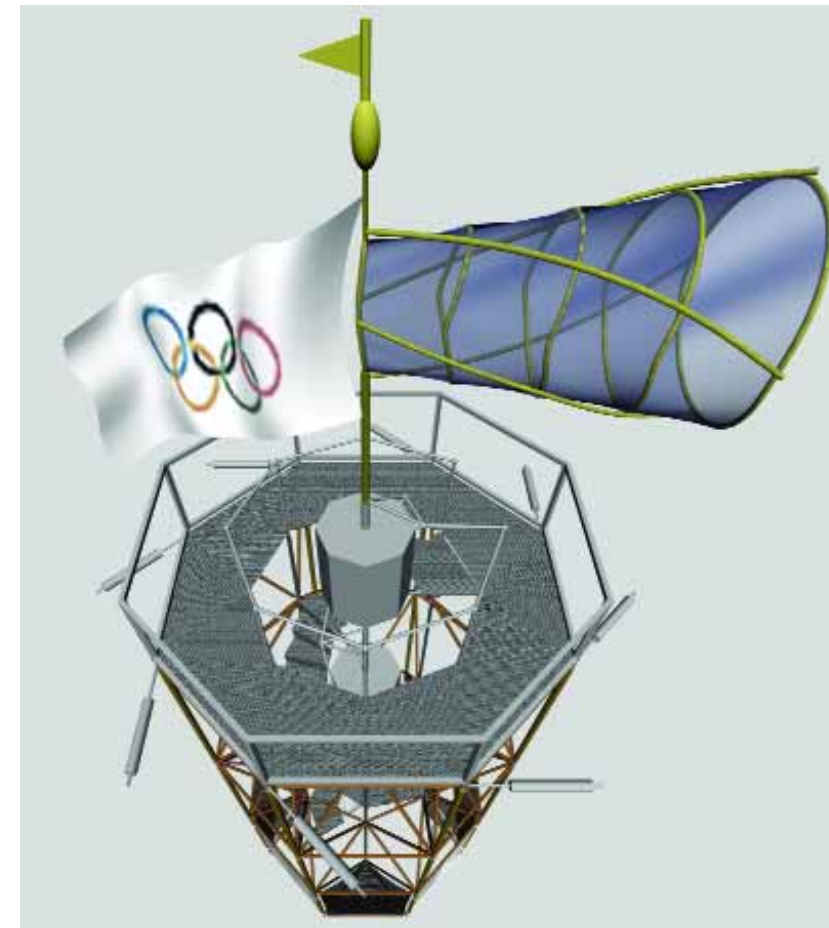
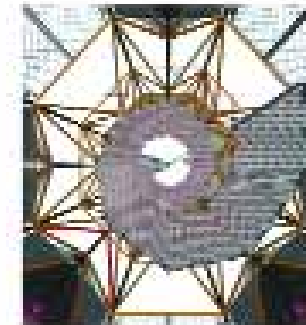
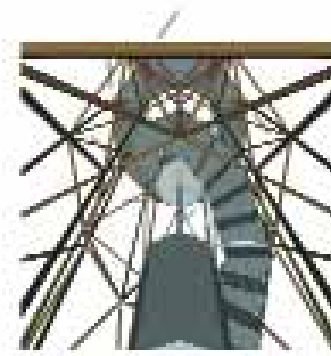
πρώτο όμως σκέλος αυτής της δυαδικής σχέσης (ο πολιτισμός) εκφυλίζεται με την εξάλειψη των ιδιαίτεροτήτων που έδιναν χαρακτήρα στον τόπο και ιδίως στους παραδοσιακούς οικισμούς.

Στο ερώτημα αν η ενίσχυση της ποικιλίας είναι επιθυμητή, ο Raporort² τοποθετείται θετικά. Η διαφοροποίηση, υποστηρίζει, διατηρεί και παράγει πολυπλοκότητα στην αμέσως ανώτερη κλίμακα, ποιότητα επιθυμητή από άποψη ενδιαφέροντος. Η ποικιλία είναι επίσης σημαντική για το μέλλον. Κατά αναλογία με τη γενετική διαφοροποίηση, διαφυλάσσει τη γνώση και την εμπειρία που έχουν ενσωματωθεί σε διάφορα τοπία. Ο Raporort βέβαια αναφέρεται σε πολιτιστικά τοπία στα οποία όμως εμπεριέχεται η φύση ως γενεσιουργός παράμετρος.

Πώς θα διατηρηθεί ο πλούτος και η διαφοροποίηση πολιτιστικών τοπίων; Το μουσειακό «πάγωμα» οικισμών ασφαλώς δεν λύνει το πρόβλημα. Ούτε πιστοποιείται η πολιτιστική μας ταυτότητα με τα στερεότυπα της προγονολατρείας. Η «ελληνικότητα» των παραδοσιακών οικισμών, όπως προωθείται από τα τουριστικά γραφεία με εικόνες cliché, όχι μόνο δεν ανταποκρίνεται στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική, αλλά κανονικά kitch. Η μίμηση, που στον τόπο μας εμφανίζεται εξαιρετικά έντονη μέσα στο γενικότερο κλίμα αδιάκριτης αποδοχής προτύπων, δεν μπορεί να υποκαταστήσει τη δημιουργία.

Ωστόσο, δεν οδηγούμαστε απλά σε στέρηση της ποικιλίας σε επίπεδο οπτικό, αντιληπτικό, ή αισθητικό. Πρόκειται για καταστροφή της συσσωρευμένης κοινωνικής εμπειρίας, εξαφάνιση των πολιτισμικών μας στοιχείων όπως αυτά έχουν αποτυπωθεί σε κάθε τόπο. Προκύπτει λοιπόν η ανάγκη αναζήτησης και επανεμφάνισης ισχυρών στοιχείων της πολιτιστικής μας ταυτότητας με αφετηρία το τοπίο της χώρας μας. Προφανείς ποιότητες, όπως το ιδιαίτερο φως, η κλίμακα του φυσικού περιβάλλοντος αλλά και των παραδοσιακών οικισμών, έχουν θαυμάσια εξαρθεί από τους δημιουργούς του παρελθόντος. Το ίδιο ισχύει και για τη φυσική εναλλαγή, που διαρθρώνεται στην ποικιλία εδαφικών σχηματισμών, ισχυρών γραμμών (κορυφογραμμών, αιγιαλού), βλάστησης, χρωμάτων, καθώς και τη δυναμική, που η ελάχιστη μετατόπιση του παρατηρητή αλλάζει το τοπίο δραματικά αποκαλύπτοντας νέες οπτικές φυγές. Το ελληνικό τοπίο είναι ιδιαίτερα ευαίσθητο και εύθραυστο, όχι μόνο για τη μικρή κλίμακα των συνιστωσών του, αλλά και για την παρουσία των μνημείων του αρχαίου πολιτισμού, που ο χρόνος τα έχει ενσωματώσει σε αυτό. Το έργο του αρχιτέκτονα γίνεται έτσι πιο δύσκολο, αλλά και η ευθύνη του μεγαλύτερη.

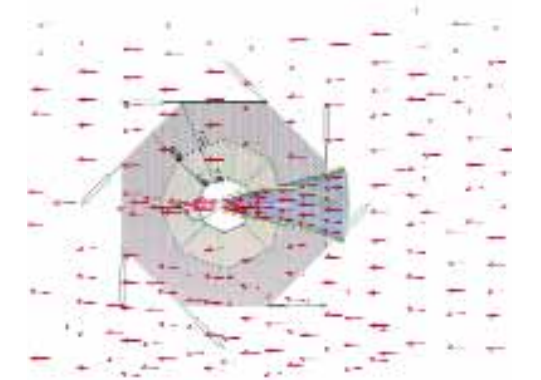
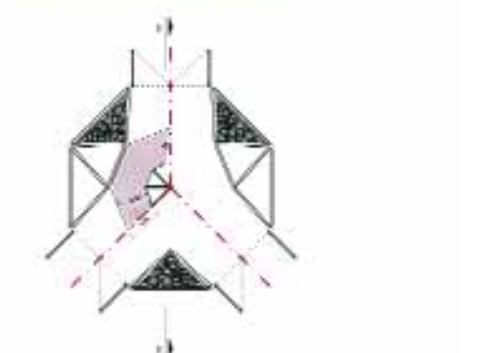
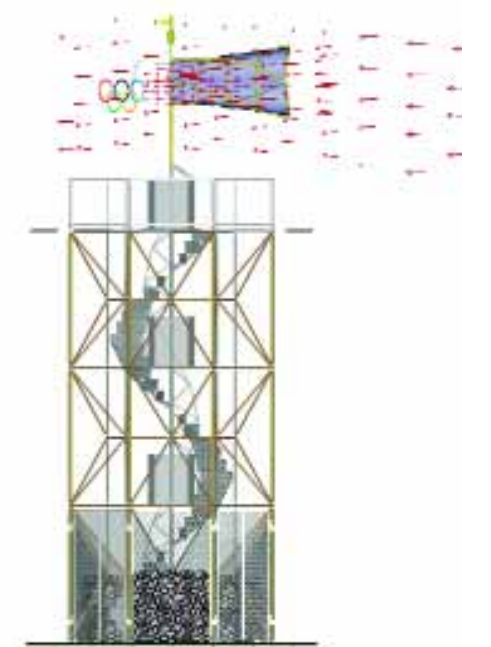
Η αναζήτηση ισχυρών στοιχείων στον σύγχρονο πολιτισμό πρέπει επίσης να γίνει συνολικά. Να εξετασθούν ως προϊόντα της ιστορικής - πολιτιστικής ανάπτυξης της κοινωνίας, ως φορείς και αποτύπωμα συγκεκριμένων αναγκών

Η πρότασή μας για το ορόσημο ολυμπιακών δραστηριοτήτων
μέση: Προοπτική απεικόνιση της κατασκευής.
Στην κορυφή, η κοσμή-κραυγή ενισχύει τον κυματισμό της σημαίας
δεξιά: Όψη, κάτωψη βόσης, κάτωψη στέψης
πάνω: Άνοψη από το εσωτερικό του πύργου

μνημείων, στο ξεθώριασμα των χρωμάτων, στη διάβρωση και την οξείδωση. Ας τη δούμε κατάματα ως ισχυρή παρουσία, στοιχείο που διεκδικεί μια θέση στην κλίμακα των αισθητικών αξιών. Αν συμπλιωθούμε μαζί της, τότε ίσως βρούμε νέους τρόπους χειρισμού της.

Ας δούμε ταυτόχρονα την ασυμβατότητα των εισαγόμενων αισθητικών προτύπων με το περιβάλλον του τόπου μας. Ας προσέξουμε πόσο δύσκολα συμφιλώνονται με το ελληνικό φως τα απαστράπτοντα μέταλλα, κρύσταλλα και καλογυαλισμένοι γρανίτες. Πώς η κραυγαλέα λάμψη τους απωθεί, πώς οι κατασκευές φαντάζουν «αναλλοίωτες» ως προς τα συστατικά τους σαν να μην «έζησαν» μέσα στο χρόνο, σαν να πρόκειται για απουσίες από την πραγματική

και όχι μόνο σε σύγκριση με δανεισμένα πρότυπα. Να κατανοηθεί το αρχιτεκτονικό γίνεσθαι ως αποτέλεσμα των ιστορικά διαμορφωμένων ιδιαίτερων συνθηκών στον τόπο μας.

Μελετώντας τις δυνάμεις που έχουν επιδράσει στη διαμόρφωσή τους μπορούμε να αντλήσουμε εξαιρετικά χρήσιμα συμπεράσματα. Ο πολιτισμός, υλικός και πνευματικός, που δημιουργήθηκε από τη δραστηριότητα των προηγούμενων γενεών, είναι δυνατόν να αποτελέσει πηγή έμπνευσης και δημιουργίας. Για να τον γνωρίσουμε σε βάθος και όχι επιφανειακά απαιτείται βέβαια συστηματική και επίπονη μελέτη.

Ας δούμε για παράδειγμα τη φθορά των κατασκευών ως συστατικό της φυσιογνωμίας ενός τόπου, ως επενέργεια της φύσης, αποτύπωμα του χρόνου πάνω στο υλικό, μάρτυρα της ιστορίας, έκφραση ζωτάνιας. Εδώ, τη φθορά τη συναντάμε σε κάθε μας βήμα, στα ερείπια των αρχαίων

Μνήμες και αστικοί μύθοι για τη Θεσσαλονίκη

της **Πελαγίας Αστρενίδου-Κωτσάκη**, αρχιτέκτονος

Η μνήμη είναι ερμηνείες όχι γεγονότα
Christopher and Jonathan Nolan, Memento 2000

Θα επιχειρήσουμε στο κείμενο αυτό ένα σχεδιάσμα μέσα από την «ιστορία» των αναστηλώσεων, την ανακατασκευή του παρελθόντος και τη βιωματική αίσθηση της πόλης και τη «μνήμη», που καταγράφεται στη λογοτεχνία. Η αφήγηση έχει αφηγηρία την ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στο εθνικό κράτος. Στο διάστημα αυτό, μια σειρά φυσικών καταστροφών και πολιτικών επιλογών θα διασπάρουν τη συνέχεια της ιστορικής διαστρωμάτωσης της πόλης, και θα επηρεάσουν σημαντικά τη στάση του κράτους και των κατοίκων.

Η νεωτερικότητα της κυβέρνησης Βενιζέλου και η «ανακατασκευή» του παρελθόντος

Οι καινοτόμες εντολές της κυβέρνησης Βενιζέλου με τον τότε υπουργό Συγκοινωνιών Αλέξανδρο Παπαναστασίου

προς την ομάδα ανασχεδιασμού, μετά την πυρκαγιά του 1917, που κατέστρεψε τον ιστορικό πυρήνα της Θεσσαλονίκης, ήταν ξεκάθαρη. Η νέα οικοπεδοποίηση θα αγνούσε την υπάρχουσα ρυμοτομία, τα οικόπεδα που θα προέκυπταν θα εκποιούνταν με διαδικασίες δημοπράτησης. Οι κάτοικοι, για πρώτη φορά, έχαναν το δικαίωμα της οικοδόμησης στον ίδιο χώρο και μαζί έχαναν την «αίσθηση» του τόπου, τη συγκεκριμένη χωρική σύνδεση με την πόλη όπως είχε διαμορφωθεί από αιώνες (Γερόλυμπου 1995: 82).

Το 1913, λίγους μήνες μετά την απελευθέρωση της πόλης, η Ροτόντα και άλλες οκτώ «αρχαίες βυζαντινές εκκλησίες» κηρύσσονται εθνικά μνημεία. Το κράτος, με τον τρόπο αυτό, αποκτά την απόλυτη κυριότητα των κτισμάτων (Μανιτάκης 1996:19). Το δικαίωμα συντήρησης μεταφέρεται αποκλειστικά στην Αρχαιολογική Υπηρεσία. Με τον τρόπο αυτό τίθεται το όριο της δικαιοδοσίας του σύγχρονου κράτους στην διαχείριση του αρχαιολογικού κεφαλαίου.

κάτω: Θεσσαλονίκη. Το βόρειο τμήμα των τειχών με την ακρόπολη αριστερά (από το λεύκωμα Η Θεσσαλονίκη μέσα από το φακό του Αρ. Ζάχου, 1912-17, εκδ. Μουσείου Μπενάκη-ΕΛΙΑ, Αθήνα 2002, σελ. 204)

καθημερινή ζωή. Το υλικό, καθώς δεν συνδιαλέγεται με τις χρωματικές εναλλαγές της ημέρας, παραμένει στατικό, ρηχό, βουβό.

Ίσως, μια νέα οπτική που αναγνωρίζει ποιότητες στο ταπεινό, το φθαρμένο, το ημιτελές, το εφήμερο, εμφυσιάζει νέο περιεχόμενο στην κατασκευή. Μια οπτική που προτείνει τη συστηματική ανάπτυξη της ερμηνευτικής του τοπίου –φυσικού και πολιτισμικού– με στόχο πάντα τη διασφάλισή του, ως μόνου διαχρονικού και δημιουργικού πλαισίου αναφοράς για την αρχιτεκτονική σύνθεση. Θα δημιουργηθούν έτσι νέες προϋποθέσεις για μορφοπλαστικές αναζητήσεις, έκφραση και αυθεντικότητα.

Προσπάθεια εφαρμογής των παραπάνω αποτελεί η συμμετοχή μου στον αρχιτεκτονικό διαγωνισμό για τις εφημέρες κατασκευές (2003), στοιχεία της οποίας παραθέτω. Βασίστηκα σε έννοιες που πηγάζουν από μνήμες της Αθήνας εμπτισμένες με σκιωπικό στοιχείο, που πιστεύω ότι επίσης μας χαρακτηρίζει.

Η πρόταση σχολιάζει τη συνύπαρξη μνημείων και ικριώματων στην πόλη, με κύριες αναφορές αφενός στον «Πύργο των Ανέμων» ή Ρολόι του Κυρρήστου, ένα είδος μετεωρολογικού σταθμού του Ιου αι. π.Χ., και αφετέρου τις απα-

νταχού σκαλωσιές που αποτελούν κύριο συστατικό της εικόνας της πόλης, μόνιμο παράσιτο. Σύμφωνα με την προκήρυξη, η κατασκευή, λυόμενη, θα ανεγειρόταν σε κομβικές θέσεις της πόλης ως ορόσημο ολυμπιακών δραστηριοτήτων. Η ονομασία της λύσης μας, «Άνεμοι πάνω από την πόλη», αναφέρεται στην ευεργετική παρουσία των ανέμων που κυριολεκτικά σώζουν την Αθήνα από ασφυξία και υπερθέρμανση. Στην κορυφή της κατασκευής, μια περιστρεφόμενη χοάνη ενισχύει φυσικά τον επικρατούντα άνεμο και έτσι την ανάπτυξη της σημαίας. Το σχήμα χοάνης συμβολίζει την κραυγή χαράς του νικητή αθλητή καθώς και την αγωνιώδη κραυγή της ανθρωπότητας μπροστά στη χωρίς φραγμούς εκμετάλλευση φυσικών και ανθρώπινων πόρων.

Σημειώσεις

1. Το κείμενο βασίζεται σε ομιλία μου στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ το 1999.
2. Amos Rapoport, *On Ethnospace and Related Concepts*, 1992
3. Τα σχέδια προέρχονται από το αρχείο του μελετητή του μνημείου, αρχιτέκτονα-αρχαιολόγου Hermann Kienast.

πάνω: Η πύλη του Αδριανού πίσω από ικριώματα

κάτω αριστερά και δίπλα: Σχέδια και σκίτσα του Αρ. Ζάκου από την αποτύπωση της βασιλικής του Αγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης, 1920-30 (αρχείο Π. Αστρεϊνίδου-Κωτσάκη) κάτω δεξιά: Θεσσαλονίκη. Το πρότυπο της μονής του Αγ. Νικολάου του Ορφανού (από το λεύκιωμα Η Θεσσαλονίκη μέσα από το φακό του Αρ. Ζάκου, 1912-17, εκδ. Μουσείου Μπενάκη-ΕΛΙΑ, Αθήνα 2002, σελ. 160)

Τα αρχεία της Ιεράς Μητρόπολης Θεσσαλονίκης καταγράφουν τη δυσαρέσκεια των επιτρόπων του ναού της Αγίας Σοφίας για τη στέρηση αυτού του δικαιώματος: «άφησαν τον Βυζαντινόν Ιερόν ναόν με πρόσοψιν επαράτου παρελθόντος» (1918) «η πρόσοψις είναι εισέτι αυτόχρημα τουρκικού λουτρώου» (1931) (Αστρεϊνίδου 1995:72). Έμμεσα όμως καταγράφουν την εύθραυστη σχέση, ορισμένες φορές την αποξένωση, από το παρελθόν της πόλης. Ένα παρελθόν δύσκολο, πολυπολιτισμικό, με πρόσφατες μνημειακές εθνοτικές αντιπαλότητες.

Η πολιτική ηγεσία, μέσω ανθρώπων με ιδιαίτερη παιδεία και ευαισθησίες, θα προσπαθήσει να κατευνάσει τις εκδηλώσεις αυτής της δύσκολης σχέσης, χωρίς μεγάλη επιτυχία. Γράφει ο Αλ. Παπαναστασίου στην *Εφημερίδα των Βαλκανίων* (1925): «Αλλά το κρήμισμα των μινιερών των τζαμιών που προσαρμόζοντο τόσον εις αυτά αποτελεί βάνασον πράξιν προκληθείσαν από ανόητον σωβινισμόν... Αλλ' η ιστορία δεν διαγράφεται με την κατεδάφισιν αθών μνημείων» (αναφέρεται στο Αναστασιάδης 1996: 112). Αντίστοιχα, ο Γ. Παπανδρέου θα απαγορεύσει την κατεδάφιση του μινιέρ, του προστώου, και των οθωμανικών τάφων της Ροτόνας: «Τουναντίον φρονούμεν, ότι πρέπει και τα ιστορικά αυτά μνημεία να διατηρηθώσι και φυλακθώσιν μεθ' όσης μερίμνης και το λοιπόν μνημείων... Την ιστορίαν ενός λαού δεν αποτελούσι μόνον τα ευτυχή συμβάντα του παρελθόντος του, αλλά και αι δυσμενείς αυτού τύχαι είναι μέρος της ιστορίας του, της οποίας την ανάμνησιν ούτε δικαιούμεθα ούτε δυνάμεθα να εξαλείψωμεν».²

Από την άποψη της θεωρίας της αναστήλωσης, οι αναστηλώσεις του 20ού αιώνα στη Θεσσαλονίκη κυριαρχούνται από έναν πρωτογενή εμπειρισμό. Πρόκειται για χαρακτηριστική στάση, διάχυτη στις αρχαιολογικές προσεγγίσεις της εποχής, που εντέλει στηρίζει την ιδεολογία του ελληνικού κράτους, προσθέτοντας το ιδεατό βυζαντινό πρότυπο (Kotsakis 1998). Οι αρχιτέκτονες θα απουσιάσουν ολοκληρωτικά. Μόνη εξαιρεση ο Αριστοτέλης Ζάκος τη δεκαετία του 1920 στην αναστήλωση του Αγ. Δημητρίου, και μετά από τους σεισμούς του 1978, οι αρχιτέκτονες που στελέχωσαν την Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Ο Ζάκος, σε αντίθεση με το νεοκλασικισμό της εποχής, είχε μελετήσει την αρχιτεκτονική παράδοση του Βυζαντίου και της Τουρκοκρατίας. Στην αναστηλωτική του μεθοδολογία εφαρμόζει λεπτομερή αποτύπωση, χρησιμοποιεί νέα υλικά, ενώ φροντίζει να αντιδιαστείλει τις νέες κατασκευές από τις παλιές (Θεοχαρίδου-Τσιουμή 1985). Για τις απόψεις του αυτές δέχτηκε έντονη κριτική από την αρχαιολογική υπηρεσία. Η τόλμη όμως, πιστεύουμε, του Ζάκου απηχεί αναστηλωτικές απόψεις που ήταν ήδη κυρίαρχες στην Ευρώπη, αντίθετες με τον πρωτογενή εμπειρισμό της Ελλάδας.

Μετά τον Ζάκο, η αναστήλωση των μνημείων της πόλης θα επανέλθει, στην ίδια εσωστρεφή στάση. Η χάρτα των Αθηνών του 1931, της Βενετίας του 1964 και όλη η ευρωπαϊκή θεωρία της αναστήλωσης δεν θα παίξει κανένα ρόλο. Πολύ αργότερα, μετά το 1978, ο θετικισμός, η επισημονική αναστήλωση και η έννοια της διδακτικής ανα-

στήλωσης θα συζητηθούν για πρώτη φορά. Τότε είναι που εισάγεται η έννοια της αποκατάστασης όχι της αρχικής φάσης, αλλά του πληγμένου φορέα. Είναι η εποχή της απόλυτης επιστημονικής αντικειμενικότητας, απόηχος του ευρωπαϊκού θετικισμού του '60. Ωστόσο, η προσέγγιση του μνημείου ως υλική μαρτυρία και ως συλλογική μνήμη ακόμη απουσιάζει.

Κράτος και κάτοικοι θα «τιμήσουν» τα μνημεία, τοποθετώντας τα σ' έναν ιδιαίτερο και απαγορευμένο χώρο προστασίας. Αυτή η α-χωρική και αφηρημένη εικόνα των μνημείων μέσα στη «νέα πόλη» θα αποτελέσει το άλλοθι του παρελθόντος για το ελληνικό κράτος. Οι κάτοικοι περιορίζονται να ζουν μ' αυτό που οι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι ονομάζουν *monumental time*, ένα παρελθόν γενικόλογο, γεμάτο στερεότυπα, (Herzfeld 1991:10) φτάνει το παρόν να είναι εκμεταλλεύσιμο, να μπορούν να οικειοποιούνται την υπεραξία της γης.

«Μνήμη» και λογοτεχνία

Αρχές του εικοστού αιώνα, μια φιλελεύθερη κυβέρνηση, μ' έναν υπουργό-διανοούμενο και οραματιστή θα προσπαθήσει να εκσυγχρονίσει μια πολυεθνική πόλη. Η πόλη θα διαμορφωθεί μέσα από τους γνωστούς μηχανισμούς παραγωγής αρχιτεκτονικής στο εθνικό κράτος και η συντήρηση των βυζαντινών της μνημείων θα διαμορφώσει, όπως πάντα, ένα παρελθόν στα μέτρα του παρόντος (Lowenthal 1985: 410).

Η «μνήμη» όμως και η βιωμητική σχέση με το παρελθόν είναι κρίσιμα μεγέθη για την ταυτότητά μας και οι ιστορικές διαδρομές δεν είναι αρκετές για να κατανοήσουμε τον βίαιο εκσυγχρονισμό της πόλης στις αρχές του 20ού αιώνα. Πώς διαμόρφωσε και σφράγισε τους κατοίκους η μεταβολή; Η λογοτεχνία αναλαμβάνει εδώ το ρόλο της καταγραφής του χαμένου «τοπίου» της Θεσσαλονίκης, να περιγράψει συναισθήματα, να διαμορφώσει μύθους που συγκροτούν το «ατέλειωτο παραμύθι» μιας πόλης, που έχει ονομαστεί «θεοφύλακτος», «μαργαριτάρι της ανατολής», «πλανεύτρα πόλη», «madre de Israel», «φτωχολόγος», «πρωτεύουσα των προσφύγων», «πρωτεύουσα των βαλκανίων», «ερωτική πόλη». Μύθους που διαμορφώθηκαν για να αντικαταστήσουν ίσως τη βίαια χαμένη υλική αρχιτεκτονική μαρτυρία μιας διαστρωμάτωσης αιώνων.

Ο Γιώργος Ιωάννου, ο Ντίνος Χριστιανόπουλος και ο Νίκος Μπακόλας θα αντιμετωπίσουν με νοσταλγικές αναδρομές τη χαμένη συνέχεια της Θεσσαλονίκης, μέσα στη μοντέρνα πόλη που σκοτώνει τη μνήμη:

«Αλλά σ' αυτή την πόλη αλωνίζουν ακόμα οι ξένοι, εννοώ αυτούς που δεν έχουν είδηση από την ιστορία της, τη μικρή βέβαια, ιστορία της, την ιστορική ρυμοτομία, τις γειτονιές, της... Αυτοί τραβούν γραμμές στο χάρτη... και βλέπουν συνεχώς «κατεδαφιστέα», εκεί που ένας ευαίσθητος γνώστης θα έβλεπε «διατηρητέα»³

Είρθαν κύριοι με τσάντες και μεζούρες
Μέτρησαν το οικόπεδο άνοιξαν χαρτιά
Οι εργάτες έδιωξαν τα περισσότερα
Ξήλωσαν το χαγιάτι έριξαν το σπίτι

.....
Θα χτίσουν κι άλλη πολυκατοικία.⁴

«... Αυτός ο αποξεασμένος πια παράδεισος, που λέγαν ότι ήταν κάποιου μπέη, θα ζούσε μέχρι και μετά τον πόλεμο του '40, πέρα από την κατοχή, μέχρι που είπαν οι εργολάβοι πως τελειώνανε οι πολυτέλειες με τις μονοκατοικίες και τα δάπια και τις αυλές...»⁵

Μια διαφορετική ματιά της πόλης διαγράφεται μέσα από το κλασικό κείμενο του Πεντζίκη «Μητέρα Θεσσαλονίκη».

«Σε διαφορετικά επίπεδα ο χρόνος χρησιμοποιεί ένα και το αυτό ακίνητο, που αν δεν είναι βέβαιο πως αρχικά ήταν ναός, ακολούθως έγινε τζαμί, καφενείο, φαρμακείο, τηλεφωνικό κέντρο, αποθήκη καπνών, εστιατόριο, γραφείο, καμπαρέ και κινηματογράφος. Η τελευταία μου φράση νομίζω ότι υπαινίσσεται καθαρά το οίκημα όπου στεγάζεται το «Αλκαζάρ» μπροστά από το Καραβάν-σεράι, όπου η ανάγκη επέβαλε, πυκνή συγκοίτηση πλήθους».⁶

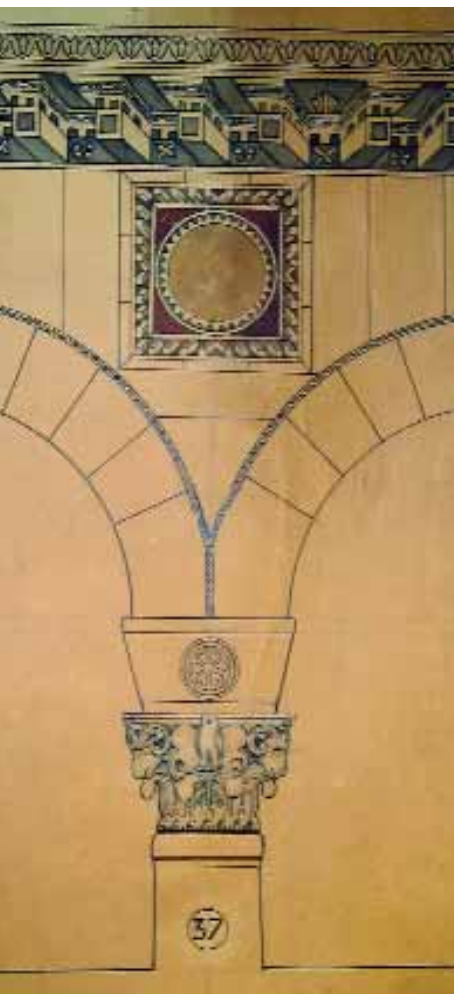
Είναι η ματιά της βιωμένης πόλης που αλλάζει και που την αποδεχόμαστε κριτικά, επώδυνα πολλές φορές, που δεν αφορά όμως κάτι ξένο από εμάς τους ίδιους. Είναι η μνήμη «μνήμη» που ίσως μπορεί να οδηγήσει μέσα από το παρελθόν σ' ένα κριτικά ειπωμένο παρόν.

Σημειώσεις

1. Το προστώο κατεδαφίστηκε τελικά το 2000.
2. Έγγραφο του Υπουργείου Παιδείας της 22.7.1930. Αρχείο 9ης ΕΒΑ
3. Γ. Ιωάννου, *Το δικό μας αίμα*, Κέδρος, Αθήνα 1980, σ. 222.
4. Ν. Χριστιανόπουλος, *Ποιήματα 1949-1960*, Διαγώνιος, Θεσσαλονίκη, 1962, σ. 87.
5. Ν. Μπακόλας, *Η μεγάλη πλατεία*, Κέδρος, Αθήνα, 1987, σ. 204.
6. Ν.-Γ. Πεντζίκη, *Μητέρα Θεσσαλονίκη*, Κέδρος, Αθήνα, 1970, σ. 69

Βιβλιογραφία

1. Αναστασιάδης, Γιώργος, 1996, *Ανεξάντηλη πόλη*, Θεσσαλονίκη, 1917-1974, Έκφραση, Θεσσαλονίκη.
2. Αστρεϊνίδου-Κωτσάκη, Πελαγία, 1995, «Το μνημείο και η εικόνα του – αποκαταστάσεις στην Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης», *Μνημείο και Περιβάλλον*, 3,1 σσ. 67-77.
3. Θεοχαρίδου, Καλλιόπη και Μαυροπούλου-Τσιουμή, Χρυσάνθη, 1985, *Η αναστήλωση των βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων στη Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 2003, Θεσσαλονίκη.
4. Καραδήμου-Γερόλυμπος, Αλέκα, 1995, *Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
5. Μανιτάκης Αντώνης, Αντώνης, 1996, «Η αντιδικία για την εξουσία χρήσης της Ροτόνας του Γαλεριού στη Θεσσαλονίκη» *Ροτόνα, Μνημείο Πολιτισμού, Ένωση Πολιτών Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη.
6. Herzfeld, Michael, 1991, *A Place in History. Social and Monumental Time in a Cretan Town*, Princeton University Press, Princeton.
7. Kotsakis, Kostas, 1998, "The Past is Ours" στο Lynn Meskell (ed) *Archaeology under Fire*, Routledge, London, σς. 44-67.
8. Lowenthal, David, 1985, *The Past is a Foreign Country*, Cambridge University Press, Cambridge.

Πόλη και Μνήμη: Το παράδειγμα της Φλωρεντίας

της **Ελένης Πορτάλιου**, αρχιτέκτονος, αν. καθηγήτριας ΕΜΠ

Ο οργανισμός της πόλεως, με διασφαλισμένη τη φυσική της υπόσταση από τα τείχη της και με εγγυημένη τη φυσιογνωμία της από τους νόμους της –μη τυχόν οι μετέπειτα γενεές μεταβάλλουν την ταυτότητά της καθιστώντας την αγνώριστη– αποτελεί ένα είδος οργανωμένης μνήμης. Διαβεβαιώνει το θνητό υποκείμενο της πράξης ότι από την παροδική του ύπαρξη και το εφήμερο μεγαλείο του δεν θα λείψει ποτέ η πραγματικότητα εκείνη η οποία προέρχεται από το γεγονός ότι οράται, ακούγεται, και γενικά εμφανίζεται μπροστά σ' ένα κοινό συνανθρώπων του, οι οποίοι έξω από την πόλιν το πολύ – πολύ θα μπορούσαν να παρακολουθήσουν μια σύντομη πράξη!

Hanna Arendt

Το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Φόρουμ (ΕΚΦ), δηλαδή ένας χώρος στον οποίο οι συμμετέχοντες/ουσες δια του λόγου και της πράξης, κατά την αρχαιοελληνική έννοια, δημιουργούν μια πολιτική κοινότητα και αναδύονται στη δημόσια σφαίρα, ιδρύθηκε στη Φλωρεντία 6 - 10 Νοεμβρίου 2002. Η συνειδητή ή ασυνείδητη επιλογή της πόλης αυτής, που άφθαρτη εγκιβωτίζει το χρόνο και τον εκπέμπει στα έργα των ανθρώπων που την κατοίκησαν επί αιώνες, ήταν μια πολλαπλά σημαίνουσα χειρονομία. Γιατί οι παρακαταθήκες του ευρωπαϊκού πολιτισμού απέναντι στον οποίο τοποθετείται στοχαστικά το Φόρουμ συνδέθηκαν ή ανάβλυσαν σε τόπους με όνομα και ιστορία – τις πόλεις. Οι πόλεις δεν είναι μόνο οι τόποι της παραγωγής, της ανταλλαγής και του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας αλλά, επίσης, πολιτικοί θεσμοί που διατρέχονται από συγκρούσεις και ταυτόχρονα εκφράζουν κοινά συμφέροντα και νοήματα. Είναι ο κοινός τόπος των κυρίαρχων και κυριαρχούμενων τάξεων, επίδικο αντικείμενο και των δύο. Οι πόλεις είναι προϊόντα του χρόνου – μέσα από τη σύνθετη ενορχήστρωση του χρόνου και του χώρου γίνονται η υλική ιστορία των ανθρώπινων κοινωνιών και η φωλιά της συλλογικής μνήμης. Απ' αυτή τη συνολική άποψη αποτελούν τεχνήματα του ανθρώπινου πολιτισμού που αποκρυσταλλώνονται σε διάστημα πολλών αιώνων.

Η Ευρώπη είναι η ήπειρος των ισχυρών πόλεων, που σημαίνει πόλεις με ισχυρές ταυτότητες. Αυτή η πραγματικότητα δεν οφείλεται μόνο στη σταδιακή τους ανάπτυξη μέσα στους αιώνες και την πανταχού παρουσία του παρελθόντος στο χώρο, παρά τους σύγχρονους μετασχηματισμούς. Οφείλεται, επίσης, στα διαδοχικά στρώματα των κοινωνικών και πολιτικών πρακτικών και την ανάκληση της παρουσίας τους στη συλλογική μνήμη μέσα από τα αστικά συμπραζόμενα και τις σύγχρονες δράσεις.

Ο Maurice Halbwachs προσδιορίζει τη συλλογική μνήμη ως κοινωνική κατασκευή. Τα άτομα θυμούνται, στηριγμένα, όμως, στο πλαίσιο της κοινωνικής τάξης, ομάδας, ένωσης ή θεσμού που ανήκουν, φωτίζοντας το παρελθόν μέσα από τις παροντικές καταστάσεις. Η ιστορική μνήμη φτάνει στο κοινωνικό άτομο μέσω καταγραφών ή αναμνηστικών εκδηλώσεων που ενεργοποιούν συλλογικές παραστάσεις. Η αυτοβιογραφική μνήμη ανακαλεί το παρελθόν μέσα από τα προσωπικά βιώματα.²

Η συλλογική και ατομική μνήμη τέμνονται όσο η διάρκεια της ανθρώπινης ζωής με την κοινωνική διάρκεια. Όπως η ατομική μνήμη υπόκειται στις συνειδητές ή ασυνείδεις χειραγωγήσεις των ατόμων, κατά τον ίδιο τρόπο η συλλογική μνήμη έχει αποτελέσει ένα σημαντικό διακύβευμα στο πλαίσιο της πάλης των κοινωνικών δυνάμεων για την εξουσία.³ Ο Μίλαν Κούντερα θεωρεί τον αγώνα του ανθρώπου ενάντια στην εξουσία ως αγώνα της μνήμης ενάντια στη λήθη.

Η εμφάνιση και διάδοση της γραφής και η ανάπτυξη των πόλεων ενισχύουν τη διατήρηση της μνήμης που ξεπερνά τα όρια της προφορικής παράδοσης και αναδύεται μέσα από τα μνημονικά στηρίγματα των γραπτών και χωρικών καταγραφών. Η αρχιτεκτονική της πόλης, χωροποιώντας το χρόνο, γίνεται καθεαυτή μνημονικός κώδικας του υλικού πολιτισμού αλλά, ταυτόχρονα, η πόλη, ως θέατρο των κοινωνικών και πολιτικών γεγονότων, υποστηρίζει σύγχρονες κοινωνικές και πολιτικές ταυτότητες ενεργοποιώντας το ιστορικό τους βάθος.

Η σύγχρονη πολιτική ταυτότητα που δημιούργησε το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Φόρουμ στη Φλωρεντία διατυπώθηκε στα δύο συνθήματα της πολιτικής κοινότητας ενός εκατομμυρίου διαδηλωτών: Siamo tutti Fiorentini και Firenze città aperta («Είμαστε όλοι Φιορεντινοί» και «Φλωρεντία πόλη ανοικτή»).

Η Φλωρεντία υπήρξε ένα αρχιτεκτονικό, πολεοδομικό, πολιτικό και ιδεολογικό εργαστήριο στις μεγάλες ιστορικές στιγμές. Υπάρχει στην ίδια θέση με διακοπές από τον 10ο αι. π.Χ. και αποκτά το ελπιδοφόρο όνομα Φλωρεντία ως ρωμωσική αποικία το 59 π.Χ.

Πάνω στο αλλοτινό φόρουμ της αρχαίας πόλης, θέση στην οποία διατηρήθηκε η αγορά μέχρι το 1890, εγκαταστάθηκε στη διάρκεια της ίδρυσης του ΕΚΦ η πανταλική

κάτω: Η Piazza della Signoria

πολιτιστική οργάνωση ARCI (Associazione Ricreativa Culturale Italiana), που κατάγεται από την παράδοση των πρώτων εργατικών ενώσεων στο δεύτερο μισό του 19ου αι. με περιεχόμενο φιλανθρωπίας, κουλτούρας και ταξικών αγώνων. Κάθε μέρα η ARCI οργάνωνε παντομίμες, αυτοσχέδιες θεατρικές παραστάσεις, μουσικές εκδηλώσεις και συζητήσεις, σε ανάμνηση των πολυποίκιλων ιταλικών μορφών τέχνης του δρόμου.

Το κλειδί, πάντως, για την ορατή πόλη, λέει ο Luis Mumford, αναφερόμενος στη μεσαιωνική πόλη, βρίσκεται στην κινούμενη παρέλαση ή την πομπή και πάνω απ' όλα στη θρησκευτική πομπή που τριγυρνά τους δρόμους και τις πόλεις πριν φτάσει στην εκκλησία.⁴

Οι παραστάσεις, με ισχυρά παγανιστικά και καρναβαλικά στοιχεία, που συμπεριλάμβαναν εμφανίσεις των αρχόντων στο δημόσιο χώρο, γιορτές για το λαό, γάμους και κηδείες, αλλά και εκτελέσεις καταδικασμένων, όπως ο Σαβοναρόλα, που κήκε στην πυρά το 1498 στην Piazza della Signoria, είναι αναπόσπαστο στοιχείο της πρόσληψης του δημόσιου χώρου της πόλης από τους κατοίκους της. Συνιστούν παράδοση που με απειρία παραλλαγών επανεμφανίζεται συνεχώς, έχοντας αφήσει το αποτύπωμά της και στις πολιτικές εκδηλώσεις.

Παράδειγμα η μεγαλειώδης αντιπολεμική διαδήλωση που έκλεισε την ίδρυση του ΕΚΦ: κάθε διαδηλωτής μια σημαία ή ένα μπάλονι, τεράστεις οριζόντιες πολύχρωμες ή παιαισινιακές σημαίες, πανό εφευρετικά, πλατφόρμες με μουσικούς, παράθυρα στολισμένα με λευκά σεντόνια – σημαίες, ενδυμασίες με ελάχιστα υλικά και άπειρη φαντασία, σφυρίκτες, ξυλοπόδαροι, πρόσωπα μεταμφιεσμένα και πολλά άλλα εφέ ξετυλίγονταν όπως τα πολύπτυχα της υψηλής Ζωγραφικής, της Γλυπτικής και της Αρχιτεκτονικής που, πάντως, δεν ήταν τέχνες ξένες στον κόσμο της μεσαιωνικής πόλης.

Η Φλωρεντία, λοιπόν, ιδρύει τη νέα δημοκρατία το 1250 και επεξεργάζεται αργότερα ένα είδος δημοκρατικού συντάγματος που κατοχυρώνει την εξουσία στα χέρια των συντεχνιών και ταυτόχρονα την αντίθεση του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού – του popolo minuto προς ένα μικρό αριθμό πλούσιων οικογενειών που κυριαρχούν στην κυβέρνηση.

Η δημοκρατική communitas δημιουργεί τον πρώτο μεγάλο μετά τη ρωμωσική εποχή οργανωμένο δημόσιο χώρο για το σύνολο των κατοίκων της πόλης. Η έννοια του συνολικού ρυθμιστικού σχεδίου τίθεται με τις παρεμβάσεις του Arnolfo da Cambio στο τέλος του 13ου αι. Η πόλη αποκτά το εκκλησιαστικό της κέντρο με τον καθεδρικό ναό της Santa Maria del Fiore και το πολιτικό κέντρο με το Palazzo Vecchio μπροστά στην Piazza della Signoria. Ο 14ος αιώνας ήταν μεταβατικός για το χώρο της πόλης και την πολιτική της συγκρότηση που αποκρυσταλλώθηκαν τον 15ο και τον 16ο αι. Ο Giotto ανοίγει τον δρόμο στον Brunelleschi, ο Brunelleschi στον Alberti και αυτός στον Michelangelo. Οι αρχιτεκτονικές αρχές στην εποχή του ομνισμένου θα καθορίσουν σταθερά μέχρι τον 19ο αι. το σχεδιασμό του αστικού χώρου και των κτιρίων. Η σύλληψη της πόλης ως ενότητας και η ιδεώδης πόλη ως καλλιτεχνική ανακάλυψη εδράζονται στις πνευματικές δυνάμεις και τις πολιτειακές δυνατότητες που απελευθέρωσε η μετατόπιση του κέντρου βάρους του κόσμου από το Θεό στον άνθρωπο. Η νέα κοινωνική δομή, που συνίσταται σ' ένα συνθετότερο καταμερισμό εργασίας και μια μεγαλύτερη κοινωνική διαστρωμάτωση, κάνει παρακμή την πολιτική δομή της communitas και ατενίζει στο μακρινό ορίζοντα τη μελλοντική γέννηση του έθνους – κράτους. Σ' αυτή τη διαδρομή η Φλωρεντία εμφανίζεται ως ανοικτή πόλη: η ανάπτυξή της τροφοδοτείται από τ' αλληπάλληλα μεταναστευτικά κύματα εργατών και την είσοδο ειδικευμέ-

ων τεχνιτών και πολυμήχανων εμπόρων και η Αναγέννηση είναι απόρροια συρροής καλλιτεχνών από την Τοσκάνη. Αλλά και στο εσωτερικό της ο δημόσιος χώρος των πολιτικών θεσμών κατακτάται δύο φορές από το λαό με την εξέγερση των Ciompi – των ανειδίκευτων χειρωνακτών εργατών, το 1378 και την επανάσταση των άοπλων προφητών, στο τέλος του 15ου αι., στην οποία πήρε μέρος και ο Μιχαήλ Άγγελος.

Τι μπορούν να θυμούνται οι νέοι με τα στίθασα μαλλιά, τα σκουλαρίκια και τις παλαιστινιακές μαντίλες, αυτοί οι νέοι Δαβίδ απέναντι στον πανίσχυρο Γολιάθ της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, για τον Δαβίδ στην Piazza della Signoria, που δημιούργησε ο Μιχαήλ Άγγελος ως άοπλο έφηβο της δημοκρατίας του λαού;

Τα κινήματα είναι σαν τα παλιρροιακά κύματα. Ανακατεύ-

ουν την ιστορία και τη μνήμη και ξαφνικά έρχονται στην επιφάνεια θραύσματα ιστορικής μνήμης εντοπισμένα στο χώρο της πόλης και τις πολιτικές τομές που την καθόρισαν. Έτσι, το σημερινό Firenze citta apperta στον εαυτό της και τον κόσμο, ενάντια στην απαγόρευση του Μπερλουσκόνι που κατέρρευσε μπροστά στο πλήθος των διαδηλωτών απ' όλη την Ευρώπη, αναδύεται μέσα από το ιστορικό βάθος της πόλης και των κατοίκων της. Η ταυτότητα του πολίτη της Φλωρεντίας είναι τιμητική: Siamo tutti Fiorentini, δηλαδή πολίτες μιας ανοιχτής πόλης που πάντοτε ανήκε στον κόσμο.

Παρ' ότι η μορφή της ιστορικής πόλης σχεδόν αποκρυσταλλώθηκε τον 16ο αι. η Φλωρεντία συνέχισε να ζει. Δοξάστηκε χάρη στις επιστημονικές ανακαλύψεις του Γαλιλαίου και της Ακαδημίας και έγινε γνωστή τον 19ο αι. για την ανοχή και τη φιλοξενία της ως κέντρο ενός φωτισμένου και προοδευτικού πόλου γύρω από τη Βιβλιοθήκη. Από το 1865 ως το 1871 υπήρξε πρωτεύουσα του νέου βασιλείου της Ιταλίας. Τότε έγιναν και στη Φλωρεντία οι χωρικοί μετασχηματισμοί που μετέτρεψαν τις ευρωπαϊκές ιστορικές πόλεις σε μεγάλα ή μητροπολιτικά κέντρα του 19ου και 20ού αι.

Όλους αυτούς τους αιώνες δεν σταμάτησε ποτέ να χτυπά στην πόλη η λαϊκή καρδιά της. Θα τη συναντήσουμε στο εργατικό κίνημα του 19ου αι., στους αντιφασιστικούς αγώνες και αργότερα, στη διάρκεια της Αντίστασης, στον παρτιζάνικο πόλεμο. Η αντιπολεμική πορεία του Ε.Κ.Φ. ξεκίνησε από την οδό Spartaco Lavagnini, συνδικαλιστή εργάτη, που δολοφονήθηκε το 1921 από τα «μαύρα πουκάμισα» και είχε επικεφαλής τους εργάτες της FIAT. Η Φλωρεντία έχει μεγάλη παράδοση και ζωντανές εμπειρίες κοινοτισμού από το Μεσαίωνα μέχρι σήμερα. Η ιστορία των «αγγέλων της λάσπης» είναι μια συγκλονιστική εμπειρία αυτοοργάνωσης και αλληλεγγύης. Όταν χτυπήθηκε από πλημμύρες το Ολτράνο, το 1966, χιλιάδες νέοι και νέες απ' όλο τον κόσμο προσέτρεξαν στη Φλωρεντία, έδωσαν βοήθεια στα θύματα της πλημμύρας και ανέλαβαν τη σωτηρία των βιβλίων της Εθνικής Βιβλιοθήκης και των έργων τέχνης.

Το Ολτράνο βρισκόταν το Νοέμβριο του 2003 εκεί, ένας τόπος που μπορεί να οδηγήσει τη συλλογική και την ατομική μνήμη των παλιών «αγγέλων της λάσπης» που προσέτρεξαν το Νοέμβριο του 2003, μαζί με τα παιδιά τους, ανανεώνοντας την παράδοση των Φλωρεντινών αγγέλων των μουσειών και του δρόμου.

Η Φλωρεντία υπήρξε πάντα ανοιχτή στον κόσμο, κέντρο διασταύρωσης πολιτισμών, πεδίο ανταλλαγής ιδεών και πολιτικών συγκρούσεων, ένα ξεχωριστό σημείο του ευρωπαϊκού χάρτη: ένας τόπος συνάντησης. Τόποι συνάντησης, λοιπόν, στην Ευρώπη και τον κόσμο και τόποι μνήμης. Το ΕΚΦ είναι ένας τόπος συνάντησης που αποκτά διαδοχικά ονόματα πόλεων γιατί οι πόλεις είναι τέτοιοι τόποι εδώ και αιώνες. Η Φλωρεντία είναι η κόρη της Γένοβας είπε ο Ανιολέτο, επικεφαλής του Φόρουμ της Γένοβας. Σ' αυτές τις μητέρες και τις κόρες του πολιτισμού γίνονται τα βήματα για έναν άλλο εφικτό κόσμο.

Σημειώσεις

1. Arendt Hanna, *The human condition*, Ελληνική μετάφραση: Στέφανος Ροζάνης, Γεράσιμος Λυκαρδόπουλος, Γνώση, 1986.
2. Halbwachs Maurice, *On collective memory*, Αγγλική μετάφραση: Lewis A. Coser, The University of Chicago Press, 1992.
3. Jacques Le Goff, *Histoire et Memoire*, Ελληνική μετάφραση: Γιάννης Καμπουρλής, Νεφέλη, 1998.
4. Mumford Lewis, *The City in History*, Penguin Books, last edition 1991.

Ενεργός Μνήμη

της **Λουκίας Μάρθα**, αρχιτέκτονας

Κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα στην ελευθερία της γνώμης και της έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό εμπεριέχει και την ελευθερία να εκφράζει τη γνώμη του χωρίς δυσμενείς συνέπειες, και την ελευθερία να ζητά, να δέχεται και να διαδίδει με κάθε τρόπο έκφρασης πληροφορίες και ιδέες, ανεξάρτητα από σύνορα.

Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα 1948, άρθρο 19

Η έννοια του πολιτικού κρατούμενου, του εξόριστου, του εκτοπισμένου ή ακόμη και του μάρτυρα απαντάται σε όλη την ιστορία της ανθρωπότητας από την εποχή του Σωκράτη, του Χριστού, του Γαλιλαίου ή του Έγκμونت

Μετά από έρευνα στα αρχεία της Διεθνούς Αμνηστίας στο Παρίσι, εντοπίσαμε μία σειρά τόπων εγκλεισμού πολιτικών κρατουμένων οι περισσότεροι από τους οποίους, για πολιτικούς λόγους, παραμένουν άγνωστοι και απροσπέλαστοι. Η μελέτη των χώρων αυτών αποδείχθηκε εξαιρετικά ενδιαφέρουσα διότι αποκαλύπτει τον τρόπο με τον οποίο η εξουσία χειρίζεται το χώρο έχοντας ως στόχο τη χειραγώγηση της μνήμης του εγκλείστου ώστε να επιτευχθεί η μεταμόρφωσή του μέσα από τη διαδικασία απώλειας της ιδεολογίας και κατ' επέκταση της συνειδήσής του. Χώροι μελετημένοι, χωρίς οπτικά ή ηχητικά ερεθίσματα είχαν ως αποτέλεσμα τη ρήξη της σχέσης του εγκλείστου με τον

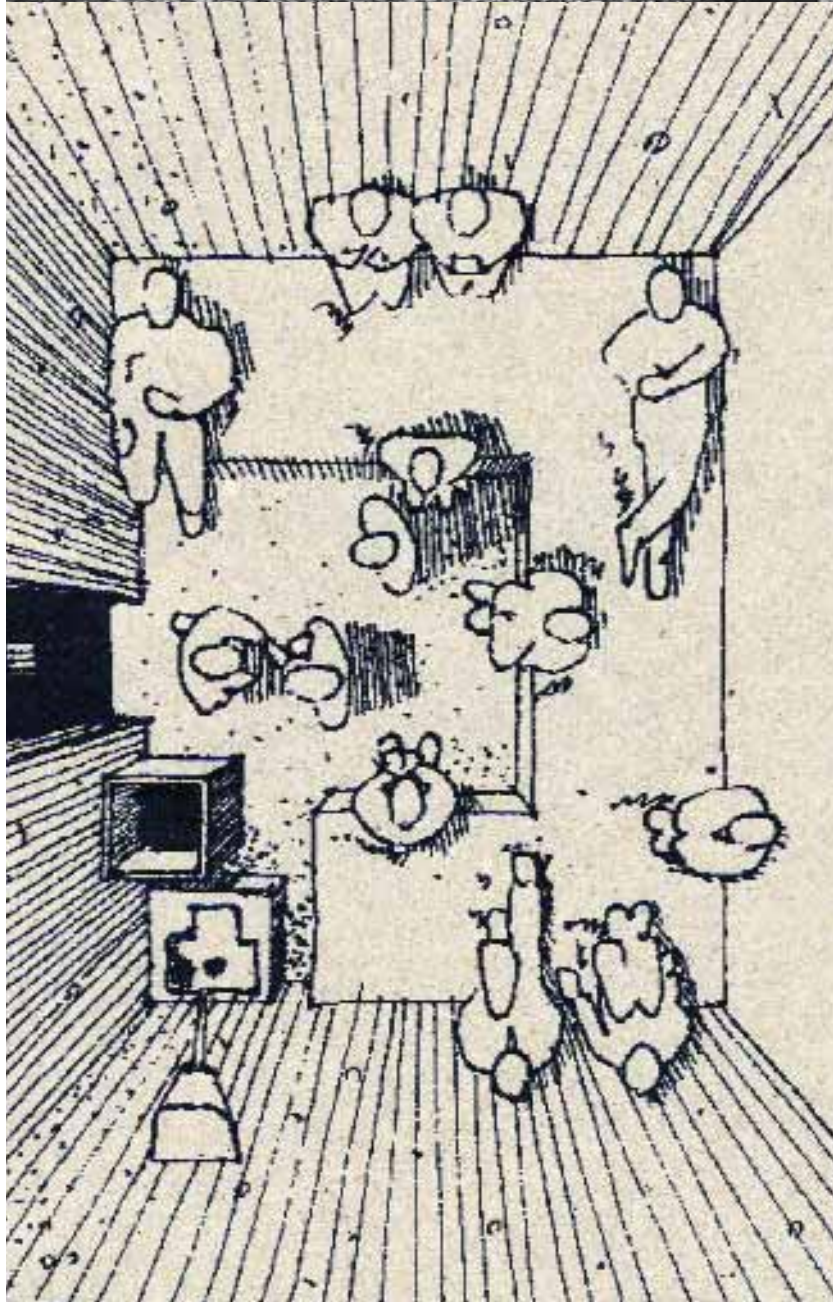

μέχρι σήμερα. Μηχανισμοί λήθης επινοούνται από τα έθνη όσον αφορά ιστορικά δραματικά γεγονότα, «ατυχήματα της ιστορίας». Οι κοινωνίες συχνά καταφεύγουν στην επινόηση συστημάτων, μέσω των οποίων θα προφυλαχθούν από άτομα με διαφορετική ιδεολογία από εκείνη του εκάστοτε καθεστώτος, στιγματισμένα ως ύποπτα, αιρετικά και επικίνδυνα, τα οποία συνειδητά απομονώνουν, με τη στέριση του δικαιώματος της ελευθερίας. Βασικός σκοπός όλων των συστημάτων είναι η διάλυση της προσωπικότητας του θύματος και όχι η ιδεολογική ανάνηψη. Χαρακτηριστική είναι η φράση του εισαγγελέα στη δίκη κατά του Α. Γκράμσι «πρέπει να εμποδίσουμε τη λειτουργία αυτού του εγκεφάλου». Η καταστολή αρχίζει με τη φυλάκιση, το βασανισμό και μπορεί να φτάσει μέχρι την εκτέλεση. Από το 19ο αιώνα η πολιτική της ιδεολογικής καταστολής έχει πάρει τέρστιες διαστάσεις διεθνώς, έχει εξαπλωθεί σε πολλές χώρες με διαφορετικά καθεστώτα και αγγίζει εκατομμύρια ανθρώπους.

εαυτό του, με την ταυτότητά του και ταυτόχρονα της σχέσης με το σώμα του και της σχέσης του σώματός του με το χώρο. Είναι φανερό ότι ακόμη και χωρίς σωματική βία, ο ψυχικός πόνος μπορεί να οδηγήσει το άτομο στο να γίνει ευάλωτο και τελικά να καμφθεί η αντίστασή του.

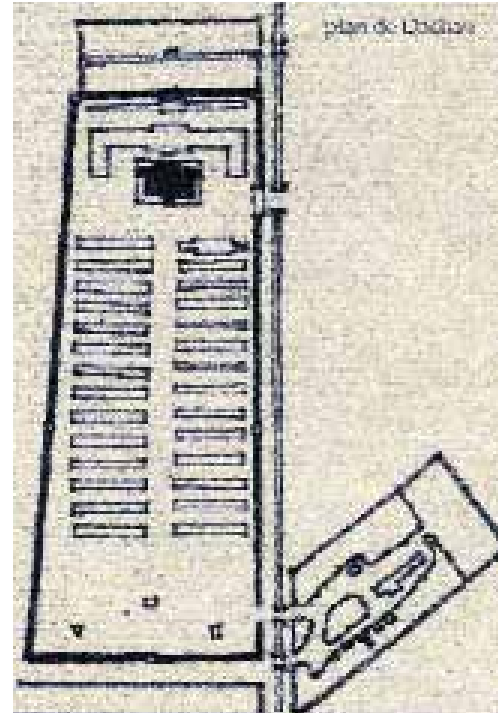
Κοινά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά διέπουν τα στρατόπεδα συγκέντρωσης τα οποία βασίζονται στην ψυχική και σωματική εξόντωση των κρατουμένων με κύριο ζητούμενο τον ηθικό εκβιασμό. Συχνά το πρόβλημα της χωροθέτησης του στρατοπέδου επιλύεται με την επιλογή ενός ερημικού νησιού όπου η απομόνωση εξασφαλίζεται με φυσικό τρόπο. Τα στρατόπεδα των ναζί (1933-1945) θα βρεθούν κοντά σε αστικά κέντρα σε απομονωμένους χώρους. Το Νταχάου (1933) θα βρεθεί σε κοντινή απόσταση από το Μόναχο, το Ράβενσμπρουκ (1939-1945) σε επαφή με βιομηχανική ζώνη (Siemens), και το Μαουτχάουζεν (1938) σε μικρή απόσταση από παρακαίμενο λατομείο. Στη Χίλη

μέση: Μνημείο της Εξορίας, Παρίσι, αρχιτέκτονας G. P. Pinguisson

(1973) τη λύση δίνουν υπάρχοντα στρατιωτικά στρατόπεδα, στάδια αλλά και η ασφαλής επιλογή των νησιών τα οποία μετατρέπονται σε φυλακές. Στην Κίνα (1953-1957), σημαντικός αριθμός στρατοπέδων βρίσκεται κοντά σε πόλεις, σε ορυχεία ή σε εγκαταλειμμένες αγροτικές εγκαταστάσεις (στρατόπεδο Anbei, στη Μογγολία), ενώ στο Βιετνάμ, στο Ανόι (1975-1977) θα επιλεγεί το ορφανοτροφείο Long Thang, μία αρχιτεκτονική τυπολογία κατάλληλη άλλωστε για εγκλεισμό.

Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις στις οποίες τόποι εξορίας δίνουν την εντύπωση οργανωμένων πόλεων οι οποίες μάλιστα αναπτύσσονται με την αύξηση του αριθμού των κρατουμένων, όπως στο στρατόπεδο του Μπούκνενβαλντ όπου φυλακίσθηκαν συνολικά 250.000 κρατούμενοι. Αρχικά περιλάμβανε μερικά κτίρια, αλλά στη συνέχεια εξελίχθηκε σε μια πόλη αρκετών εκταρίων με οδικό δίκτυο, εργοστάσια, διοικητικούς χώρους και κατοικίες. Το Νταχάου (1933) περιλάμβανε 36 μπλοκ σε αυστηρή παράλληλη διάταξη, διοικητήρια, νοσοκομείο, καθώς επίσης έναν ειδικά διαμορφωμένο χώρο με υψηλή ατμοσφαιρική πίεση,

για τη θανάτωση κρατουμένων από εσωτερική αιμορραγία. Η υπόγεια στοά κάτω από το λόφο του Κονστίν θα μετατραπεί σε στρατόπεδο συγκέντρωσης του Ντόρα-Μπτελμπάου (1943-1944). Η διευθέτηση του χώρου γίνονταν από τους ίδιους τους κρατούμενους καθώς δεν υπήρχαν κτίρια ή άλλες εγκαταστάσεις, με αποτέλεσμα να χάνονται έως και εκατό εξόριστοι κάθε ημέρα. Στον κατάλογο των κτιρίων που έχουν επιλεγεί για να στεγάσουν πολιτικούς κρατούμενους θα πρέπει να προστεθούν και τα ιστορικά κτίρια. Παράδειγμα αποτελεί ο μεσαιωνικός πύργος του Χέλμνο με περιβάλλοντα διαμορφωμένο χώρο 3 εκταρίων ο οποίος επίσης αποτέλεσε χώρο βασανιστηρίων 300.000 κρατουμένων από τους ναζί.

Δεν λείπουν όμως και οι περιπτώσεις όπου ο χώρος ως εργαλείο του μηχανισμού λήθης, δεν οριοθετείται γεωγραφικά. Με την επιλογή των μετακινούμενων στρατοπέδων διαμορφωμένων από εφήμερες ξύλινες κατασκευές οι επικριτές δεν θα μπορέσουν να βρουν στοιχεία των βιαιο-

δίπλα πάνω: Στρατόπεδο Άουσβιτς
δίπλα κάτω: Χώρος εγκλεισμού στο Βιετνάμ
δίπλα δεξιά: Κάτοψη του στρατοπέδου Νταχάου

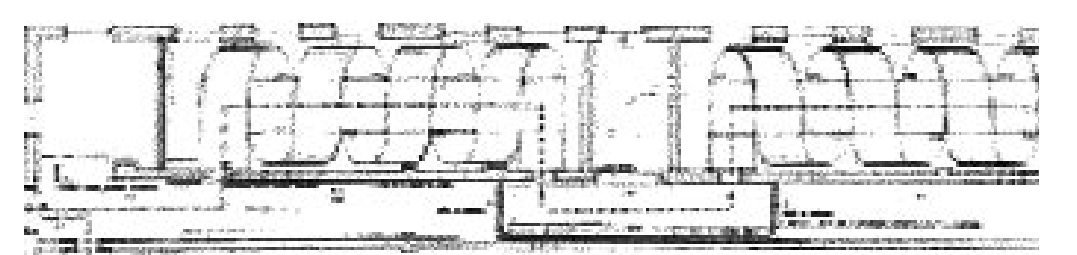
μέση: Χώρος-μνημείο αφιερωμένος στα θύματα της Ιταλίας στο Άουσβιτς, Studio BBPR

πραγίων αλλά ούτε και των ιδίων των κρατουμένων. Πλήρης η επιδιωκόμενη μυστικότητα με χαρακτηριστικά παραδείγματα το στρατόπεδο στο Tiensin στην Κίνα και εκείνο στο Μπέλζεκ στην Πολωνία όπου οι Γερμανοί ναζί προκείμενο να διαγράψουν κάθε είδους ίχνος του χώρου αφού τον κατέστρεψαν στη συνέχεια φύτεψαν στον τόπο ένα πευκοδάσος.

Σε όλες ανεξαιρέτως τις περιπτώσεις τα υλικά κατασκευής ήταν ευτελή. Η εικόνα του στρατοπέδου στο Long Thang, διαστάσεων 30 μ. x 15 μ. με δικλινή στέγη από τοίχο και δάπεδο από χώμα, αν και η πρώτη χρήση του ήταν ορφανοτροφείο, παραπέμπει σε αποθήκες. Οι χώροι στους οποίους διέμεναν οι κρατούμενοι διατάσσονται σε δύο επίπεδα, το ισόγειο ήταν κτισμένο με τούβλα ενώ ο όροφος ήταν ξύλινος. Η εσωτερική διάταξη ιδιαίτερα στενή περιλάμβανε τον προθάλαμο, και τον κυρίως χώρο στον οποίο βρίσκονταν τα κρεβάτια. Οι εσωτερικοί τοίχοι ήταν επενδυμένοι με ψάθες διακοσμημένες με σχέδια σε κόκκινο χρώμα, δίνοντας την αίσθηση ενός μελετημένου αισθητικά χώρου. Αντίθετα από τα προηγούμενα, εδώ ο χώρος

στο ιδεόγραμμα του λαβυρίνθου και στο μύθο του Μινώταυρου-συμβόλου τυραννίας και «φόρου αίματος» που το ακολουθεί.

Εκτός όμως από την ανάδειξη των χώρων εγκλεισμού και εξορίας, φόρος τιμής έχει αποθεθεί στους αγανιστές και με μνημεία ενταγμένα στον αστικό ιστό των πόλεων. Μία από τις πλέον επιτυχημένες περιπτώσεις είναι το μνημείο της εξορίας στο Παρίσι σχεδιασμένο το 1962 από τον αρχιτέκτονα G. P. Pinguisson, το οποίο επιτυγχάνει να προκαλέσει έντονα συναισθήματα που δεν απέχουν και πολύ από εκείνα που προκαλεί η επίσκεψη στους αντίστοιχους χώρους. Πρόκειται για μια διαδρομή που ολοκληρώνεται σε δυο φάσεις: Η φάση της σιωπής, που επιτελείται με την κατάβαση μίας κλίμακας που οδηγεί στο μνημείο μεταφέροντάς μας σταδιακά από το ηχηρό περιβάλλον της πόλης στο σιωπηλό χώρο του μνημείου. Η φάση της αποξένωσης προκαλείται μέσω του στενού αδρού μεταβατικού χώρου, ζώντων και νεκρών, ενώ το στοιχείο του νερού, έντονο σύμβολο του χρόνου καθορίζει το χώρο.

εγκλεισμού αποτελεί χώρο στοχασμού και αυτοσυγκέντρωσης, αποτελώντας ένα θετικό όργανο αναμόρφωσης.

Παράλληλα με τις μαρτυρίες κρατουμένων, οι χώροι κράτησης αποτελούν ιστορικά τεκμήρια και διατηρούν ζωντανή τη μνήμη. Η ανάδειξή τους σε χώρους μουσειακούς οφείλει να αποτελέσει αντικείμενο σημαντικής προβληματικής καθότι πολύ απέχουν από ένα συνηθισμένο μουσειακό χώρο. Πρόκειται για χώρους στιγματισμένους από την ιστορία όπου ανακαλούνται μνήμες έντονες και η συναισθηματική φόρτιση που προκαλείται συχνά υπερχειλίζει.

Από τις λίγες περιπτώσεις αξιόλογης αντιμετώπισης τέτοιων χώρων είναι η προστασία και η ανάδειξη του στρατοπέδου του Φόσολι στην Ιταλία που αποτέλεσε αντικείμενο αρχιτεκτονικού διαγωνισμού το 1973. Οι βραβευμένες προτάσεις αντιμετωπίζουν την ανάδειξη του χώρου με διαφορετικούς τρόπους. Άλλοτε η διατήρηση της μνήμης προτείνεται μέσα από την πλήρη ανακατασκευή του στρατοπέδου στην αρχική του μορφή, και τη δημιουργία ενός σημαντικού πάρκου συνδεδεμένου οργανικά με το αστικό κέντρο (μελέτη του αρχιτέκτονα L. Belgiojoso). Τη χρήση συμβολικών στοιχείων ενταγμένων σε αρχιτεκτονικές κατασκευές ή στη διαμόρφωση ελεύθερων χώρων προτείνει η μελέτη του R. Maestro, με κυρίαρχη αναφορά

Ένας χώρος-μνημείο αφιερωμένος στα θύματα της Ιταλίας στο Άουσβιτς σχεδιασμένο από τους αρχιτέκτονες Studio BBPR δημιουργείται από μια ευθύγραμμη διαδρομή στο μπλοκ 21 του στρατοπέδου, χρησιμοποιεί την εναλλαγή έντονου φωτός και σκιάς, και μέσα από ανοίγματα ανακαλεί σχηματικά τους όγκους των άλλων μπλοκ. Η αντίσταση όμως κατά της βίας και ο αγώνας για την ελευθερία δεν είναι αποκλειστικά εθνική υπόθεση κάθε χώρας. Δυστυχώς και η Ελλάδα έχει να επιδείξει πολυάριθμους και σημαντικούς τέτοιους χώρους όπως η Μακρόνησος. Πρόκειται περί οικουμενικής διεκδίκησης και η πρόταση να συνδεθούν οι κάθε μορφής προσπάθειες ανάδειξης αυτών των τόπων με στόχο την ενεργοποίηση της συλλογικής μνήμης διεθνώς, θα πρέπει να αντιμετωπιστεί με ιδιαίτερη προσοχή. Η σύγχρονη τεχνολογία και κυρίως το διαδίκτυο θα μπορούσε να συμβάλει σε αυτήν την κατεύθυνση ώστε να αποτελέσουν ένα ενιαίο σύνολο –ενεργό δίκτυο–, μία διαρκή υπόμνηση κατά του αποτροπισμού και της φρίκης.

Σημείωση

1. Το άρθρο αποτελεί τμήμα έρευνας (1994) στα αρχεία της Διεθνούς Αμνηστίας στο Παρίσι, στην Ecole Speciale d'Architecture, υπό την επίβλεψη του Paul Virilio, σε συνεργασία με τον αρχιτέκτονα Frank Fauvet.

Μακρόνησος: Ιστορικός τόπος - Ιστορική μνήμη

της **Ρένας Λευκαδίτου**, αρχιτέκτονας

Δεν αρέσει φαίνεται στους λαούς να θυμούνται την ιστορία τους. Ιδίως όταν η ιστορία αυτή αναδεικνύει πλευρές οδυνηρές και δυσάρεστες...

Φίλιππος Ηλιού

Πόσο είναι αλήθεια γνωστό, ιδιαίτερα στους νέους πως η Μακρόνησος ήταν ένα φασιστικό στρατόπεδο κτηνώδους

καταπίεσης και βασανισμών, το οποίο οργανώθηκε από τους Άγγλους αποικιοκράτες και τους ντόπιους υπηρέτες τους, και λειτούργησε σε μια εποχή όπου, η παγκόσμια κοινή γνώμη δεν έχει ακόμα συνέλθει από την αποκάλυψη όλης της φρίκης των χιτλερικών στρατοπέδων; Πόσο είναι γνωστό, ότι ανάμεσα στους εκατό περίπου χιλιάδες ανθρώπους που πέρασαν από το κολαστήριο της

Μακρονήσου και επέζησαν, (πολλοί δεν τα κατάφεραν), οι περισσότεροι ήταν αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης, άνθρωποι της διάνοησης, ο ανθός της ελληνικής κοινωνίας, που αργότερα διακρίθηκαν σε όλους τους τομείς της Επιστήμης, της Τέχνης, της λογοτεχνίας, των κοινωνικών αγώνων και της Πολιτικής; Ο Ρίτσος, ο Θεοδωράκης, ο Δαγκλής, ο Μακρής, ο Ιμβριώτης, ο Λουντέμης, ο Κατράκης, ο Μαχαίρας, ο Γαβριηλίδης, η Ιμβριώτη, η Αποστολοπούλου, έρχονται πρόχειρα στο νου, ανάμεσα από τους ευρύτερα γνωστούς... Και όλοι αυτοί υπέστησαν την πιο άγρια ψυχική, πνευματική και σωματική καταπίεση για να αρνηθούν, τον εαυτό τους και το πιστεύω τους... Δεν είναι ο τόπος να αναλυθεί γιατί χρειάστηκε τόσο πολύς χρόνος για να ξεπεραστεί το σύμπλεγμα ενοχής και να φτάσει το Κράτος να αναγνωρίσει τη Μακρόνησο ως Ιστορικό Τόπο. Η αναγνώριση έγινε το 1989 με απόφαση

δίπλα μέση: Κτιριακό συγκρότημα στο ΣΦΑ, 1992

δίπλα κάτω: Γενική άποψη του Β' Στρατοπέδου

μέση: Μακρόνησος ως στρατόπεδο συγκέντρωσης (από το βιβλίο Ιστορικό τοπίο και ιστορική μνήμη, Το παράδειγμα της Μακρονήσου, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2000)
κάτω: Γ' Στρατόπεδο. Το Θέατρο

του ΥΠΠΟ όταν Υπουργός ήταν η Μελίνα Μερκούρη. Με την απόφαση χαρακτηρίζεται ως Ιστορικός Τόπος ολόκληρο το νησί «γιατί έχει σημαδέψει την ιστορία της νεώτερης Ελλάδας, γιατί αποτελεί χώρο μνήμης, όχι μόνο για αυτούς που έζησαν όλη τη φρικαλεότητα της περιόδου 1946-1953, αλλά για όλους τους Έλληνες και κυρίως για τις νέες γενιές...». Χαρακτηρίζονται επίσης «ως ιστορικά διατηρητέα μνημεία όλα τα κτίρια των στρατοπέδων της Μακρονήσου...». Πέρασαν άλλα δεκαπέντε ολόκληρα χρόνια...

Στη δεκαετία του 1990, με τη φροντίδα μιας Ομάδας Εργασίας (Ο.Ε) τεχνικών, κύρια αρχιτεκτόνων, εκπροσώπων φορέων και εκπροσώπων των ΥΠΠΟ και ΥΠΕΧΩΔΕ η οποία συστάθηκε από τα δύο Υπουργεία, με χρήματα που εξασφάλισε και με μελέτες, επιβλέψεις και εργολαβίες που έκανε το τελευταίο, έγιναν κάποιες στοιχειώδεις παρεμβάσεις στο νησί. Πρόκειται: αρχικά για τη βελτίωση και εντέλει την επέκταση και ανακατασκευή της διαλυμένης προβλήτας, του Α' στρατοπέδου, τη βελτίωση της βατότητας του δρόμου που συνδέει το λιμάνι και του κεντρικού δρό-

μου που συνδέει όλα τα στρατόπεδα, καθώς και την ανακαίνιση δύο κτιρίων επίσης στο Α' Στρατόπεδο, του ετοιμόρροπου Θεάτρου και του κτιρίου των «αρτοκλιβάνων». Καθώς και για την επισκευή ενός από τα πολλά πανομοιότυπα ισόγεια κτίρια του Β' στρατοπέδου, του «Κουρείου». Παράλληλα η Ο.Ε στην προσπάθεια ανάδειξης του Ιστορικού Τόπου, με την ενίσχυση του ΤΕΕ και του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ, και του ΥΠΕΧΩΔΕ εξέδωσε αρχικά ένα μικρό δίγλωσσο λεύκωμα, και αργότερα οργάνωσε στην αιθουσα τελετών του ΕΜΠ δύο εκδηλώσεις, μια ημερίδα και μια διημερίδα (1993 και 1998) με μεγάλη επιτυχία, με τη συμμετοχή Ιστορικών, Ψυχολόγων, καθηγητών και πολλών αγωνιστών της Μακρονήσου και εξέδωσε τα Πρακτικά τους. Σημαντική συνέχεια στην απόφαση προστασίας της Μακρονήσου αποτελεί ασφαλώς το Διάταγμα των χρήσεων γης, η αναγκαιότητα του οποίου είχε επισημανθεί από το πρώτο πόρισμα της Ο.Ε το 1992. Το Δ/γμα συντάχθηκε από το ΥΠΕΧΩΔΕ το 1995 και υπογράφηκε από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Το Διάταγμα είναι σημαντικό, γιατί απαγορεύει σε ολόκληρο το νησί, οποιαδήποτε χρήση δεν συνάδει με την ανάδειξη και λειτουργία του Ιστορικού Τόπου.

Ωστόσο, αν και έχουν περάσει σχεδόν 10 χρόνια από την υπογραφή του Διατάγματος αυτού, ο σημερινός επισκέπτης της Μακρονήσου είναι αδύνατον να αντιληφθεί ότι βρίσκεται σε προστατευόμενο Ιστορικό Τόπο. Ακόμα, κι αν η γνώση των γεγονότων που εξελίχθηκαν εκεί, ή ο απόηχος κάποιων αφηγήσεων οδηγεί τα βήματά του, ο σημερινός περιηγητής των στρατοπέδων της Μακρονήσου, δεν βοηθιέται στην αναγνώριση του λειτουργιών τους, δεν έχει καμία πληροφόρηση για το πού ήταν τι. Εντυπωσιάζεται ασφαλώς από τον εξαιρετικά μεγάλο αριθμό ερειπίων κτιρίων και κτιριακών συγκροτημάτων, όλων υπό κατάρρευση, όλων στο έλεος κατασικών και βοσειδών. (Όλων κρηγυμένων ως ιστορικά διατηρητέα Κτίρια...). Εντυπωσιάζεται από τον πολύ μεγάλο αριθμό των βοσκών και των ζώων τους, που αμφότεροι λυμαινούνται το νησί, τα

πάνω: Επισκευασμένο κτίριο αρτοκλιβάνων (από το βιβλίο Ιστορικό τόπιό και ιστορική μνήμη, Το παράδειγμα της Μακρονήσου, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2000)

κτίρια, τον Ιστορικό Τόπο και μαζί με αυτά, την ικανότητα της χώρας να σεβαστεί την Ιστορία και τους Νόμους της. Η Μακρόνησος δεν αποτελεί ασφαλώς τον μοναδικό εγκαταλειμμένο Ιστορικό Τόπο. Ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, όπου η καταστροφή του προϊστορικού οικισμού ΖΑΓΓΑΝΙ και του τόπου της Ιστορικής Μάχης του Μαραθώνα, αλλά και η πρόθεση καταστροφής του αρχαιολογικού χώρου του Μακρυγιάννη, (όλα για το καλό μας!), σέρνουν ένα γενικότερο έλλειμμα κουλτούρας. Ωστόσο η απαίτηση υλοποίησης του θεσμικού πλαισίου για την ανάδειξη του Ιστορικού Τόπου της Μακρονήσου παραμένει ως χρέος του κράτους, σε όλους αυτούς που δοκιμάστηκαν και μαρτύρησαν εκεί, αλλά και ως υποχρέωση διατήρησης της συλλογικής Μνήμης του λαού για την Ιστορία του.

Η απομάκρυνση των βοσκών και των ζώων τους, (με μετεγκατάσταση, αποζημίωση και αναγκαστική έξωση), καθώς και όλων των παρόντων οικιστών, που τελευταία ξεφυτρώνουν σαν μανιτάρια, αποτελεί ασφαλώς το πρώτο βήμα για την οποία σοβαρή προσπάθεια τήρησης των

Νόμων. Αν πρώτα δεν απαλλαγεί το νησί από όλους τους αυθαίρετους οικιστές, τους βοσκούς και τα ζώα, η καταγραφή επιθυμητών και απαραίτητων ενεργειών για την ανάδειξη του Ιστορικού Τόπου της Μακρονήσου, είναι ενέργεια άσκοπη και αναποτελεσματική.

Με αυτή λοιπόν την προϋπόθεση, θα αναφερθούν κάποιες από τις επόμενες ενέργειες που κρίνονται απαραίτητες:

– Με ευθύνη των δύο συναρμόδιων Υπουργείων, (ΥΠΠΟ και ΥΠΕΧΩΔΕ), που θα καλύπτουν τα λειτουργικά έξοδα, συγκρότηση ενός Φορέα για τη διαχείριση της διάσωσης και ανάδειξης του Ιστορικού Τόπου, με εκπροσώπους τους, και εκπρόσωπους Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων (ΕΜΠ, ΕΚΠ), Επιστημονικών φορέων, (ΤΕΕ, ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ, ICOMOS) και της ΠΕΚΑΜ.²

– Εγκατάσταση φυλάκων για την προστασία του χώρου.
– Καθαρισμός και βελτίωση της βατότητας του δρόμου που οδηγεί στα στρατόπεδα.

– Οριοθέτηση και σήμανση των στρατοπέδων και των διάφορων λειτουργιών τους.

– Καθαρισμός των στρατοπέδων και των δρόμων που οδηγούσαν στις διάφορες λειτουργίες τους. Ιδιαίτερα του δρόμου που οδηγεί στο Θέατρο κάθε στρατοπέδου.

– Καθαρισμός των θεάτρων και επισκευή εκείνων του Β και του Γ στρατοπέδων, καθώς και του χώρου του Θεάτρου γυναικών. (το Θέατρο του Α΄ μετά την επισκευή του έχει μετατραπεί σε στάνη...). Με την επισκευή των θεάτρων θα είναι δυνατή η οργάνωση Πολιτιστικών εκδηλώσεων, που να συνάδουν με την Ιστορία του νησιού.

– Αξιοποίηση του κτιρίου των «αρτοκλιβάνων», με την οργάνωση Μουσείου, έκθεσης φωτογραφιών χειροτεχνημάτων, καλλιτεχνικών έργων, βιβλίων Ποίησης και Λογοτεχνίας και γενικά παράθεση υλικού που γράφτηκε ή εμπνεύστηκε από τη ζωή των εκτοπισμένων στο νησί, ώστε να δίνεται στον επισκέπτη σφαιρική εικόνα των συνθηκών της ζωής τους.

– Ένταξη του Ιστορικού Τόπου στα εκπαιδευτικά προγράμματα του Υπουργείου Παιδείας και οργάνωση σχολικών επισκέψεων στο νησί, ώστε να γίνει γνωστή στους νέους η πραγματική ιστορία του.

– «Αδελφοποίηση» με άλλους Ιστορικούς χώρους της χώρας και άλλων χωρών.

– Επισκευή κάποιων κτιρίων, για την καλύτερη λειτουργία του ως Ιστορικού Τόπου.

Τι θα γίνει τελικά με τη Μακρόνησο, δεν είναι γνωστό, μα επισημαίνεται ότι είναι ντροπή, για την ίδια τη χώρα μας, ένας κηρυγμένος Ιστορικός Τόπος, με ειδικό Δ/γμα χρήσεων γης, να παραμένει έρμαιο κάθε τυχοδιωκτισμού και συγκρώνων να ψηφίζονται και νέοι Νόμοι όπως ο 3028/2002 «για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», όπου το Αρ3, που αναφέρεται στη διατήρηση και την αποτροπή της καταστροφής, της αλλοίωσης και κάθε βλάβης των αρχαιολογικών και ιστορικών τόπων, προβλέπει και ότι: «Η προστασία των μνημείων, αρχαιολογικών χώρων και ιστορικών τόπων, περιλαμβάνεται στους στόχους οποιουδήποτε επιπέδου χωροταξικού αναπτυξιακού και πολεοδομικού σχεδιασμού...». (!)

Σημειώσεις

1. Από την ομιλία του Φίλιππου Ηλιού στην Πρώτη ημερίδα με θέμα «Μακρόνησος – Ιστορικός Πολιτιστικός Τόπος». Ε.Μ.Π., Απρίλιος 1993.

2. Πανελλήνια Ένωση Κρατουμένων Αγωνιστών Μακρονήσου.

Μνημονικές διαδράσεις ως πρακτικές σύγχρονης τέχνης στην πόλη

του **Πάνου Κούρου**, αρχιτέκτονα-εικαστικού, επίκ. καθηγητή Πανεπιστημίου Πατρών

Η μνήμη είναι ένα είδος αντι-μουσείου: δεν εντοπίζεται στο χώρο
Michel de Certeau

Διαπιστώνει κανείς σήμερα, στο γύρισμα του αιώνα, ένα νέο ενδιαφέρον για τα ζητήματα της μνήμης σε κάθε πτυχή του πολιτισμού: στις καλλιτεχνικές πρακτικές και στην αρχιτεκτονική, στη λογοτεχνία και στον κινηματογράφο, σε δημόσιες εκδηλώσεις και καθημερινές συμπεριφορές. Οι έννοιες της μνήμης, του αρχείου, των μνημείων και της διατήρησης των ιχνών του πολιτισμού βρίσκονται στο επίκεντρο των θεωρητικών και καλλιτεχνικών αναζητήσεων. Η νοσταλγία της μνήμης και η υπερχρήση των αρχείων, μουσείων και μνημείων σχετίζεται ασφαλώς με αυτό που ο Βιρλίιο έχει χαρακτηρίσει «μόλυνση του πραγματικού χρόνου»,¹ αναφερόμενος στην αφόρητη εξάρτηση από το παρόν, στο συνεχώς οριζόντια επίκαιρο που επιφέρουν οι τηλε-τεχνολογίες και ο πολιτισμός της άμεσης επικοινωνίας. Η έννοια της «επινοημένης νοσταλγίας» εμφανίζεται σήμερα για να χαρακτηρίσει σύγχρονα φαινόμενα πολιτικής της μαζικής κατανάλωσης σε σχέση με τη διάρκεια και την ιστορία.² Μορφές διαφήμισης επενδύουν το παρόν με δόσεις φανταστικών παρελθόντων, έτσι ώστε οι άνθρωποι να δημιουργούν εμπειρίες απώλειας, να νοσταλγούν πράγματα που ποτέ δεν έχασαν.

Στην βαρακύβιας μνήμης εποχή της πληροφορικής παραγωγής, η μνήμη μοιάζει να αναζωπυρώνει την ανάγκη για το αυθεντικό, το μοναδικό, το διατηρητέο. Σ' αυτό στοχεύει η πολιτική της μνήμης από το κράτος-έθνος, που συνδέει την κατασκευή της τοπικότητας με την αναπαραγωγή εθνικά αρμόζουσας νοσταλγίας, επετείων και μνημείων. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, τα γεγονότα στην πρόσφατη διεθνή σκηνή, όπως η επανένωση της Γερμανίας, η ιστορία του Ολοκαυτώματος, η πώση της Σοβιετικής Ένωσης, δημιούργησαν τις δύο τελευταίες δεκαετίες μια πρωτοφανή κινητικότητα για τη δημιουργία ενός πλήθους νέων μουσείων και μνημείων ανά τον κόσμο. Πολλά από αυτά αποτελούν επίσημες πολιτικές μνήμης από το κράτος, υλοποιημένες μέσω αρχιτεκτονικών αναθέσεων. Ωστόσο, οι πιο ενδιαφέρουσες προτάσεις μνημείων προέρχονται από καλλιτέχνες που, αφομοιώνοντας την εννοιολογική και χωρική παράδοση των μεταπολεμικών κινημάτων τέχνης, επικεντρώνουν μια κριτική επανεξέταση των σχέσεων της μνήμης με τη μίμηση, την εξουσία, την ηθική. (βλ. εδώ τα «αντιμνημεία» του Jochen Gerz και του Hans Haacke)

Φθορά και νοσταλγία της μνήμης είναι φθορά και νοσταλγία των αμεγάλων αφηγήσεων» (Lyotard) που μπορούν να κινητοποιούν αυθόρμητα τη μνήμη. Η εξασθένηση των δεσμών συλλογικής μνήμης αναφέρεται στη δημόσια

σφαίρα και στις αφηγήσεις εκείνες που άλλοτε ενεργοποιούσαν τις υλικές δομές της πλατείας, της εκκλησίας, κλπ. Οι παγκόσμιες πολιτισμικές διαδράσεις, τα δίκτυα επικοινωνίας, οι μετακινήσεις πληθυσμών δημιουργούν μια νέα έννοια κοινότητας, υβριδική και υπερεθνική. Η κατασκευή «νέων τοπικότητων», δηλαδή δομών συναισθήματος και μνήμης στα σημερινά πολύ-εθνοτικά, απο-εδαφικοποιημένα αστικά τοπία, απαιτούν νέα αισθητικά παραδείγματα συλλογικότητας και συμμετοχής. Μια από τις πιο ελπιδοφόρες μετατοπίσεις της σύγχρονης τέχνης είναι η επανάκτηση του δημόσιου χαρακτήρα, η δημιουργία συλλογικών μορφών φαντασίας που μπορούν να σκηνοθετούν δράσεις. Το ζήτημα του «εκδημοκρατισμού» της μνήμης τίθεται για πρώτη φορά από την τέχνη ως (αισθητική) διάδραση πολλαπλών εκδοχών του παρελθόντος από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και άτομα.³

Η μεγάλη ευρωπαϊκή παράδοση της δημόσιας μνημειακής τέχνης ταυτίστηκε με την ιδεολογική προβολή της επίσημης ιστορικής μνήμης, αναπαράγοντας μια διαχρονική και αναλλοίωτη εθνική ταυτότητα. Στη συνέχεια, η μοντέρνα αφηγημένη γλυπτική, όπως εξαπλώθηκε μετά τον πόλεμο στις δημόσιες πλατείες και τα αθρία των αμερικανικών και ευρωπαϊκών πόλεων, επέβαλε τη ρητορική της ατομικής έκφρασης στο δημόσιο χώρο. Χρησιμοποίησε το χώρο της πόλης ως προέκταση του χώρου του μουσείου, δημιουργώντας μια δημόσια τέχνη αυτόνομων αντικειμένων, ερμητική, διακοσμητική, αποκλεισμένη από κοινωνικά και μνημονικά συμφραζόμενα. Με την εισβολή της τέχνης στο χώρο, το χρόνο και την τεχνολογία, κατά το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα, η πραγματική και πληροφοριακή πόλη έγινε το πεδίο ανάπτυξης μιας νέας παράδοσης κριτικών και αντι-μνημειακών έργων, με έμφαση στα κοινά μνημονικά και μυθοποιητικά υποστρώματα του αστικού τοπίου (Alan Sonfist, Agnes Denes, Charles Simonds, κ.ά.), στην κριτική αποδόμηση των ιδεολογικών μηχανισμών των θεσμών μνήμης σε σχέση με την τέχνη (Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης του Marcel Broodthaers, Μουσείο, Διαχειριστές συνειδησης του Hans Haacke, Daniel Buren, κ.ά.), στη διε-

ρεύση της αισθητικής του αρχείου και της κοινωνικής μνήμης της φωτογραφίας (Bernd και Hilla Becher, Gerhard Richter) και στις κατασκευές μνήμης από τα μίντια (Muntadas).

Αποδεσμευμένη από τις αναθέσεις, σήμερα η δημόσια τέχνη είναι η τέχνη της ανταλλαγής, της συνάντησης, της συμμετοχής. Συνδέεται με τις νεότερες καλλιτεχνικές έρευνες των σημείων επαφής έργου και θεατή, όπως και με τη διευρυμένη σύλληψη της in situ τέχνης ως τέχνης των διανθρώπων δράσεων.⁴ Οι τρόποι αισθητικής σημείωσης της ιστορίας, και κυρίως η κατασκευή νέας μνήμης παράγονται από έναν ενεργοποιημένο νοητικό χώρο που ανοίγεται προς τον άλλον. Μέσα στην πόλη, αλλά και στα αλληλεπιδρώντα πεδία της οικονομίας και των μίντια, οι καλλιτεχνικές δράσεις θέτουν νέα ερωτήματα γύρω από τις κοινωνικές και πολιτικές (κατα)χρήσεις της μνήμης την εποχή της παγκοσμιοποίησης, το ζήτημα της καλλιτεχνικής τεκμηρίωσης της πραγματικότητας,⁵ τις συγκρούσεις προσωπικής και συλλογικής μνήμης, τη δυνατότητα της λήθης.

Μεταφορά χώρου για τη μνήμη δεν είναι το ιστορικό κτίσμα, αλλά το ερείπιο, ένα ασταθές, εφήμερο κολλάζ επάλθλων αισθητοποιήσιμων στιγμών· όχι το άγαλμα, αλλά το γκράφιτι με το άγαλμα. Η διαδικασία της ανάμνησης είναι αναδόμηση περιεχομένων, μνήμη της μνήμης. Δεν ανακαλούμε ποτέ αυτούσια κομμάτια παρελθόντος, αποθηκευμένα σε «δωμάτια» μνήμης, αλλά η ανάκληση είναι ήδη μια ανακατασκευή, μια δυναμική διαδικασία, που εξαρτάται από τις περιστάσεις του παρόντος.⁶ Δεν υπάρχει τόπος που να μπορεί να δέχεται τη μνήμη ως διάρκεια, ως σταθερό γεγονός. Γι' αυτό η μνήμη δεν μπορεί να εμφανίζεται στην πόλη με μνημειακή μορφή. Ο εφήμερος χαρακτήρας του συμβάντος προσδίδει ξανά στο μνημνεύσιμο τη ρευστότητα και το παιχνίδι εναλλαγής μνήμης και λήθης, παρουσίας και απουσίας, προσωπικού και συλλογικού.

Καλλιτεχνικά συμβάντα και δράσεις στην πόλη κατασκευά-

ΕΠΙΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΞΩΤΕΡΟ ΚΑΙ ΕΦΘΗΝΕΙΟΝ

Ήλθεν μετά μνηστήρων οίκον της κατ' ο' Τύχην γής & γένος Ήσθης: Μετ' ούς, έπει 72, διατράν μετ' ού νείσ που μνηστούσ παρ' την διαταλάμα Σύλας και Κωζών, κατέτασ δαδ' ούσ που & θύσας γένος Ήσθης.

ζουν νέα συλλογική μνήμη, συσχετίζοντας αφηγήσεις (προσωπικές ή συλλογικές) και ασυνήθιστες εικόνες με το χώρο: αυτή η δομημένη σύνδεση αφήγησης και χώρου είναι ήδη μια *μνημοτεχνική*, ένας τρόπος επιτέλεσης της γνώσης διαμέσου της φαντασίας.⁷ Κενόι χώροι της πόλης, όπως για παράδειγμα τα εσωτερικά των Λουτρών Παράδεισος στη Θεσσαλονίκη, ή όπως μια μεσοτοιχία πολυκατοικίας του Ψυρρή, μπορούν να λειτουργούν ως τόποι που δέχονται προσωπικές και δια-προσωπικές μνήμες, όχι για να τις «διατηρήσουν», αλλά για να τις ανακατασκευάσουν με συνεχείς ανθρώπινες διαδράσεις τοπικά και υπεριοπικά.⁸

Πάνω στο σβήσιμο των τόπων και συμβόλων της επίσημης μνήμης, η Sophie Calle υφαίνει ένα λεπτόπλοκο ιστό από μνημονικές ίνες του παρόντος, στις περιοχές γειτνίασης της προσωπικής και συλλογικής μνήμης. (Αναμνήσεις από το Ανατολικό Βερολίνο, 1996). Στους άδειους χώρους που έχουν προκύψει από την καθαίρεση των μνημείων και συμβόλων του κομμουνιστικού καθεστώτος, μετά την πτώση του τείχους, στο Βερολίνο, προσθέτει τις προσωπικές αφηγήσεις των περαστικών και περιόικων, γι' αυτό που λείπει: το ίνκος της επίσημης μνήμης που έφυγε, γίνεται καταλύτης ενεργοποίησης μιας προσωπικής, ασταθούς ανάμνησης: αφηγηματική «αποκατάσταση», που κτίζοντας με λάθη, κενά, παρορμήσεις της στιγμής, φανερώνει τους απρόβλεπτους, φαντασιακούς τόπους της μνήμης.

Προβάλλοντας εικόνα και ήχο από προσωπικές εξομολογήσεις των γυναικών που υπήρξαν θύματα οικιακής βίας, πάνω στον ιστορικό πύργο του Δημαρχείου της Κρακοβίας, το 1996, ο Krzysztof Wodiczko «αφαιρεί» από τις όψεις των δημοσίων μνημείων την επίσημη ρητορική της μνήμης, δημιουργώντας νέες σημασίες, που θέτουν υπό ερώτηση τις σχέσεις μνήμης και πολιτικής, δημόσιου και ιδιωτικού χώρου, και που στη συνέχεια επιζούν στη μνήμη των επισκεπτών («μνημονικές προβολές»). Στο έργο Alien

Staff (1992) συνεργάζεται με τους μετανάστες, τους ανθρώπους «κωρίς ιστορία», σχεδιάζοντας το «μπαस्तούνι του Ξένου», ένα μέσο δημιουργίας κοινωνικού χώρου επαφής στην πόλη, που εμπεριέχει ντοκουμέντα προσωπικής μνήμης (αντικείμενα, βίντεο, κ.ά.), αφηγείται ιστορίες και που ο κάτοχός του περιφέρει στους δρόμους ως «ένα δεύτερο εαυτό». Σε πιο ανοιχτές, απρόβλεπτες διαπροσωπικές συναντήσεις ωθεί η φαινομενικά απλή, αλλά υποβλητική δράση του Gabriel Orozco στο Βερολίνο «Μέχρι να βρεις ακόμα ένα κίτρινο Schwalbe» (1995). Εδώ πάνω σε προσεκτικά επιλεγμένα σύμβολα εθνικής μνήμης (ημέρα επανένωσης της Γερμανίας, η Νέα Πινακοθήκη του Mies van der Rohe, το cult-σουβενίρ-μοτοποδηλάτο) σκηνοθετείται ένα παιχνίδι «μνημοτεχνικών του περπατήματος», ανάμεσα στην πραγματικότητα και στη φαντασία.

Οι αυθόρμητοι, ανώνυμοι χώροι προσκνήματος είναι η αφορμή για τη δημιουργία των «βωμών», «περιπτέρων» και «μνημείων» του Thomas Hirschhorn, σπαρμένων σε πεζοδρόμια και δημόσια κτίρια, που βασίζονται στη μικρή διάρκεια και στην ευτελή μορφή για να ενεργοποιήσουν άμεσα τη μνήμη στο ζωντανό παρόν. Τη μνήμη, που όπως λέει, «δεν επιβάλλεται από τα πάνω, αλλά έρχεται από την καρδιά, και είναι καθαρή ενέργεια». Η ζωή φιλοσόφων, «που έχουν να πουν κάτι σήμερα», του Bataille, του Spinoza, του Deleuze και του Gramsci, στήνεται στο χώρο με χαρτόκουτα, σελοτέιπ και σακούλες σκουπιδιών. Είναι όμως ταυτόχρονα κοινωνικοί χώροι συνάντησης, χώροι μελέτης και σκέψης, με βιβλία, ντοκουμέντα και βιντεοκασέτες για το έργο τους. Η μνήμη δεν αφορά αναπαραστάσεις του παρελθόντος, αλλά νέες ενεργοποιήσεις της σκέψης.

Οι μνημονικές πρακτικές που ανέφερα συλλαμβάνουν τη μνήμη ως συσχέτιση και διάδραση στο παρόν, παρέχοντας δυνατότητες νέων αφηγήσεων. Είναι προσκλήσεις συμμετοχής για την ενεργή χρήση της μνήμης. Θεωρώντας το αρχείο χρηστική μνήμη, αφορμή συνεχιζόμενης

σελ. 81: Πάνος Κούρος, Θέατρα Λήθης του Μοντέρνου: Κατοικία της Αναβύσσου, Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης «Σταθμός Άλφα», 2003

πάνω: Gabriel Orozco, «Μέχρι να βρεις ακόμα ένα κίτρινο Schwalbe», Βερολίνο, 1995

δίπλα πάνω: Θεοδώρα Αλεξανδρή, Οδολόγιο. Σπουδαστική εργασία, ακαδ. έτος 2003-04
δίπλα κάτω: Sophie Calle, Αναμνήσεις από το Ανατολικό Βερολίνο, 1996

κάτω αριστερά: Thomas Hirschhorn, *Μνημείο Σπινόζα, Άμστερνταμ, 1999*
κάτω δεξιά: Krzysztof Wodiczko, *Alien Staff, 1992*

έρευνας, κλείνω με μια πρόσφατη σπουδαστική εργασία,⁹ όπου ένας εννοιολογικός χειρισμός μετατρέπει την πόλη σε ζωντανό βιβλίο ανάγνωσης των άσημων ιστοριών που άλλοτε διαδραματίστηκαν στο σώμα της. Κείμενα ειδήσεων καθημερινής ζωής που έχουν περάσει στα ψιλά των τοπικών εφημερίδων σ' ένα χρόνο που δεν προσδιορίζεται, (αλλά εικάζουμε ότι είναι η εποχή αμέσως μετά τον πόλεμο), μεταφέρονται από το αρχείο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης στο ακριβές σημείο της πόλης όπου συνέβησαν. Στη γραμμένη επικράτεια της πόλης, όπου τα κείμενα της διαφήμισης ανοίγουν ελεγχόμενους και προβλέψιμους κόσμους επιθυμίας και μνήμης, μικρές προσωπικές ιστορίες τυλίγουν κτίρια και δρόμους, «ενοχλούν» το παρόν, στοιχειώνουν τους τόπους, δηλαδή τους κάνουν κατοικήσιμους.

Σημειώσεις

1. Βλ. Virilio, Paul, *Grey Ecology, Anywhere*, New York: Rizzoli, 1992.
2. Βλ. Appadurai, Arjun, *Modernity at large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. Για την πολιτική της νοσταλγίας σε σχέση με την κατανάλωση, βλ. και Jameson, F., *Postmodernism and Consumer Society*, στο H. Foster (Ed.) *The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*, Washington: Bay Press, 1983.
3. Βλ. Nauta, Lolle, *The Democratization of Memory*, στο *Experiments with Truth: Transitional Justice and the Processes of Truth and Reconciliation*, Cantz, 2001.
4. Βλ. και Bourriaud, Nicolas, *Esthetique relationnelle*, Les presses du reel, 2001. Για την ανάπτυξη της έννοιας των διανθρώπων δράσεων ως νέας ποιητικής αρχής, βλ. Dimos Dimitriou, *Art after the networks communication media*, http://www.idea.org.uk/cfront/workshop/dimos/art_after_the_networks.htm
5. Η τεκμηρίωση τέχνης, ως νέα ιστορική φάση της τέχνης, αναφέρεται σε ζωντανές διαδικασίες ζωής, σε βιο-πολιτικές δομές τέχνης, ενώ το αντικείμενο-έργο τέχνης δεν

είναι παρά μη-τέχνη, απλή τεκμηρίωση της ζωντανής τέχνης. Βλ. Groys, Boris, «Art in the Age of Biopolitics, from artwork to art documentation», *Documenta II Catalogue*, Cantz, 2002, σ. 108-114.

6. Βλ. και Halbwachs, Maurice, *The social Frameworks of Memory*, στο Coser, L. (επιμ.), *Maurice Halbwachs: On Collective Memory*, Chicago: University of Chicago Press, 1992.

7. Για την καλλιτεχνική δράση ως μνημοτεχνική, βλ. Κούρος, Πάνος, «Μνημηδέν: πολύ-τοπικές, διαδραστικές επιτελέσεις μνημονικών περιεχομένων», *Αρχιτέκτονες*, τ. 37, Ιαν.-Φεβ. 2003, σ. 72-74 και Κούρος, Πάνος, «Τέχνη και αρχιτεκτονική στην εκπαίδευση: Εικαστικές δράσεις στην πόλη», *Αρχιτέκτονες*, τ. 35, Σεπ.-Οκτ. 2002, σ. 73-76. Για τη συζήτηση των δράσεων της ομάδας Αστικό Κενό σε σχέση με τη μνημοτεχνική, βλ. Γιαννίση, Φοίβη, «Αστικό Κενό – Σώμα – Μνήμη και Πολιτική» (υπό δημοσίευση)

8. Πρόκειται για τα έργα του γράφοντος *Μνημηδέν* (www.mnemeden.org) παρουσιασμένο στη Μπιενάλε Τέχνης Νέων Μέσων, Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης της Μέριδα, Μεξικό, 2003 και RRF Festival, «Remembering – Repressing – Forgetting», Κολωνία, 2003 και «Θέατρα Λήθης του Μοντέρνου: Κατοικία της Αναβύσσου» στην έκθεση *Suburbia: Οι ακανείς εκτάσεις των αθηναϊκών προαστείων*, Αθηναϊκό Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης «Σταθμός Άλφα» Νοέμβριος 2002-Μάρτιος 2003. Βλ. και Κούρος, Πάνος, «Θέατρα λήθης του μοντέρνου», ανακοίνωση στο Συνέδριο του DoCoMoMo, Βόλος, 23-24 Μαΐου 2003.

9. Θεοδώρα Αλεξανδρή, Οδολόγιο. Η εργασία έγινε στα πλαίσια του κατ' επιλογήν μαθήματος του 7ου εξαμήνου «Τέχνη του Αρχείου», ακαδ. έτος 2003-04, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Πανεπιστήμιο Πατρών. Το μάθημα διερευνά πώς «θεσμικές» δραστηριότητες μνήμης, όπως το αρχείο, η συλλογή, η έκθεση, μπορούν να μετατραπούν σε καλλιτεχνικές μεθόδους κριτικής διερεύνησης της πραγματικότητας, και πώς μπορούμε να δούμε σ' αυτές, την εμπλοκή της αρχιτεκτονικής, ως δομής και χωρικής μεταφοράς.

